

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΘΕΣΕΩΝ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Τα Τζουμέρκα της Ηπείρου ως πολιτιστικό τοπίο. Σχεδιασμός και
υλοποίηση της εικαστικής έκθεσης “Sense of place”.**

ΕΛΕΝΗ ΡΙΖΟΥ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Εσθήρ Σολομών

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 2026

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα της παρούσας Διπλωματικής, κυρία Εσθήρ Σολομών, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Μουσειολογίας στο Τμήμα Εικαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για την πολύτιμη καθοδήγηση και υποστήριξή της, κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στους καλλιτέχνες που πήραν μέρος στην έκθεση με τα αξιόλογα έργα τους. Η συνεργασία με τους δημιουργούς υπήρξε πολύτιμη γιατί κάθε έργο πρόσθεσε μια ξεχωριστή φωνή στη συλλογική αφήγηση της έκθεσης. Η συνεισφορά και η υποστήριξή τους υπήρξαν καθοριστικές για την ολοκλήρωση της επιμελητικής μου προσπάθειας.

Επίσης, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στο ξενοδοχείο Ορίζοντες Τζουμέρκων και στην Enroia art gallery για την ευγενική φιλοξενία της έκθεσης που αποτέλεσε μέρος της διπλωματικής μου εργασίας. Η συμβολή του χώρου και του προσωπικού στην δημιουργία μιας μοναδικής εμπειρίας ήταν καθοριστική για την υλοποίηση του έργου μου.

Τέλος, ευχαριστώ πολύ την οικογένεια μου για τη αμέριστη στήριξη και κατανόηση που υπέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη δυνατότητα των εικαστικών τεχνών τέχνης να μεταφέρει και να ενδυναμώνει την «αίσθηση του τόπου» στους κατοίκους και τους επισκέπτες των Τζουμέρκων. Επίκεντρο της ερευνητικής αυτής διαδικασίας υπήρξε η διοργάνωση και επιμέλεια συναφούς έκθεσης με έργα δεκατριών σύγχρονων καλλιτεχνών η οποία πραγματοποιήθηκε στα Τζουμέρκα.. Με σημείο αναφοράς την τοπική πολιτισμική ταυτότητα, το φυσικό περιβάλλον και τη βιωματική εμπειρία, η έκθεση αξιοποίησε ποικίλες μορφές τέχνης —γλυπτική, χαρακτική, εγκαταστάσεις, κεραμικά, φωτογραφία— για να διαμορφώσει έναν διάλογο ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, το τοπίο και τη μνήμη. Μέσω ερωτηματολογίου που διανεμήθηκε στους επισκέπτες, αναδείχθηκε η έντονη συναισθηματική και νοηματική σύνδεση του κοινού με τα έργα, η επιτυχία του εκθεσιακού χώρου και η πολιτιστική απήχηση της δράσης. Η εργασία καταδεικνύει τον ρόλο της τέχνης ως φορέα διαμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας, προσφέροντας ένα πρότυπο για εικαστικές παρεμβάσεις στην ελληνική περιφέρεια που ενισχύουν τη σχέση κοινότητας και τόπου.

Λέξεις - κλειδιά: αίσθηση του τόπου, τέχνη και τοπίο, Τζουμέρκα, πολιτισμική ταυτότητα

ABSTRACT

This paper examines the ability of visual art to convey and strengthen the “sense of place”, focusing on the exhibition held in Tzoumerka with works by thirteen contemporary artists. With the local cultural identity, the natural environment and the experiential experience as a point of reference, the exhibition utilized various forms of art —sculpture, engraving, installations, ceramics, photography— to shape a dialogue between the past and the present, the landscape and memory. Through a questionnaire distributed to visitors, the strong emotional and semantic connection of the audience with the works, the success of the exhibition space and the cultural resonance of the action were highlighted. The research demonstrates the role of art as a carrier of identity and a tool for cultural participation, offering a model for visual interventions in the Greek periphery that strengthen the relationship between community and place.

Keywords: Sense of place, Art and landscape, Tzoumerka, Cultural identity, Visual experience

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ABSTRACT	4
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: SENSE OF PLACE	10
1.1 Αποσαφήνιση όρων και εννοιών	10
1.2 Τοπίο και πολιτιστική κληρονομιά	12
1.3 Τοπικότητα, τέχνη και πολιτιστική κληρονομιά σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο 18	
1.4 Η αίσθηση του ανήκειν: θεωρητικές προσεγγίσεις.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ.....	27
2.1 Η έννοια του πολιτιστικού τοπίου.....	27
2.2 Πολιτιστική κληρονομιά: έννοιες και διαστάσεις.....	28
2.3 Τοποειδικές και περιπατητικές πρακτικές, τοπίο ως εμπειρία	31
2.4 Η περιοχή των Τζουμέρκων	33
2.5 Τοπική συμμετοχή και αίσθηση του ανήκειν στα Τζουμέρκα.....	38

2.6	Προκλήσεις και προοπτικές για το μέλλον	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: «SENSE OF PLACE» – Η ΕΚΘΕΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΤΗΣ		
.....		48
3.1	Η Έκθεση “Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο”	48
3.1.1	Report της Έκθεσης: Sense of Place – Τζουμέρκα.....	49
3.2	Παραδείγματα διεθνών εκθέσεων για την αίσθηση του τόπου	51
3.3	Ανάλυση του αφηγήματος της έκθεσης	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ		62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....		72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		76
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....		82
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ		85
	Δελτίο Τύπου.....	85
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ.....		87
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙV		92

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τόπος, το τοπίο και η σχέση τους με την εικαστική δημιουργία αποτελούν ένα ιδιαίτερο και γόνιμο πεδίο διερεύνησης, καθώς συνδυάζουν τις ανθρωπιστικές επιστήμες, τις εικαστικές δράσεις και τις κοινωνικές διαδικασίες παραγωγής νοημάτων. Το τοπίο δεν είναι απλώς ένα γεωγραφικό σύνολο αλλά αποτελεί την αναπαράσταση τόπων που φέρουν ιστορία, μνήμες, πολιτισμό και βιώματα.

Η παρούσα εργασία διερευνά την σχέση του τοπίου και της εικαστικής παραγωγής, εξετάζοντας πώς η αίσθηση του τόπου μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επιμελητικής και καλλιτεχνικής πράξης, ενδυναμώνοντας τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και τις κοινότητες του. Η μελέτη, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση μιας εικαστικής έκθεσης στα Τζουμέρκα της Ηπείρου υπήρξε ο βασικός άξονας της εργασίας όπου εξετάζεται η δυνατότητα της τέχνης να μεταφέρει την αίσθηση του τόπου σε ντόπιους και επισκέπτες.

Το πρώτο μέρος της εργασίας αναφέρεται στην διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου της έκθεσης. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια ανασκόπηση των ερευνών σχετικά με την έννοια του όρου «Sense of Place» και της σύνδεσης του τοπίου με τους κατοίκους μιας περιοχής. Η βιβλιογραφική έρευνα αντλεί από τις επιστήμες της φαινομενολογίας, της πολιτισμικής γεωγραφίας και της θεωρίας της τέχνης. Οι μελέτες των Tuan (1977, σσ. 8–18) και Relph (1976, σσ. 45–55) συνέβαλαν στην κατανόηση της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Επιπλέον, εξετάζεται πώς ο άνθρωπος αλληλεπιδρά με τον περιβάλλοντα χώρο και πώς οι δραστηριότητες του λειτουργούν καταλυτικά στον τόπο που κατοικεί. Στην συνέχεια αναλύονται οι όροι της τοπικότητας και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και η θέση τους σ ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο η εργασία αναφέρεται στην έννοια του πολιτιστικού τοπίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς, συγκεκριμένα αναφέρεται στην περίπτωση της περιοχής των Τζουμέρκων, ενός τόπου όπου η φυσική ομορφιά συνδέεται άρρηκτα με

την πολιτισμική κληρονομία μέσα από ιστορίες, μνήμες και παραδόσεις. Η αρχιτεκτονική της περιοχής με τα πολυάριθμα μνημεία που χρονολογούνται από την αρχαιότητα έως τους νεώτερους χρόνους, συνδυάζονται με το φυσικό περιβάλλον δημιουργώντας ένα πολιτιστικό τοπίο που κρίνεται ότι αξίζει να αναδειχθεί και να διατηρηθεί στο μέλλον. Μέσα από το κεφάλαιο αυτό διερευνάται η σημασία της τοπικής συμμετοχής και του ανήκειν, αλλά η πραγματική πρόκληση παραμένει να μη χαθεί η εμπειρία του τόπου. Τα Τζουμέρκα δεν αποτελούν ένα παγιωμένο παρελθόν αλλά ένα ζωντανό κομμάτι της συλλογικής μνήμης των ανθρώπων της κοινότητας τους.

Το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας αναφέρεται στον σχεδιασμό, τη σύλληψη, την επιμέλεια και την υλοποίηση μιας εικαστικής έκθεσης. Η σύλληψη της ιδέας στηρίχθηκε στο θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια αλλά και στο βιβλίο «ΕΔΩ» που επιμελήθηκε ο Θεόδωρος Ζαφειρόπουλου το οποίο μου προσέφερε ένα θεμελιώδες υπόβαθρο για την κατανόηση της σχέσης της καλλιτεχνικής πράξης με το τοπίο και το περιβάλλον.

Η επιλογή των καλλιτεχνών και των έργων που εντάχθηκαν στην έκθεση βασίστηκε όχι απλώς στη θεματική αποτύπωση της μορφολογίας του τοπίου των Τζουμέρκων, αλλά στην ικανότητά τους να ενεργοποιούν μια διαδικασία συμμετοχής, αντίληψης και αναστοχασμού γύρω από τον τόπο. Οι καλλιτεχνικές πράξεις μέσα από ζωγραφικά, γλυπτικά, κεραμικά, χαρακτηριστικά έργα, εγκαταστάσεις και φωτογραφίες μετέτρεψαν το φυσικό τοπίο σε εκθεσιακό χώρο και προσκάλεσαν τους επισκέπτες να περιηγηθούν και να βιώσουν τον τόπο αλλά και να αναστοχαστούν την σχέση τους μαζί του. Η αφήγηση της έκθεσής αποτέλεσε μια συνομιλία ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, την ανθρώπινη παρέμβαση και την προσλαμβανόμενη διαχρονία του τοπίου.

Το τελικό στάδιο της εργασίας αποτελεί η υλοποίηση και η αξιολόγηση της έκθεσης μέσα από την εμπειρία του κοινού. Μέσω ερωτηματολογίου που μοιράστηκε στους επισκέπτες συλλέχθηκαν αντιδράσεις που ανέδειξαν την έντονη συναισθηματική εμπλοκή και ταύτιση τους με τον τόπο, επιβεβαιώνοντας τον πόλο της τέχνης ως

εργαλείου πολιτισμικής συμμετοχής της κοινότητας. Κάθε στάδιο συνέβαλε στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας μνήμης και διαμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας σφυρηλατώντας και διαμορφώνοντας βαθύτερους δεσμούς ανάμεσα στους ανθρώπους και τον τόπο.

Συμπερασματικά, η μελέτη του τοπίου μέσα από την εικαστική έκθεση και η συναφής επιμελητική πρακτική δεν αποτελεί μια απλή αισθητική διαδικασία αλλά μια κοινωνική και πολιτισμική πράξη. Ακολουθώντας τη σκέψη του Θεόδωρου Ζαφειρόπουλου, «το εδώ σημαίνει συμμετέχω, βιώνω και συνδέομαι με τον κόσμο γύρω μου». Το τοπίο δεν είναι απλά αντικείμενο παρατήρησης αλλά ένα μέσο για να κατανοήσουμε και να επαναπροσεγγίσουμε την σχέση μας με τον τόπο (Ζαφειρόπουλος, 2024).

Η έκθεση στα Τζουμέρκα λειτουργεί ως παράδειγμα αυτής της προσέγγισης και αποδεικνύει ότι η τέχνη αποτελεί την γέφυρα ανάμεσα στον σύγχρονο άνθρωπό και στο τοπίο που την περιβάλλει, νοηματοδοτώντας νέους χώρους εμπειρίας και πολιτισμικών συναντήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: SENSE OF PLACE

1.1 Αποσαφήνιση όρων και εννοιών

Η έννοια του sense of place αναφέρεται στη σύνθετη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους ανθρώπους και στους τόπους που κατοικούν, διασχίζουν ή θυμούνται. Δεν πρόκειται μόνο για χωρική οικειότητα ή για έναν γεωγραφικό «εντοπισμό», αλλά για μια εμπειρία που συγκροτείται από συναισθήματα, κοινωνικούς δεσμούς και πολιτισμικές σημασίες. Ο Tuan (1977, σσ. 8–18) τονίζει ότι η αίσθηση του τόπου συνδέεται άμεσα με το συναισθηματικό φορτίο που προκαλεί ένας τόπος, όπως η αγάπη, η νοσταλγία, η ασφάλεια ή ακόμη και η απογοήτευση, στοιχεία που φανερώνουν τον τρόπο με τον οποίο ο χώρος μετατρέπεται σε βιωμένη εμπειρία. Παράλληλα, η κοινωνική διάσταση του τόπου είναι καθοριστική, καθώς οι τόποι εγγράφονται μέσα σε ιστορίες, παραδόσεις και συλλογικές ταυτότητες που συγκροτούνται από την κοινότητα και μεταδίδονται μέσα στον χρόνο. Στο ίδιο πλαίσιο, η καθημερινή αλληλεπίδραση με τον τόπο μέσα από πρακτικές, διαδρομές, συνήθειες και ρυθμούς ζωής αποτελεί βασικό μηχανισμό μέσω του οποίου οικοδομείται η αίσθηση της οικειότητας και της συμμετοχής στον χώρο.

Η αίσθηση του τόπου δεν έχει μία ενιαία μορφή, αλλά μπορεί να εκδηλώνεται ως διαφορετικοί τύποι σχέσεων, ανάλογα με τη βιογραφία, τις ανάγκες και το πολιτισμικό πλαίσιο του ατόμου. Ο Cross περιγράφει, μεταξύ άλλων, βιογραφικές σχέσεις που στηρίζονται στην προσωπική ιστορία του υποκειμένου σε έναν τόπο και συνδέονται με αναμνήσεις, εμπειρίες παιδικής ηλικίας ή κρίσιμες στιγμές της ζωής. Δίπλα σε αυτές, υπάρχουν πνευματικές σχέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μια έντονη, συχνά άυλη σύνδεση που εκφράζεται ως βαθιά αίσθηση «ανήκω εδώ», καθώς και ιδεολογικές σχέσεις που συγκροτούνται μέσω ηθικών, αξιακών ή θρησκευτικών αναφορών. Στην ίδια τυπολογία εντάσσονται και εμπορευματικές σχέσεις, στις οποίες ο τόπος επιλέγεται ή αξιολογείται με βάση χαρακτηριστικά όπως η ομορφιά, οι ευκολίες και οι παροχές. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις η σύνδεση δεν προκύπτει από ελεύθερη επιλογή, αλλά από περιορισμούς, όπως η εργασία, οι οικογενειακές υποχρεώσεις ή

κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που «δένουν» το άτομο σε έναν τόπο. Αυτή η διάκριση είναι σημαντική, επειδή δείχνει ότι το *sense of place* δεν είναι πάντα ρομαντικό ή αυτονόητα θετικό, αλλά μπορεί να εμπεριέχει αμφιθυμία, πίεση ή και ανάγκη. (Cross, 2001, σσ. 3 –10),

Εξίσου κρίσιμο ζήτημα αποτελεί το πώς μπορεί να αποτυπωθεί και να μελετηθεί η αίσθηση του τόπου, δεδομένου ότι πρόκειται για εμπειρία πολυδιάστατη και συχνά δύσκολα μετρήσιμη. Οι Shamai και Ilaton (2005, σσ. 467–476) αναδεικνύουν τις μεθοδολογικές προκλήσεις της μέτρησης και προτείνουν εργαλεία που επιχειρούν να καταγράψουν πτυχές της σύνδεσης με έναν τόπο. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται η διπολική κλίμακα, η οποία αποτυπώνει θετικές και αρνητικές αξιολογήσεις και συναισθήματα, η άμεση τεχνική, όπου τίθενται ερωτήματα για την ένταση της τοπικής σύνδεσης, καθώς και η μονοδιάστατη προσέγγιση που εστιάζει σε ένα συγκεκριμένο στοιχείο της εμπειρίας του τόπου. Η συμβολή αυτής της συζήτησης είναι διπλή, επειδή από τη μία πλευρά δείχνει ότι το *sense of place* δεν περιορίζεται στο επίπεδο του «αισθήματος», αλλά μπορεί να διερευνηθεί συστηματικά, ενώ από την άλλη υπογραμμίζει ότι κάθε μέθοδος φωτίζει διαφορετική όψη του φαινομένου.

Τα ευρήματα των Shamai και Ilaton υποδεικνύουν επίσης ότι η αίσθηση του τόπου μπορεί να διαμορφώνεται σε διαφορετικές κλίμακες, από την τοπική κοινότητα μέχρι την ευρύτερη περιφέρεια ή το επίπεδο της χώρας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι η διάρκεια διαμονής φαίνεται να επηρεάζει την ένταση της σύνδεσης, καθώς οι μόνιμοι κάτοικοι εμφανίζουν συχνά ισχυρότερη αίσθηση του τόπου σε σχέση με πιο πρόσφατους εγκατεστημένους ή μετακινούμενους πληθυσμούς. Επίσης, επισημαίνεται ότι πολιτισμικοί παράγοντες και επίπεδα κοινωνικής ένταξης μπορούν να διαφοροποιούν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συνδέονται με τον τόπο τους, κάτι που ενισχύει την άποψη ότι το *sense of place* δεν είναι ατομικό χαρακτηριστικό αποκομμένο από το κοινωνικό πλαίσιο, αλλά προϊόν αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε άτομο, κοινότητα και πολιτισμικές πρακτικές.

Πέρα από τη μεθοδολογία, η βιβλιογραφία αναδεικνύει και ένα σύνολο παραγόντων που επηρεάζουν την αίσθηση του τόπου. Η διάρκεια κατοίκησης αποτελεί μία από τις συχνότερα αναφερόμενες μεταβλητές, καθώς η μακροχρόνια παραμονή επιτρέπει τη συσσώρευση εμπειριών και μνημών, την ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών και τη δημιουργία μιας πιο σταθερής εικόνας του τόπου. Ωστόσο, η σύνδεση δεν εξαντλείται στον χρόνο παραμονής, (Hay, 1998, σσ. 8–17). Η πολιτισμική ταυτότητα, οι εθνοτικές και πολιτισμικές διαφορές, η σχέση με το φυσικό περιβάλλον, αλλά και το εύρος και η ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων, όπως οικογενειακοί δεσμοί ή δίκτυα καθημερινής αλληλεπίδρασης, λειτουργούν ενισχυτικά ή αποδυναμωτικά ως προς την ένταση του ανήκειν. Έτσι, η αίσθηση του τόπου μπορεί να ιδωθεί ως αποτέλεσμα μιας δυναμικής σύζευξης βιώματος, ταυτότητας και κοινωνικής συμμετοχής, που άλλοτε εδραιώνεται και άλλοτε αμφισβητείται ανάλογα με τις συνθήκες ζωής και τους διαθέσιμους πόρους ένταξης.

Συνοψίζοντας, το sense of place ορίζει ένα πεδίο στο οποίο ο τόπος γίνεται εμπειρία και ο χώρος αποκτά νόημα μέσα από συναισθηματικές επενδύσεις, πολιτισμικές αναφορές και κοινωνικές πρακτικές. Η έννοια βοηθά να κατανοήσουμε γιατί κάποιοι τόποι βιώνονται ως «δικοί μας» και άλλοι ως ουδέτεροι ή προσωρινοί, πώς οι δεσμοί με έναν τόπο μπορούν να έχουν διαφορετική προέλευση και ποιότητα, καθώς και πώς η εμπειρία αυτή μπορεί να διερευνηθεί ερευνητικά, παρά τον βιωματικό της χαρακτήρα. Με αυτή τη θεωρητική βάση καθίσταται δυνατό να μετακινηθεί η ανάλυση από τη γενική έννοια προς συγκεκριμένα τοπία και κοινότητες, όπου η σχέση ανθρώπου και τόπου γίνεται ορατή μέσα από πρακτικές, αφηγήσεις και μορφές συμμετοχής.

1.2 Τοπίο και πολιτιστική κληρονομιά

Η συζήτηση για το τοπίο και την πολιτιστική κληρονομιά προϋποθέτει την κατανόηση του τοπίου ως ιστορικής και πολιτισμικής κατασκευής. Η τέχνη, από την ευρωπαϊκή

τοπιογραφία του 17ου αιώνα μέχρι τις σύγχρονες εικαστικές πρακτικές, δεν «αντιγράφει» απλώς τη φύση, αλλά συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον χώρο και την ιστορία, (Elkins & DeLue, 2008, σσ. 1–12). Μέσα από εικόνες, χαρτογραφήσεις και καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις, ορισμένα τοπία αναδεικνύονται σε κληρονομιά, ενώ άλλα περιθωριοποιούνται ή αποσιωπούνται. Στην ενότητα αυτή εξετάζεται πώς το τοπίο συνδέεται με την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς και πώς οι καλλιτεχνικές και κοινωνικές πρακτικές συμβάλλουν στη θεσμοθέτηση ορισμένων τόπων ως «άξιων» διατήρησης.

Η σχέση του τοπίου με την πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί ένα θεμελιώδες θέμα στη σύγχρονη σκέψη, με σημαντικούς εκπροσώπους να εντοπίζουν και να εμβαθύνουν στις διαστάσεις αυτής της σχέσης. Κεντρικό σημείο αυτής της ανάλυσης είναι η έννοια του τοπίου ως πολιτιστικής κληρονομιάς και η επίδραση της ανθρώπινης δραστηριότητας στη διαμόρφωση των τοπίων. Ο Olwig (2002, σσ. 3–5, 12–25), στην ανάλυσή του, υπογραμμίζει τη σύνδεση μεταξύ ανθρώπινων δραστηριοτήτων και φυσικού περιβάλλοντος, τονίζοντας τη σημασία της πολιτιστικής διάστασης των τοπίων. Συνεπώς, δείχνει ότι το τοπίο και η πολιτιστική ταυτότητα δεν συγκροτούνται μόνο από τα «υλικά» χαρακτηριστικά ενός τόπου, αλλά από τους τρόπους με τους οποίους ο τόπος βιώνεται, αφηγείται και παρουσιάζεται. Η Wali για παράδειγμα (1999, σσ. 101, 629–630), αναδεικνύει τον ρόλο θεσμών, όπως τα μουσεία και οι πρακτικές πολιτιστικής κληρονομιάς, στη διαμόρφωση ενός «πολιτισμικού προορισμού», όπου η ταυτότητα του τόπου οργανώνεται και επικοινωνείται προς το κοινό μέσα από διαδικασίες επιλογής, προβολής και, συχνά, τουριστικής κατανάλωσης. Αντίστοιχα, οι Feld και Basso, (1996, σσ. 3–11) προσεγγίζουν τον τόπο ως πεδίο νοημάτων που θεμελιώνεται σε βιωματικές και πολιτισμικές διαδικασίες, όπως η μνήμη, η γλώσσα, οι αφηγήσεις και οι αισθητηριακές εμπειρίες. Οι δύο προσεγγίσεις, παρότι διαφορετικές, συγκλίνουν στο ότι το τοπίο δεν είναι ουδέτερο «σκηνικό», αλλά δυναμική πολιτισμική κατασκευή, μέσα από την οποία οι κοινότητες διαπραγματεύονται τη σχέση τους με την κληρονομιά και επαναπροσδιορίζουν την αίσθηση του ανήκειν.

Ειδικότερα, το έργο του Kenneth R. Olwig αναλύει τη σχέση του τοπίου με την πολιτιστική κληρονομιά, προβάλλοντας την αντίθεση μεταξύ του τοπίου ως «δευτερεύουσας» πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιδέας της «παρθένας» φύσης, που προωθείται σε εθνικά πάρκα και φυσικά καταφύγια. Ο Olwig υποστηρίζει ότι τα τοπία δεν είναι απλώς φυσικές οντότητες, αλλά αποτέλεσμα συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπινων δραστηριοτήτων και του περιβάλλοντος, τονίζοντας την πολιτιστική διάσταση του τοπίου. Η έννοια του τοπίου ως «δευτερεύουσας» πολιτιστικής κληρονομιάς, σύμφωνα με τον Olwig, αναφέρεται σε τοπία που διαμορφώνονται και διατηρούνται μέσω ανθρώπινων πρακτικών και παραδόσεων, ενσωματώνοντας την πολιτιστική ιστορία ενός τόπου (Olwig, 2002, σελ 3 – 5).

Στο έργο του, ο Olwig (2002) αμφισβητεί την έννοια της «παρθένας φύσης» που συχνά συνδέεται με τα εθνικά πάρκα. Υποστηρίζει ότι οι περιοχές που θεωρούνται «ανέγγιχτες» από τον άνθρωπο, συχνά έχουν διαμορφωθεί από ανθρώπινες δραστηριότητες, και η ιδέα της «παρθένας φύσης» δεν αντανακλά την ιστορική και πολιτιστική πραγματικότητα των τόπων αυτών. Επιπλέον, επισημαίνει ότι τα εθνικά πάρκα, τα οποία συχνά αναγνωρίζονται για την αισθητική και οικολογική τους αξία, ενδέχεται να αγνοούν την παρουσία και τη συνεισφορά των τοπικών κοινοτήτων και των πολιτιστικών τους πρακτικών στην διαμόρφωση του τοπίου (Olwig, 2002, σσ. 3 – 5, 12). Η ιδέα του Olwig (2002, σ. 12) για τα τοπία ως «δευτερεύουσα πολιτιστική κληρονομιά» καλύπτει την αλληλεπίδραση της ανθρώπινης δραστηριότητας με το φυσικό περιβάλλον, υπογραμμίζοντας τη σημασία της πολιτιστικής διάστασης των τοπίων.

Το έργο του Olwig (2002) ενισχύει τη σημασία της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενσωματώνοντας την ανθρώπινη δραστηριότητα στην αντίληψη του τοπίου, ενώ η παράδοση και η κληρονομιά συνδέονται στενά με τη φύση. Ο Olwig υποστηρίζει ότι η φύση δεν είναι μόνο μια φυσική οντότητα, αλλά συνδέεται με ηθικές και πολιτιστικές ευθύνες, όπως η διατήρηση της κληρονομιάς και της ταυτότητας που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά (Olwig, 2002). Αυτή η σύνδεση της φύσης με την

ηθική είναι σημαντική, καθώς η φύση αποκτά μια ηθική διάσταση μέσω της διαδικασίας της κληρονομιάς, κάτι που επηρεάζει την αντίληψη των τοπίων και τη σχέση του ανθρώπου με αυτά.

Ο Olwig ενσωματώνει παραδείγματα όπως τα τοπία του Skåne και του Åland στη Σουηδία για να συγκρίνει τα εθνικά πάρκα με τα ιστορικά τοπία, τα οποία δεν έχουν σαφή γεωγραφικά όρια, αλλά συνδέονται με την πολιτιστική κληρονομιά των τοπικών κοινοτήτων. Αυτή η διάκριση αναδεικνύει τη διαφορά μεταξύ τοπίων που ορίζονται από εξωτερικά όρια και την εσωτερική σχέση των κοινοτήτων με τα τοπία τους, υπογραμμίζοντας την πολιτιστική και κοινωνική αξία των ιστορικών τοπίων (Olwig, 2002, σσ. 219–225).

Παράλληλα, η έννοια της «μεταχειρισμένης» κληρονομιάς (“second - hand” heritage) της Kirshenblatt-Gimblett (1998, σσ. 149–156), που συνήθως έχει αρνητική χροιά, αναφέρεται στην αξία των τοπίων που έχουν διαμορφωθεί από ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά θεωρούνται πολύτιμα λόγω της πολιτιστικής τους αξίας. Ο Olwig, χρησιμοποιεί το παράδειγμα ενός «μεταχειρισμένου» τοπίου, όπως μια παλιά λίμνη σε ένα χωριό, για να δείξει ότι η αξία ενός τόπου δεν προκύπτει μόνο από την υποτιθέμενη «παρθενικότητά» του, αλλά από τους δεσμούς που αναπτύσσει μαζί του μια κοινότητα μέσα στον χρόνο. Όταν η τοπική ιστορία, οι πρακτικές χρήσης και οι συλλογικές μνήμες συνδέονται με συγκεκριμένα στοιχεία του τοπίου, τότε η αποκατάσταση δεν είναι απλώς τεχνική παρέμβαση, αλλά πράξη αναγνώρισης και επανανοηματοδότησης της κληρονομιάς. Με αυτόν τον τρόπο, η κοινότητα δεν «επιστρέφει» απλώς σε ένα παρελθόν, αλλά ενεργοποιεί μια ζωντανή σχέση με τον τόπο, ενισχύοντας την ταυτότητά της και την αίσθηση του ανήκειν. (Olwig, 2002, σσ. 219–225).

Η σύγχρονη μουσειολογία προσεγγίζει τις εκθέσεις σύγχρονης τέχνης ως ολοκληρωμένα χωρικά περιβάλλοντα, εστιάζοντας στις αρχές της δημιουργίας ενός ιδιαίτερου καλλιτεχνικού χώρου και στην αλληλεπίδραση μεταξύ της αρχιτεκτονικής, του χώρου τέχνης και των εκθεμάτων (Hooper-Greenhill 2000, σσ. 116–123).

Σύμφωνα με την Hooper-Greenhill (2000, σσ. 116–123), οι εκθέσεις σύγχρονης τέχνης ενσωματώνουν τον επισκέπτη ως συμμετέχοντα στο γεγονός, δημιουργώντας έναν διάλογο μεταξύ ανθρώπων, χώρου και αντικειμένων, επηρεάζοντας τη συναισθηματική και διανοητική εμπειρία των επισκεπτών. Αυτή η σύνδεση μεταξύ του χώρου τέχνης και των εκθεμάτων προσφέρει μια νέα προσέγγιση στην αντίληψη του καλλιτεχνικού έργου, καθιστώντας τις εκθέσεις έναν χώρο για την κατανόηση και την ανάπτυξη νέων γνώσεων και αντιλήψεων (Hooper-Greenhill, 2000, σελ. 140–143).

Το άρθρο της Alaka Wali, "Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage," εξετάζει πώς διαμορφώνεται ένας πολιτισμικός προορισμός μέσα από τα μουσεία, την πολιτιστική κληρονομιά και τον τουρισμό. Στην ανάλυσή της, η Wali αναδεικνύει τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ του τουρισμού και των πολιτιστικών θεσμών, όπως τα μουσεία, τα οποία λειτουργούν ως πλατφόρμες παρουσίασης της πολιτιστικής ταυτότητας και κληρονομιάς. Ειδικότερα, τονίζεται ότι η εμπορευματοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω του τουρισμού μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση αυτής της κληρονομιάς, ενώ ταυτόχρονα θέτει ζητήματα σχετικά με την αυθεντικότητα και την υπερβολική προσαρμογή των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στις ανάγκες του τουρισμού. Παρά τις όποιες προκλήσεις, τα μουσεία και τα τουριστικά αξιοθέατα παραμένουν κεντρικοί φορείς στην διατήρηση της πολιτιστικής μνήμης και στην προσφορά εμπειριών στους επισκέπτες, ενώ ανακύπτουν ζητήματα όπως η εμπορική εκμετάλλευση και οι συνέπειες για την αυθεντικότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και η ισορροπία μεταξύ προστασίας και προσαρμογής στις τουριστικές ανάγκες (Wali, 1999, σσ. 629–630).

Παράλληλα, στο βιβλίο του Keith H. Basso, *"Wisdom Sits in Places: Notes on a Western Apache Landscape,"* εξετάζεται η σύνδεση των Δυτικών Απάτσι με το τοπίο, τη γλώσσα και τη σοφία. Για τους Δυτικούς Απάτσι, τα τοπωνύμια δεν είναι απλώς γεωγραφικά ορόσημα αλλά περιέχουν πολιτιστικά και ηθικά μηνύματα, συνδέοντας την κοινότητα με το παρελθόν και τη σοφία των προγόνων. Τα τοπία, ως ζωντανά βιβλία σοφίας, αποτελούν βασικό στοιχείο της πολιτιστικής τους ταυτότητας και

παρέχουν ηθικά διδάγματα για την κοινότητα. Η γλώσσα διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στη μετάδοση αυτών των διδασκαλιών, ενισχύοντας τη σύνδεση των Απάτσι με τους τόπους και ενδυναμώνοντας την πολιτιστική τους κληρονομιά (Basso, 1996, σσ. 71–75, 105–114).

Η σχέση μεταξύ τόπου και ταυτότητας είναι άρρηκτη αν και διαρκώς μεταβαλλόμενη, καθώς ο τόπος επηρεάζει την αντίληψη των ανθρώπων για τον κόσμο γύρω τους. Ειδικότερα, οι αισθητηριακές εμπειρίες, οι ιστορίες και οι αναμνήσεις που συνδέονται με έναν τόπο παίζουν καθοριστικό ρόλο στην κατανόησή του. Η γλώσσα και τα τοπωνύμια χρησιμοποιούνται για να κατανοήσουμε και να αποτυπώσουμε τον τόπο, και η πολιτιστική κληρονομιά διατηρείται μέσω των τόπων, μεταδίδοντας αξίες και αναμνήσεις από τη μία γενιά στην άλλη. Η αντίληψη του τόπου είναι πολυδιάστατη και δυναμική, και αυτή η πολυπλοκότητα της σχέσης με τον τόπο απαιτεί μια ανθρωπολογική προσέγγιση για την κατανόησή του. Η αντίληψη του τόπου είναι επίσης επηρεασμένη από πολιτισμικές διαφορές, με διαφορετικούς πολιτισμούς να αντιλαμβάνονται και να αλληλεπιδρούν με τον τόπο με διαφορετικούς τρόπους. Οι τόποι συχνά συνδέονται με ιστορίες που βοηθούν τους ανθρώπους να διαμορφώσουν την κατανόησή τους για τον κόσμο γύρω τους. Τέλος, οι τόποι παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής και της συλλογικής μνήμης (Feld & Basso, 1996, σσ. 53–57).

Ο τόπος, με άλλα λόγια, δεν περιορίζεται στις γεωγραφικές συντεταγμένες του, αλλά είναι ένα σύμβολο που περικλείει προσωπικά και συλλογικά νοήματα. Η έννοια της τοπικότητας σχετίζεται με την ταυτότητα, τη μνήμη, την πολιτική και την οικονομία, και το νόημα του τόπου πρέπει να ανακατασκευάζεται διαρκώς μέσω κοινωνικών και πολιτισμικών διαδικασιών. Η σχέση του τόπου με την ταυτότητα είναι κεντρική, καθώς ο τόπος επηρεάζει τη διαμόρφωση της προσωπικής και συλλογικής ταυτότητας. Επίσης, οι τόποι συνδέονται στενά με τη μνήμη, με τις ιστορικές αναφορές και τις προσωπικές εμπειρίες να παίζουν σημαντικό ρόλο στην κατανόησή τους. Επίσης, έχουν οικονομικές διαστάσεις, ιδίως μέσω της χρήσης γης, του τουρισμού και της

αστικής ανάπτυξης. Η μελέτη επομένως της σημασίας ενός τόπου απαιτεί διαπολιτισμικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις, και η τέχνη μπορεί να συμβάλει στην αναγνώριση και αναθεώρηση του νοήματος του μέσω έργων που τον αναδεικνύουν (Casey, 1993, σσ. 22–34).

Τέλος, συχνά η φύση και η πολιτιστική κληρονομιά συνδέονται με την ανθρώπινη δραστηριότητα και την ηθική ευθύνη για τη διατήρηση των τοπίων και των σχετικών με αυτά καλλιτεχνικών δημιουργημάτων, προωθώντας μια αντίληψη για τη φύση και τον πολιτισμό ως δυναμικές και αλληλεπιδραστικές διαδικασίες που απαιτούν διαρκή σεβασμό και προσπάθειες διατήρησης. Η ανθρώπινη παρουσία διαμορφώνει και αναμορφώνει το τοπίο, είτε μέσω του τουρισμού και των μουσείων, είτε μέσω της ηθικής και πολιτιστικής διάστασης των τοπωνυμίων. Το τοπίο λειτουργεί ως μια ζωντανή έκφραση πολιτιστικής ταυτότητας και ως μέσο για τη διατήρηση της κληρονομιάς, η οποία όμως μπορεί να υπερφορτωθεί ή να παραμορφωθεί από την εξωτερική πίεση της εμπορευματοποίησης και των εξωτερικών παραμέτρων. Αναδεικνύεται έτσι η έννοια του τόπου ως κάτι πολυδιάστατο και βαθιά συνδεδεμένο με την ταυτότητα και την πολιτιστική κληρονομιά. Στο *Sense of Place* (Tuan, 1977, σσ. 8–18· Relph, 1976, σσ. 45–55· Massey, 1994, σσ. 9–12), η αντίληψη του τόπου διαμορφώνεται μέσω βιωμένων εμπειριών και συλλογικών αναμνήσεων, ενώ ο τόπος αναλύεται ως μια έννοια που συνδέεται με κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές διαδικασίες. Συνολικά, η κατανόηση του τόπου απαιτεί μια ανθρωπολογική προσέγγιση, η οποία αναγνωρίζει τις διαφορετικές πολιτισμικές αντιλήψεις και τις πολυδιάστατες διαστάσεις του τόπου.

1.3 Τοπικότητα, τέχνη και πολιτιστική κληρονομιά σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο

Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη συνθήκη, η τοπικότητα δεν εξαφανίζεται, αλλά επαναπροσδιορίζεται μέσα από νέες μορφές κινητικότητας, τουρισμού, πολιτιστικής

βιομηχανίας και δικτύων επικοινωνίας (Hastrup & Fog - Olwig, 1996, σσ.1–14· Urry, 1990, σσ.142–145· Lovell, 1998, σσ. 1–24). Το τοπίο λειτουργεί ταυτόχρονα ως συγκεκριμένος τόπος εμπειρίας και ως συμβολικό πεδίο, όπου διασταυρώνονται τοπικές μνήμες και ευρύτερα φαντασιακά, αναδεικνύοντας ότι ο χώρος παράγεται και νοηματοδοτείται μέσα από κοινωνικές σχέσεις και πολλαπλές κλίμακες αναφοράς (Massey, 2005, σσ. 9–12· Lippard, 1997, σσ. 4–18). Η «επιστημική» προσέγγιση του τοπίου βοηθά να δούμε πώς η πολιτιστική κληρονομιά γίνεται πεδίο πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής διαπραγμάτευσης, άλλοτε ως στοιχείο αυθεντικότητας και ταυτότητας και άλλοτε ως αντικείμενο εμπορευματοποίησης στο πλαίσιο του τουρισμού και των πολιτιστικών θεσμών (Harvey, 2001, σσ. 319–338· Kershenblatt - Gimblett, 1998, σσ. 131–176).

Ο πολιτισμός δεν είναι μια στατική, γεωγραφικά προσδιορισμένη οντότητα, αλλά διαμορφώνεται από κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διεργασίες. Οι Hastrup & Fog - Olwig (1996, σσ.1–14) τονίζουν την ανάγκη για μια νέα προσέγγιση στην ανθρωπολογία που να λαμβάνει υπόψη τη δυναμική της τοποθεσίας και της τοπικότητας, και πώς η ρευστότητα της τοπικότητας επηρεάζει τις πολιτισμικές ταυτότητες και τη σχέση των ανθρώπων με τους τόπους τους. Η ρευστότητα της τοπικότητας είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης παγκόσμιων και τοπικών διαδικασιών, οι οποίες δημιουργούν νέες πολιτισμικές μορφές, επισημαίνοντας τη σύνδεση της τοπικότητας με την εξουσία, την ταυτότητα και την πολιτική. Η αλληλεπίδραση της τοποθεσίας με κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές διεργασίες αποδεικνύει πώς οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους και τις πολιτισμικές τους εκφράσεις μέσω των τόπων που κατοικούν και αλληλεπιδρούν. Οι συγγραφείς επισημαίνουν τη σημασία της διεπιστημονικής προσέγγισης για την κατανόηση αυτών των εξελίξεων, ενσωματώνοντας τη γεωγραφία, την ιστορία και την κοινωνιολογία στην ανθρωπολογική έρευνα.

Η Lovell (1998, σσ.1-24) επανεξετάζει την έννοια της τοπικότητας και του ανήκειν σε έναν κόσμο γεμάτο κινητικότητα, κοινωνικές αλλαγές και παγκοσμιοποίηση.

Επικεντρώνεται στη δυναμική του τοπικισμού ως διαδικασία που αναπροσαρμόζεται διαρκώς μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της πολιτικής και της κοινωνικής αλλαγής, ενώ εξετάζει πώς οι άνθρωποι δημιουργούν και ανανεώνουν την αίσθηση του ανήκειν σε τοπικές κοινότητες, ειδικά σε συνθήκες μετανάστευσης και παγκοσμιοποίησης, και πώς οι τόποι συνδέονται με την ταυτότητα, τη μνήμη και τις πολιτιστικές παραδόσεις. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η σύνδεση του ανήκειν με τις κοινωνικές σχέσεις και την πολιτική εξουσία, τον τρόπο που η παγκοσμιοποίηση και η κινητικότητα επηρεάζουν τις αντιλήψεις για την ταυτότητα και τον τόπο, καθώς και την ένταση μεταξύ των πολιτιστικών παραδόσεων και της σύγχρονης ανάπτυξης.

Η Lippard (1997, σσ. 4–18) εξετάζει την έννοια του «τοπικού» σε έναν παγκοσμιοποιημένο και πολυκεντρικό κόσμο, εστιάζοντας στη σχέση των ανθρώπων με τον τόπο και το πώς οι έννοιες του ανήκειν, της ταυτότητας και της πολιτιστικής κληρονομιάς επηρεάζονται από τον χώρο και την τοπικότητα. Η Lippard υπογραμμίζει ότι η τοπικότητα δεν είναι απλώς μια γεωγραφική έννοια, αλλά συνδέεται με τις εμπειρίες, τις αναμνήσεις και την αίσθηση του ανήκειν σε έναν τόπο, ενώ αναγνωρίζει ότι σε έναν κόσμο με πολλαπλά κέντρα εξουσίας και πολιτισμού, οι σχέσεις των ανθρώπων με τον τόπο γίνονται πιο πολύπλοκες και κατακερματισμένες. Το έργο εξετάζει επίσης τη σημασία της καλλιτεχνικής έκφρασης της τοπικότητας, τις πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις της σχέσης με τον τόπο, και τις συνέπειες της αποξένωσης από τον τόπο, ιδιαίτερα σε εποχές παγκοσμιοποίησης και αστικοποίησης (Lippard, 1997). Σύμφωνα με τη Lippard, η σύγχρονη πολυκεντρικότητα καθιστά την τοπικότητα πιο ευαίσθητη και αβέβαιη, επηρεάζοντας την αίσθηση της ταυτότητας και του ανήκειν. Η Lippard μιλά για έναν κόσμο που δεν έχει πια ένα μόνο «κέντρο» αναφοράς, ούτε σε επίπεδο πολιτισμού ούτε σε επίπεδο ζωής, αλλά πολλά, που αλλάζουν συνεχώς. Σε αυτή τη συνθήκη, η τοπικότητα δεν λειτουργεί πια ως κάτι αυτονόητο και σταθερό, όπως παλιότερα, όταν οι άνθρωποι είχαν μεγαλύτερη συνέχεια στη ζωή τους, στους δεσμούς και στον τόπο κατοικίας τους. Αντίθετα, γίνεται πιο «ευαίσθητη» επειδή εξαρτάται από μετακινήσεις, δίκτυα, εικόνες, τουρισμό, οικονομικές πιέσεις και πολιτιστικές επιρροές που έρχονται απ' έξω. Γίνεται και πιο «αβέβαιη», γιατί η

ταυτότητα του τόπου και η αίσθηση του ανήκειν δεν στηρίζονται μόνο στη μόνιμη παρουσία, αλλά συχνά αμφισβητούνται ή επαναδιαπραγματεύονται, καθώς ο τόπος μπορεί να αλλάζει χρήσεις και σημασίες, να «πακετάρεται» ως εμπειρία ή να καταναλώνεται ως αφήγημα. Έτσι, το ανήκειν δεν είναι δεδομένο, αλλά κάτι που χρειάζεται να ξαναχτιστεί μέσα από μνήμη, καθημερινές πρακτικές και συνειδητές μορφές σύνδεσης με τον τόπο (Lippard, 1997, σσ. 33–55). Ο ρόλος της τέχνης στην έκφραση της τοπικότητας είναι επίσης κρίσιμος, καθώς οι καλλιτέχνες χρησιμοποιούν τον χώρο ως πηγή έμπνευσης και ως μέσο κοινωνικού και πολιτισμικού σχολιασμού (Lippard, 1997, σσ. 77–96). Ταυτόχρονα, η διαδικασία της απομάκρυνσης από τις ρίζες και η αποξένωση από την τοπικότητα επισημαίνονται ως σοβαρά προβλήματα που ενισχύονται από την παγκοσμιοποίηση, την αστικοποίηση και τις σύγχρονες μετακινήσεις πληθυσμών. Η Lippard τονίζει τη σημασία της επανασύνδεσης με τον τόπο για την ενίσχυση της αίσθησης του ανήκειν, ενώ συνδέει τον τόπο με την ιστορική μνήμη, που διαμορφώνει την αντίληψή μας για τον τόπο, τη συνέχεια και το παρελθόν (Lippard, 1997).

Η προσέγγιση της Lippard σχετικά με την σύνδεση του τόπου και της ταυτότητας βρίσκει συνέχεια στο έργο της Barbara Kirshenblatt - Gimblett (1998, σσ. 131–176), η οποία εξετάζει πώς ο τουρισμός, τα μουσεία και η πολιτιστική κληρονομιά δημιουργούν και αναπαράγουν την πολιτιστική ταυτότητα σε έναν παγκόσμιο κόσμο. Εστιάζει στον τρόπο που η πολιτιστική κληρονομιά μετατρέπεται σε εμπόρευμα μέσω του τουρισμού και των μουσείων, καθιστώντας την πολιτιστική εμπειρία διαθέσιμη προς κατανάλωση. Υποστηρίζει ότι ο τουρισμός και τα μουσεία λειτουργούν σαν «σκηνές» όπου ο πολιτισμός αναπαριστάται και πωλείται στους επισκέπτες, συχνά παράγοντας μια εξιδανικευμένη και επιφανειακή εικόνα του τόπου. Η συγγραφέας υπογραμμίζει τη σχέση μεταξύ αυθεντικότητας και εμπορευματοποίησης, και τονίζει τις πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις της εμπορευματοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εξετάζει, τέλος, τις συνέπειες αυτής της εμπορευματοποίησης, η οποία μπορεί να οδηγήσει στη διαστρέβλωση του πολιτιστικού νοήματος και της αυθεντικότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και στις κοινωνικές και

πολιτικές εντάσεις που προκαλεί η επιλεκτική ανάδειξη και προστασία συγκεκριμένων πολιτιστικών στοιχείων (Kirshenblatt - Gimblett, 1998, σσ. 131–176).

Ο Harvey (2001, σσ. 319–338) προσεγγίζει την κληρονομιά ως μια δυναμική και συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία, η οποία καθορίζεται από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της κάθε εποχής. Θεωρεί ότι η κληρονομιά δεν είναι ένα στατικό ή αντικειμενικό φαινόμενο, αλλά προϊόν κοινωνικών διαδικασιών επιλεκτικής μνήμης και λήθης, που συχνά συνδέονται με την εξουσία και τη διαχείριση της ιστορικής μνήμης. Σύμφωνα με τον Harvey, η διατήρηση και η αναπαράσταση της κληρονομιάς επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές αποφάσεις που καθορίζουν ποια στοιχεία του παρελθόντος θα αναδειχθούν και ποια θα παραμείνουν στο περιθώριο (Harvey, 2001, σσ. 319–338). Παράλληλα, επισημαίνει ότι η κληρονομιά διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της συλλογικής και ατομικής ταυτότητας, ενώ αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, η αυξανόμενη αξιοποίηση της μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα εμπορευματοποίησης και την «θεατροποίησης», αμβλύνοντας τις τοπικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κληρονομιά είναι και μέσον κοινωνικής συνοχής και σύγκρουσης, καθώς οι κοινωνικές ομάδες συγκρούονται για το ποια στοιχεία του παρελθόντος θα αναγνωριστούν και ποια θα αγνοηθούν (Harvey, 2001, σσ. 319–338).

Όλα τα παραπάνω έργα εξετάζουν την έννοια της τοπικότητας και της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ένα παγκοσμιοποιημένο και μεταβαλλόμενο κόσμο. Όλα αναγνωρίζουν τη σύνδεση της κληρονομιάς με την εξουσία, την ταυτότητα και την κοινωνική κατασκευή της μνήμης, ενώ υπογραμμίζουν τη σημασία της τέχνης και του τουρισμού στην αναπαράσταση και την εμπορευματοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στον σύγχρονο κόσμο, η κληρονομιά αποτελεί ένα πολύπλοκο φαινόμενο που διαμορφώνεται από τη συνύπαρξη τοπικών και παγκόσμιων επιρροών και από την ανάγκη για διατήρηση και επανασύνδεση με τον τόπο και την ταυτότητα.

1.4 Η αίσθηση του ανήκειν: θεωρητικές προσεγγίσεις

Η αίσθηση του ανήκειν αποτελεί την πιο βιωματική διάσταση του τόπου: είναι ο τρόπος με τον οποίο το σώμα, η μνήμη και οι σχέσεις μας ριζώνουν σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον. Αν το τοπίο, όπως υπογραμμίζει ο Μωραΐτης (2015, σσ. 25–28), συνδέεται με πολιτικές και πολιτισμικές διαμορφώσεις, τότε το ανήκειν δεν είναι μόνο συναισθηματικό βίωμα, αλλά και αποτέλεσμα ιστορικών επιλογών, χωρικών πολιτικών, τρόπων κατοίκησης και αναπαράστασης. Η ενότητα αυτή εστιάζει στο πώς συγκροτείται η αίσθηση του ανήκειν μέσα από καθημερινές πρακτικές, αφηγήσεις και τελετουργίες, προετοιμάζοντας τη μετάβαση από τη γενική θεωρία στην ειδική περίπτωση των Τζουμέρκων που ακολουθεί στο Κεφάλαιο 2.

Η σχέση μεταξύ του τοπίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει απασχολήσει πλήθος μελετητών, οι οποίοι αναδεικνύουν την πολυδιάστατη διάσταση του τοπίου, το οποίο ξεπερνά την απλή φυσική του υπόσταση και γίνεται φορέας πολιτιστικών, κοινωνικών και ιστορικών στοιχείων που καθορίζουν την ταυτότητα ενός τόπου και την αίσθηση του ανήκειν των ανθρώπων. Ο Μπεριάτος (2007, σσ. 41–58) εξετάζει το τοπίο ως ένα κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο, υπογραμμίζοντας την αλληλεπίδραση των φυσικών και κοινωνικών παραμέτρων που το συνθέτουν. Ειδικότερα, τονίζει ότι το τοπίο δεν είναι μόνο φυσικό και αισθητικό, αλλά και ένα σύνολο κοινωνικών και πολιτιστικών στοιχείων που επηρεάζουν τη συλλογική μνήμη και την πολιτιστική ταυτότητα. Σύμφωνα με τον ίδιο, η πολιτική του τοπίου διαμορφώνει την αντίληψη των ανθρώπων για τον τόπο τους και την αλληλεπίδρασή τους με αυτόν, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας ισχυρής αίσθησης του ανήκειν που είναι συνδεδεμένη με τη μνήμη και την ιστορία του τόπου.

Αυτή η άποψη βρίσκει επιβεβαίωση και στην εργασία του Στεφάνου (2001, σσ. 15–22), ο οποίος εξετάζει τον χαρακτήρα της ελληνικής πόλης στον 21ο αιώνα, εστιάζοντας στην αρχιτεκτονική και πολεοδομική φυσιογνωμία των πόλεων. Ο Στεφάνου υποστηρίζει ότι η φυσιογνωμία της πόλης συνδέεται άρρηκτα με την πολιτιστική της κληρονομιά και την αντίληψη του τόπου από τους κατοίκους. Οι

σύγχρονες πόλεις, με την ενσωμάτωση του τοπίου και της ιστορίας, δημιουργούν μια ισχυρή αίσθηση του «sense - of - place», βοηθώντας τους ανθρώπους να διαμορφώσουν μια ταυτότητα που είναι συνδεδεμένη με τον τόπο, την ιστορία και τις παραδόσεις τους. Η αναγνώριση αυτής της σύνδεσης είναι θεμελιώδης για τη διατήρηση και ανάδειξη του πολιτιστικού τοπίου, καθώς βοηθά τους ανθρώπους να αναγνωρίσουν και να εκτιμήσουν τις ρίζες τους, ενισχύοντας την πολιτιστική τους ταυτότητα.

Στην ίδια κατεύθυνση, ο Μωραΐτης (2012), αναλύει το τοπίο ως ένα σύνολο μνημών και πολιτιστικών εμπειριών που διαμορφώνουν την ταυτότητα ενός τόπου. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι το τοπίο δεν είναι απλώς ένα φυσικό φαινόμενο, αλλά ένα σύνολο από μνήμες και εμπειρίες που συνδέονται με την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου. Το τοπίο λειτουργεί ως φορέας αυτών των μνημών, αποτελώντας έναν καθοριστικό παράγοντα στην ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν για τους ανθρώπους που ζουν σε αυτόν τον χώρο. Μέσω αυτής της προσέγγισης, το τοπίο αποκτά έναν δυναμικό χαρακτήρα, καθώς δεν είναι στατικό, αλλά αναπτύσσεται και αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, ενώ συνεχώς διαμορφώνεται και εμπλουτίζεται με νέες πολιτιστικές και κοινωνικές συνιστώσες.

Η έννοια του πολιτιστικού τοπίου και η σχέση του με την πολιτιστική κληρονομιά συζητείται επίσης από τους Taylor και Lennon (2011, σσ. 537–554), οι οποίοι προτείνουν ότι τα πολιτιστικά τοπία λειτουργούν ως γέφυρες μεταξύ του πολιτισμού και της φύσης, ενσωματώνοντας αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπινων και φυσικών παραμέτρων. Οι συγγραφείς υπογραμμίζουν ότι τα πολιτιστικά τοπία δεν είναι απλά φυσικοί ή πολιτιστικοί χώροι, αλλά δημιουργούν έναν μοναδικό συνδυασμό ανθρώπινης δραστηριότητας και φυσικού περιβάλλοντος. Αυτή η αλληλεπίδραση συμβάλλει στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας και την πολιτιστική κληρονομιά, ενισχύοντας την αίσθηση του ανήκειν και της μνήμης. Ο Mergos και ο Patsavos (2015, σσ. 15–20, 43–52) εστιάζουν στην ανάγκη για βιώσιμη ανάπτυξη που συνδυάζει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και των τοπίων με τις σύγχρονες ανάγκες των κοινωνιών, ενισχύοντας τη σύνδεση των ανθρώπων με τον

τόπο τους και διασφαλίζοντας τη συνέχιση της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις μελλοντικές γενιές.

Η συμβολική διάσταση του τοπίου και η σύνδεσή του με τις κοινωνικές αξίες και τις πολιτιστικές αντιλήψεις είναι ένα ακόμα θεμελιώδες σημείο στην ανάλυση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο Σταυρίδης (1990, σσ. 62–75) και ο Χατζημιχάλης (2016, σσ.115–128), υποστηρίζουν ότι ο χώρος και το τοπίο, μέσω των κοινωνικών αξιών, αποκτούν πολιτιστική σημασία και διαμορφώνουν την αίσθηση του ανήκειν, δημιουργώντας έναν διάλογο μεταξύ της κοινωνίας και του φυσικού περιβάλλοντος. Οι αξίες αυτές ενσωματώνουν την ιστορία, τις παραδόσεις και τις εμπειρίες των ανθρώπων, ενώ το τοπίο γίνεται φορέας αυτών των αξιών, επηρεάζοντας τη συλλογική μνήμη και την πολιτιστική κληρονομιά. Στην ίδια γραμμή, οι Νιτσιάκος, Ποτηρόπουλος και Δρίνης (2015, σσ.11–18), αναγνωρίζουν τη σημασία των πολιτιστικών κληρονομιών και του τοπίου στην ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν, καθώς οι άνθρωποι συνδέονται με τα τοπία και τα μνημεία τους, διατηρώντας και ενισχύοντας την πολιτιστική τους ταυτότητα.

Αναλύοντας τη διατήρηση του πολιτιστικού τοπίου, ο Καραβασίλης και ο Μικελάκης (1999, σσ.82–86), προτείνουν μια ερμηνευτική προσέγγιση που συνδέει την αρχαιολογία και τις τέχνες με την αναπτυξιακή προοπτική των τόπων, εστιάζοντας στις «πολιτιστικές διαδρομές» ως μέσο σύνδεσης διαφορετικών περιοχών και πολιτιστικών στοιχείων. Αυτή η προσέγγιση αναδεικνύει το τοπίο ως φορέα πολιτιστικής μνήμης και χώρο που ενισχύει την αίσθηση του ανήκειν. Ο Μωραΐτης (2015, σσ.25–28), αναλύοντας τη σχέση της τέχνης με το τοπίο, υπογραμμίζει την επίδραση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, οι οποίες διαπνέουν την πολιτιστική μας αντίληψη για το τοπίο, ενισχύοντας τη διασύνδεση του ανθρώπου με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του.

Τέλος, ο Mitchel, Rössler και Tricaud (2009, σς..3–7, 35–37) στην έκδοσή τους για τα Πολιτιστικά Τοπία Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, παρέχουν ένα θεωρητικό και πρακτικό πλαίσιο για την προστασία και διαχείριση των πολιτιστικών τοπίων,

τονίζοντας τη σημασία τους ως συνδυασμό φυσικών και πολιτιστικών αξιών που συνδέουν το παρελθόν με το παρόν, διαμορφώνοντας την πολιτιστική ταυτότητα των ανθρώπων. Το έργο αυτό αναδεικνύει την αξία του πολιτιστικού τοπίου στην εδραίωση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της αίσθησης του ανήκειν, επηρεάζοντας βαθιά τη σχέση των ανθρώπων με τον τόπο τους και την κληρονομιά τους.

Συμπερασματικά, το πρώτο κεφάλαιο ανέδειξε τον τόπο και το τοπίο ως έννοιες βαθιά ιστορικές και πολιτισμικές, στενά δεμένες με την αίσθηση του ανήκειν, τις μορφές κληρονομιάς και τις σύγχρονες αναπαραστάσεις του χώρου. Η θεωρητική συζήτηση γύρω από το *sense of place*, το πολιτιστικό τοπίο και το «επιστημικό» βλέμμα πάνω στη φύση και την κοινότητα προσφέρει το απαραίτητο υπόβαθρο για την εστίαση σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Στο επόμενο κεφάλαιο, αυτές οι έννοιες μεταφέρονται στα Τζουμέρκα, όπου επιχειρείται να χαρτογραφηθεί το πώς η φυσική γεωμορφολογία, η ιστορία, οι τοπικές πρακτικές και οι σύγχρονες εξελίξεις συγκροτούν ένα ιδιαίτερο πολιτιστικό τοπίο, μέσα στο οποίο θα «διαβαστεί» και η εικαστική έκθεση της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ

2.1 Η έννοια του πολιτιστικού τοπίου

Η έννοια του πολιτιστικού τοπίου αποτελεί βασικό ερμηνευτικό πλαίσιο για την κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον και στις ανθρώπινες πρακτικές που το διαμορφώνουν διαχρονικά. Στο πλαίσιο αυτό, το τοπίο δεν προσεγγίζεται ως ουδέτερο φόντο ή ως στατικό φυσικό δεδομένο, αλλά ως χώρος όπου συμυκνώνονται τρόποι ζωής, μορφές εργασίας, κοινωνικές ανάγκες και ιστορικές διαδρομές. Η αναγνώριση του πολιτιστικού τοπίου λειτουργεί, επομένως, ως γέφυρα ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό, επιτρέποντας να γίνουν ορατές οι αλληλεπιδράσεις που εγγράφονται στον χώρο και συγκροτούν τη φυσιογνωμία του.

Όπως τονίζουν οι Taylor και Lennon (2011, σσ. 537-554), το πολιτιστικό τοπίο αποτυπώνει την ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών μέσα από τα ίχνη που αφήνουν οι παραγωγικές δραστηριότητες, οι μεταβολές στις χρήσεις γης, οι κατασκευές που εξυπηρετούν τις κοινότητες, αλλά και οι καθημερινές πρακτικές που σταδιακά σμιλεύουν το περιβάλλον. Με αυτή την οπτική, ο χώρος γίνεται πεδίο στο οποίο συναντώνται υλικά στοιχεία και άυλες σημασίες, καθώς η μορφή του τοπίου δεν προκύπτει μόνο από τη γεωμορφολογία, αλλά και από τις σχέσεις, τις επιλογές και τις αξίες που αναπτύσσονται μέσα σε αυτόν.

Η θεώρηση αυτή συμπληρώνεται από την επισήμανση του Olwig (2002, σσ. 3–15), ότι τα τοπία φέρουν ανεξίτηλα τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας και δεν μπορούν να αποσπαστούν από την ιστορική και πολιτισμική εμπειρία των κοινοτήτων που τα κατοικούν. Στο πολιτιστικό τοπίο, οι ανθρώπινες παρεμβάσεις δεν εμφανίζονται ως εξωτερικά «προσθήματα», αλλά ως συστατικά στοιχεία της ίδιας της ταυτότητας του τόπου. Έτσι, η μελέτη του πολιτιστικού τοπίου μετατοπίζει το ενδιαφέρον από μια περιγραφική ανάγνωση της φύσης σε μια αναλυτική προσέγγιση που εξετάζει πώς ο τόπος συγκροτείται μέσα από πρακτικές κατοίκησης, διαχείρισης και συμβίωσης με το περιβάλλον.

Παράλληλα, το πολιτιστικό τοπίο δεν αποτελεί μια κλειστή ή παγιωμένη πραγματικότητα. Αντίθετα, παραμένει δυναμικό, καθώς μετασχηματίζεται μέσα από τις κοινωνικές ανάγκες, τις οικονομικές συνθήκες και τις νέες μορφές οργάνωσης της ζωής. Η δυναμική του χαρακτηρίζει δεν αναιρεί τη σημασία της διατήρησης, αλλά αναδεικνύει ότι η προστασία και η ανάδειξη της κληρονομιάς απαιτούν κατανόηση των μεταβολών και των πιέσεων που δέχεται ένας τόπος. Υπό αυτή την έννοια, η προστασία του πολιτιστικού τοπίου δεν αφορά μόνο την αισθητική ή την περιβαλλοντική του αξία, αλλά συνδέεται με τη διαχείριση μιας ζωντανής σχέσης ανάμεσα στον τόπο και στους ανθρώπους του. (Olwig, 2002, σσ. 15–22· Taylor & Lennon, 2011, σσ. 537–544)

Με βάση τα παραπάνω, η έννοια του πολιτιστικού τοπίου προσφέρει ένα κατάλληλο υπόβαθρο για να προσεγγιστούν τα Τζουμέρκα ως περιοχή όπου η φυσική γεωμορφολογία συνυπάρχει με διαχρονικές ανθρώπινες πρακτικές, διαμορφώνοντας έναν ιδιαίτερο χωρικό και πολιτισμικό χαρακτήρα. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει να ιδωθεί η περιοχή όχι ως «φυσικό σκηνικό», αλλά ως σύνθετο πεδίο αλληλεπίδρασης, μέσα στο οποίο οι μορφές κατοίκησης, οι χρήσεις του χώρου και οι ιστορικές διαδρομές συγκροτούν ένα πολιτιστικό τοπίο με αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά, τα οποία θα αποτελέσουν αντικείμενο ανάλυσης στις επόμενες ενότητες. (Taylor & Lennon, 2011, σσ. 537–554· Olwig, 2002, σσ. 3–22)

2.2 Πολιτιστική κληρονομιά: έννοιες και διαστάσεις

Εφόσον το πολιτιστικό τοπίο συγκροτείται διαχρονικά μέσα από την αλληλεπίδραση ανθρώπου και χώρου, προκύπτει να αναζητήσουμε τα στοιχεία εκείνα που επιλέγουν οι κοινωνίες να διαφυλάξουν και να μεταδώσουν στο μέλλον. Η συζήτηση αυτή οδηγεί στην διερεύνηση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία αποτελεί την βασική σύνδεση παρελθόντος με το παρόν. Η πολιτιστική κληρονομιά συγκροτείται ως ένα πεδίο αναφοράς όπου το παρελθόν μεταφράζεται σε νόημα, αξία και ευθύνη στο παρόν. Δεν ταυτίζεται απλώς με ό,τι «παλιό» σώζεται, αλλά με εκείνα τα στοιχεία – υλικά και άυλα – που αναγνωρίζονται συλλογικά ως σημαντικά και επιλέγονται για διατήρηση, προστασία ή ανάδειξη. Με αυτή την έννοια, η κληρονομιά δεν αποτελεί

ένα ουδέτερο σύνολο αντικειμένων ή πρακτικών, αλλά μια διαδικασία μέσα από την οποία κοινωνίες και θεσμοί αποφασίζουν τι αξίζει να θυμούνται, πώς θα το αφηγηθούν και με ποιον τρόπο θα το μεταβιβάσουν στις επόμενες γενιές (Harvey, 2001, σσ.319–338). Η ίδια η πράξη της επιλογής –το τι αναδεικνύεται και τι παραμερίζεται– αποκαλύπτει ιεραρχήσεις, αξίες και συσχετισμούς δύναμης που λειτουργούν στο παρόν, ακόμη κι όταν το αντικείμενο αναφοράς ανήκει στο παρελθόν (Harvey, 2001, σσ. 319–338 Hooper-Greenhill, 2000, σσ. 116–143).

Σε αυτό το πλαίσιο, διακρίνονται τρεις βασικές διαστάσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρώτον, η υλική κληρονομιά, που περιλαμβάνει μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα, τεχνουργήματα, ιστορικούς οικισμούς και υποδομές οι οποίες μαρτυρούν μορφές ζωής, τεχνογνωσίας και κοινωνικής οργάνωσης. Δεύτερον, η άυλη κληρονομιά, που σχετίζεται με πρακτικές, γνώσεις, τελετουργίες, προφορικές παραδόσεις, μουσικές, χορούς και δεξιότητες που διατηρούνται μέσα από τη συμμετοχή και τη μετάδοση. Τρίτον, μια εμπειρική/ερμηνευτική διάσταση, η οποία αφορά το πώς τα παραπάνω γίνονται κατανοητά, ερμηνεύονται και αποκτούν σημασία για το κοινό: μέσα από αφηγήσεις, εκπαιδευτικές δράσεις, μουσειακές πρακτικές, καλλιτεχνικές παρεμβάσεις και πολιτιστικές πολιτικές. Η τρίτη διάσταση είναι κρίσιμη, επειδή καθορίζει αν η κληρονομιά λειτουργεί ως ζωντανός πόρος γνώσης και συμμετοχής ή ως «στατικό έκθεμα» αποκομμένο από τις κοινότητες που τη φέρουν (Harvey, 2001, σσ. 319–338· Hooper-Greenhill, 2000, σσ. 116–143).

Η κληρονομιά, ωστόσο, δεν υπάρχει έξω από κοινωνικές χρήσεις και οικονομικά πλαίσια. Η μετατροπή της σε πολιτιστικό πόρο, ιδιαίτερα μέσα από τον τουρισμό και τη βιομηχανία της πολιτιστικής εμπειρίας, δημιουργεί ευκαιρίες αλλά και εντάσεις. Από τη μια πλευρά, η προβολή και η επισκεψιμότητα μπορούν να ενισχύσουν τη βιωσιμότητα τόπων και θεσμών, να στηρίξουν τη συντήρηση μνημείων και να δημιουργήσουν νέες μορφές πολιτιστικής δραστηριότητας. Από την άλλη, η κληρονομιά μπορεί να «πακεταριστεί» ως προϊόν, να απλοποιηθεί σε εύπεπτες εικόνες

και να προσαρμοστεί στις προσδοκίες του επισκέπτη, με κίνδυνο να περιοριστεί η πολυφωνία και να αλλοιωθεί το νόημά της (Kirshenblatt-Gimblett, 1998, σσ. 131–176). Η ένταση αυτή δεν αφορά μόνο την «αυθεντικότητα», αλλά και το ποιος έχει τον έλεγχο της αφήγησης: ποιοι μιλούν για τον τόπο, ποια στοιχεία προβάλλονται και ποια αποσιωπώνται.

Σημαντική, επίσης, είναι η διάκριση ανάμεσα στην κληρονομιά ως δικαίωμα και στην κληρονομιά ως διαχείριση. Ως δικαίωμα, συνδέεται με τη δυνατότητα των κοινοτήτων να αναγνωρίζουν και να διατηρούν τους δικούς τους πολιτισμικούς τρόπους ζωής και τις μνήμες τους, χωρίς να μετατρέπονται σε «αντικείμενο» εξωτερικής αξιοποίησης. Ως διαχείριση, αφορά θεσμικές πρακτικές προστασίας, τεκμηρίωσης, χρηματοδότησης και ανάδειξης, οι οποίες απαιτούν μεθοδολογία, συντονισμό και στρατηγική. Εδώ ακριβώς προκύπτει η ανάγκη ισορροπίας: η κληρονομιά χρειάζεται εργασία και πολιτικές για να προστατευτεί, αλλά και συμμετοχικές διαδικασίες ώστε να μην αποκοπεί από την τοπική γνώση και τις κοινωνικές σχέσεις που της δίνουν ζωή.

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, η πολιτιστική κληρονομιά προσεγγίζεται ως ένα δυναμικό πεδίο που συνδέει υλικά ίχνη, άυλες πρακτικές και σύγχρονες μορφές ερμηνείας και παρουσίασης. Αυτή η οπτική επιτρέπει να εξεταστούν τα Τζουμέρκα όχι μόνο ως περιοχή με μνημεία και ιστορικά κατάλοιπα, αλλά ως χώρο όπου η κληρονομιά ενεργοποιείται μέσα από την καθημερινότητα, τις τοπικές αφηγήσεις και τις σύγχρονες πολιτιστικές δράσεις. Έτσι, η συζήτηση για τις έννοιες και τις διαστάσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς λειτουργεί ως αναγκαία βάση για να φωτιστούν στη συνέχεια οι συγκεκριμένες μορφές κληρονομιάς που συναντώνται στην περιοχή και οι τρόποι με τους οποίους μπορούν να αναδειχθούν, να προστατευτούν και να επανανοηματοδοτηθούν. (Harvey, 2001, σσ. 319–338· Kirshenblatt-Gimblett, 1998, σσ. 131–176)

2.3 Τοποειδικές και περιπατητικές πρακτικές, τοπίο ως εμπειρία

Οι παραπάνω θεωρήσεις του τόπου βρίσκουν ιδιαίτερη εφαρμογή στο πεδίο των σύγχρονων καλλιτεχνικών πρακτικών, όπου ο τόπος δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως σκηνικό μέσα στο οποίο «τοποθετείται» ένα έργο, αλλά ως συνθήκη που συμμετέχει ενεργά στη συγκρότηση της εμπειρίας του. Ιδιαίτερα στα τοποειδικά έργα, δηλαδή στα έργα «συγκεκριμένου τόπου» (site - specific), η επιλογή του χώρου δεν είναι ουδέτερη. Το έργο συνδέεται με έναν συγκεκριμένο εκθεσιακό ή υπαίθριο χώρο και «δουλεύει» πάνω στις σχέσεις ανάμεσα στο αντικείμενο, στον θεατή και στο περιβάλλον. Με άλλα λόγια, δεν στοχεύει μόνο σε μια μορφική παρουσίαση, αλλά σε έναν επαναπροσδιορισμό του πώς διαβάζουμε τον χώρο, πώς κινούμαστε μέσα σε αυτόν και πώς παράγεται νόημα από τη συνάντηση σώματος, υλικών και τοπικών χαρακτηριστικών. Η εμπλοκή του κοινού δεν είναι δευτερεύουσα, γιατί η πρόσληψη του έργου εξαρτάται από τη θέση του θεατή, από τη διαδρομή που ακολουθεί, από το φως και από το ίδιο το «οπτικό πεδίο» που συγκροτείται κάθε φορά επιτόπου. (Ζαφειρόπουλος, 2024, σ. 278)

Όπως τονίζει ο Ζαφειρόπουλος (2024, σ. 279), σχολιάζοντας τη θέση του Carl André, ο τόπος περιγράφεται ως μια κατάσταση γειννίασης μέσα σε ένα περιβάλλον, και όχι ως ένα σταθερό, αυθύπαρκτο «πλαίσιο». Ο τόπος, σε αυτή τη λογική, δεν είναι κάτι που απλώς «υπάρχει» ανεξάρτητα από τον θεατή, αλλά κάτι που προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση και τη συνειδητοποίηση της σχέσης μας με το περιβάλλον. Έτσι, το έργο τέχνης δεν προσλαμβάνεται σαν απομονωμένο αντικείμενο, αλλά σαν γεγονός που ενεργοποιείται από την κίνηση και την παρουσία του θεατή. Αυτός ο τρόπος σκέψης βοηθά να κατανοήσουμε γιατί, σε αρκετές σύγχρονες προσεγγίσεις, η έννοια του τόπου ορίζεται εμπειρικά, ως κάτι που βιώνεται και διαμορφώνεται στον χρόνο της πρόσληψης. (Ζαφειρόπουλος, 2024, σ. 279)

Παράλληλα, η πρόσληψη του τοπίου ως βιώματος δεν περιορίζεται στο οπτικό επίπεδο. Στη συζήτηση γύρω από το έργο του Νίκου Αρβανίτη, το τοπίο προσεγγίζεται ως ήχος, ως εικόνα, ως έννοια και ως βίωμα. Αυτή η πολυεπίπεδη πρόσληψη δείχνει ότι η σχέση μας με έναν τόπο συγκροτείται μέσα από αισθητηριακές και νοητικές διαμεσολαβήσεις. Η ακρόαση, η καταγραφή και η ηχητική σύνθεση δεν αποτελούν απλώς τεχνικές, αλλά τρόποι επαναπροσέγγισης του τοπίου που αναδεικνύουν πλευρές του οι οποίες συχνά δεν γίνονται αντιληπτές στην άμεση οπτική θέαση. Έτσι, το τοπίο μετατρέπεται σε πεδίο εμπειρίας που μπορεί να «διαβαστεί» και να ανασυντεθεί μέσω διαφορετικών αισθητηριακών καναλιών, κάτι ιδιαίτερα χρήσιμο όταν μας ενδιαφέρει η σύνδεση καλλιτεχνικής πρακτικής και βιωμένου τόπου. (Ζαφειρόπουλος, 2024, σ. 386)

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά επίσης η περιπατητική διαδικασία ως μέθοδος πρόσληψης και κατανόησης του τοπίου. Η κοινή περιπλάνηση μπορεί να λειτουργήσει ως μορφή μάθησης, καθώς η σκέψη ενεργοποιείται μέσα από τη διαδρομή, τις μνήμες που αναδύονται και τις μικρές μετατοπίσεις της προσοχής από το οικείο στο ανοίκειο. Η κίνηση στον χώρο οργανώνει έναν ρυθμό εμπειρίας, όπου ο τόπος δεν δίνεται ως «έτοιμο νόημα», αλλά αναδύεται σταδιακά μέσα από την παρατήρηση, τις αλλαγές του φωτός και του καιρού, τη διακοπή και τη συνέχεια της πορείας. Επιπλέον, η περιπατητική εμπειρία παράγει μικροϊστορίες και διαφορετικές κλίμακες ανάγνωσης, από την πανοραμική θέα έως τη λεπτομέρεια του εδάφους και των υλικών. Με αυτόν τον τρόπο, η περιπατητική πρακτική μπορεί να ιδωθεί ως εργαλείο επιμέλειας και ερμηνείας, επειδή οργανώνει τον τρόπο με τον οποίο το κοινό συνδέει σημεία, εικόνες και αφηγήσεις στον χώρο. (Ζαφειρόπουλος, 2024, σ. 404)

Τέλος, η σχέση με τη φύση περιγράφεται ως βαθιά ενσώματη και αναστοχαστική εμπειρία. Στο κείμενο που εξετάζει το «περπάτημα άσκοπα», η περιπλάνηση στο δάσος δεν παρουσιάζεται ως μια ρομαντική φυγή, αλλά ως μια διαδικασία αισθητηριακής εξερεύνησης, όπου το σώμα δοκιμάζει όρια, αλλάζει μονοπάτια και παρατηρεί λεπτομέρειες του φυσικού κόσμου. Η εμπειρική σχέση με τη φύση δεν προκύπτει από

έναν αφηρημένο ορισμό του τοπίου, αλλά από την επιβεβαίωση της παρουσίας, από το «είμαι εδώ» που μετατρέπει τη φύση σε τόπο, επειδή η θέαση και η ακρόαση οργανώνουν μια συγκεκριμένη εννοιολογική συνθήκη. Έτσι, το τοπίο δεν περιγράφεται ως κάτι εξωτερικό προς τον άνθρωπο, αλλά ως σχέση που γεννιέται μέσα από την κίνηση, την παρατήρηση και την εμπειρία του σώματος στον χώρο. (Ζαφειρόπουλος, 2024, σ. 498)

2.4 Η περιοχή των Τζουμέρκων

Αφού έχει δοθεί το θεωρητικό πλαίσιο τα θεωρητικά εργαλεία για το τοπίο και την κληρονομιά, η εργασία εστιάζει τώρα σε μια συγκεκριμένη περίπτωση: τα Τζουμέρκα.

Η περιοχή με ονομασία Τζουμέρκα ή Αθαμανικά αποτελεί τμήμα της νότιας Πίνδου και εκτείνεται στα όρια της Ηπείρου και Θεσσαλίας. Το ορεινό ανάγλυφο της περιοχής, οι υψομετρικές διαφορές, οι βαθιές χαράδρες και το υδρογραφικό δίκτυο, με βασικούς ποταμούς τον Άραχθο και τον Αχελώο συντέλεσαν στην διαμόρφωση ενός τόπου σχετικά απομονωμένου με δυσκολία στις συνθήκες μετακίνησης, ανάπτυξης των οικισμών και των παραγωγικών δραστηριοτήτων των κατοίκων. Ταυτόχρονα, το υδάτινο στοιχείο και η ποικιλία των οικοσυστημάτων δημιουργούν ένα ιδιαίτερο φυσικό τοπίο αποτελώντας βασικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας της περιοχής. (Παπακώστας, 1967, σ. 93–102· Hammond, 1967, σ. 314).

Σήμερα η αντίληψη των Τζουμέρκων ως ενιαίας περιοχής δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική τους διαδρομή. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, οι οικισμοί αναπτύχθηκαν ως ξεχωριστές κοινότητες με ιδιαίτερα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά παρά την ενιαία τους περιφερειακή ταυτότητα. Η δυσκολία στις μετακινήσεις, η αγρία μορφολογία του εδάφους, οι διαφορετικές διοικητικές υπαγωγές είχαν ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση ενός πολυκεντρικού χώρου. Η θεώρηση των Τζουμέρκων ως ενιαίου χώρου με γεωγραφική και πολιτισμική ενότητα συντελείται κατά τον κατά τον 20ό

αιώνα ,μέσα από τις διοικητικές μεταβολές, την επιστημονική έρευνα και τον τουρισμό της περιοχής. (Παπακώστας, 1967, σσ. 93–102).

Η περιοχή αυτή της Ηπείρου δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως σύνολο φυσικών χαρακτηριστικών (ορεινοί όγκοι, φαράγγια, ποτάμια), αλλά ως πεδίο όπου διασταυρώνονται ιστορικές μνήμες, τρόποι ζωής και μορφές καλλιτεχνικής αναπαράστασης. Στο πνεύμα της προσέγγισης του Μωραΐτη (2015, σσ. 25–28), τα Τζουμέρκα προσεγγίζονται ως «επιστημικό» και πολιτιστικό τοπίο: ένας τόπος στον οποίο αποκρυσταλλώνονται συγκεκριμένες αντιλήψεις για τη φύση, την κοινότητα και την ελευθερία, αλλά και οι σύγχρονες προκλήσεις της εγκατάλειψης και της τουριστικής ανάπτυξης. Η ενότητα αυτή σκιαγραφεί τα βασικά γεωγραφικά, ιστορικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της περιοχής.

Η περιοχή των Τζουμέρκων στην Ήπειρο αποτελεί έναν ζωντανό τόπο όπου το φυσικό τοπίο και η πολιτιστική κληρονομιά συνδέονται άρρηκτα. Το τοπίο εδώ δεν είναι απλώς ένα σκηνικό, αλλά ένας δυναμικός οργανισμός που ενσωματώνει μνήμες, παραδόσεις και ιστορικές αφηγήσεις. Η αίσθηση του τόπου, όπως επισημαίνουν οι Feld και Basso (1996, σσ.3–11), δεν περιορίζεται σε μια γεωγραφική έννοια, αλλά αφορά τη συναισθηματική και πνευματική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του.

Η περιοχή των Τζουμέρκων ξεχωρίζει για τον πλούτο και τη σύνθετη φυσική της κληρονομιά. Το οικοσύστημα της περιοχής διακρίνεται κυρίως σε υδάτινα και χερσαία συστήματα, με ιδιαίτερη έμφαση στη μεγάλη ποικιλία υγροτόπων: έχουν καταγραφεί 16 κύριοι τύποι και συνολικά 30 διαφορετικές κατηγορίες, γεγονός που καθιστά τα Τζουμέρκα μία από τις πιο πλούσιες περιοχές στην Ελλάδα από πλευράς βιοποικιλότητας. Το φυσικό ανάγλυφο περιβάλλεται από τα εντυπωσιακά βουνά του Λάκμου και των Αθαμανικών Ορέων, τα οποία φιλοξενούν πολλούς προστατευόμενους βιότοπους με σπάνια και ενδημικά είδη φυτών και ζώων (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών, Τομέας Υδατικών Πόρων και Περιβάλλοντος, 2021).

Το τοπίο της περιοχής διαμορφώνεται επίσης από χαρακτηριστικούς γεωλογικούς σχηματισμούς με ξεχωριστή αισθητική και επιστημονική αξία. Ξεχωρίζει η χαράδρα του ποταμού Αράχθου, ένα φυσικό μνημείο που αποτυπώνει τη μακροχρόνια δράση του νερού πάνω στο βραχώδες ανάγλυφο της περιοχής. Στα στενά της χαράδρας σχηματίζονται βαθιές φυσικές λίμνες, καταφύγιο για την άγρια ζωή, όπως η πέστροφα. Επιπλέον, οι γεωλογικές ιδιαιτερότητες περιλαμβάνουν παγετώδεις αποθέσεις που θυμίζουν "ποτάμια από πέτρα", φαράγγια όπως αυτά του Αράχθου και του Καλαρρύτικου, εντυπωσιακά σπήλαια όπως το Σπήλαιο Πραμάντων, αλλά και καταρράκτες που δημιουργούν δυναμικές υδάτινες εικόνες. Όλα αυτά τα στοιχεία συνθέτουν μια πλούσια γεωμορφολογική κληρονομιά, η οποία αξίζει να προστατευτεί τόσο για τη φυσική της αξία όσο και για τις μελλοντικές γενιές (Ρωμαίου, 1969).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αρχιτεκτονική των παραδοσιακών οικισμών της περιοχής. Χωριά όπως οι Καλαρρύτες και το Συρράκο διατηρούν σημαντικά χαρακτηριστικά της τοπικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Το Γενικό Διάταγμα Παραδοσιακών Οικισμών έχει θεσπίσει αυστηρούς κανόνες για την οικοδομική δραστηριότητα, επιτρέποντας μόνο χρήσεις που εξυπηρετούν την κατοικία, τη δημόσια ωφέλεια ή την κοινωνική υποδομή, αποκλείοντας οποιαδήποτε βιομηχανική ανάπτυξη. Ο σχεδιασμός των οικισμών λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες του μικροπεριβάλλοντος, του μικροκλίματος και της τοπογραφίας, ενώ η διάταξή τους είναι μονοκεντρική, με κεντρική πλατεία που αποτελεί σημείο συγκέντρωσης της κοινότητας, τόσο για θρησκευτικές όσο και για κοινωνικές εκδηλώσεις (Ρωμαίου, 1969).

Η μορφή του δημόσιου χώρου ακολουθεί τη λειτουργικότητα της καθημερινής ζωής: τα καλντερίμια διαθέτουν αυλάκια για την απορροή των νερών, περιβάλλονται από ψηλούς λίθινους τοίχους και σκεπαστές αυλόθυρες, ενώ έχουν επιλεγμένες εξόδους που οδηγούν στις γειτονιές. Η αγροτική διαρρύθμιση στηρίζεται σε παραδοσιακές πρακτικές, όπως οι ξερολιθιές που σχηματίζουν αναβαθμίδες, επιτρέποντας την καλλιέργεια στις ορεινές πλαγιές. Παράλληλα, το τοπίο διανθίζεται με κατασκευές

όπως λιθόστρωτοι δρόμοι, γεφύρια, ξωκλήσια και φράχτες, αποτυπώνοντας τη βαθιά και λειτουργική σχέση του ανθρώπου με τη φύση, αλλά και τη διαρκή παρουσία πολιτισμικών στοιχείων στο τοπίο (Ρωμαίου, 1969).

Η τοπική αρχιτεκτονική, ιδίως στους οικισμούς του Συρράκου και των Καλαρρύτων, διατηρείτον ιστορικό της χαρακτήρα. Αντίθετα, σε άλλους οικισμούς παρατηρείται απώλεια της παραδοσιακής ταυτότητας. Τα σπίτια είναι συνήθως διώροφα ή τριώροφα, ανάλογα με την κλίση του εδάφους, και χαρακτηρίζονται από αμυντικά στοιχεία, υπόγεια και κελάρι που συνδέονται λειτουργικά με τις βεράντες και τους αυλόγυρους. Η χρήση υψηλής ποιότητας πέτρας, κυρίως από τους φημισμένους Τζουμερκιώτες μάστορες, αντανakλά τις ανάγκες και τις αξίες της τοπικής κοινότητας. Η πολιτισμική αυτή ταυτότητα αποτυπώνεται και σε άλλες λιθόκτιστες κατασκευές: εκκλησίες, μοναστήρια, καλύβες, βρύσες, αναβαθμίδες και παραδοσιακά γεφύρια (Ζώρα, 1972, σσ. 5–11).

Η Ήπειρος γενικότερα είναι γνωστή για τα περίτεχνα πέτρινα γεφύρια της, τα οποία κατασκευάστηκαν για να καλύψουν τις ανάγκες μετακίνησης σε ένα έντονα διατετμημένο από ποτάμια και ρέματα ανάγλυφο. Τα γεφύρια αυτά, συχνά στενά και λιθόστρωτα, αποτελούσαν σημαντικά σημεία διέλευσης για τα καραβάνια που μετέφεραν εμπορεύματα προς την Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Στα Τζουμερκα ξεχωρίζουν γέφυρες όπως της Πλάκας, του Γκόγκου, του Παπαστάθη και της Πολιτσάς, μεταξύ άλλων μικρότερων κατασκευών που διαμορφώθηκαν ανάλογα με τις ανάγκες του τοπικού υδρογραφικού δικτύου (Ζώρα, 1972, σσ.5–11).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεφύρι της Πλάκας, το μεγαλύτερο μονότοξο πέτρινο γεφύρι των Βαλκανίων. Κατασκευάστηκε το 1866 από τον πρωτομάστορα Κώστα Μπέκα και αποτελεί εξαιρετικό δείγμα της λαϊκής αρχιτεκτονικής. Βρίσκεται στον ποταμό Άραχθο, έχει συνολικό μήκος 61 μέτρα, ύψος 19,70 μέτρα και το άνοιγμα της κύριας καμάρας φτάνει τα 39 μέτρα. Η κατασκευή του ολοκληρώθηκε έπειτα από εντατική εργασία, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2006).

Τέλος, η περιοχή των Τζουμέρκων φιλοξενεί πολυάριθμα μνημεία που καλύπτουν χρονικά όλο το φάσμα της ελληνικής ιστορίας, από την αρχαιότητα μέχρι και τους νεότερους χρόνους. Αυτά τα μνημεία εντυπωσιάζουν τόσο για την ιστορική και καλλιτεχνική τους αξία όσο και για τον τρόπο με τον οποίο εντάσσονται στο φυσικό περιβάλλον. Ο συνδυασμός της πολιτισμικής και φυσικής κληρονομιάς ενισχύει την εμπειρία του επισκέπτη και δημιουργεί ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό τοπίο που αξίζει διατήρησης. Εκτός από τα επίσημα αναγνωρισμένα μνημεία, η περιοχή περιλαμβάνει και πλήθος άλλων κατασκευών –όπως νερόμυλους, γεφύρια, παλιές κατοικίες– που παρότι δεν φέρουν επίσημη προστασία, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της λαϊκής πολιτιστικής παράδοσης και οφείλουν να τύχουν ανάλογης φροντίδας και αναγνώρισης (Αγγέλη, 2015).

Στα Τζουμέρκα, οι κάτοικοι διατηρούν μια ισχυρή σύνδεση με το τοπίο, που εκφράζεται μέσα από την καθημερινή τους ζωή, τις τελετουργίες και την προφορική παράδοση. Οι (Feld & Basso, 1996, σσ. 3–11), υποστηρίζουν ότι η τοπική ταυτότητα είναι πολυδιάστατη και διαμορφώνεται από τις αλληλεπιδράσεις με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Η μελέτη του Κωτσιού (2007) αναδεικνύει τη σημασία που αποδίδουν οι κάτοικοι των Τζουμέρκων στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, η οποία, κατά την άποψή τους, δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από τον σεβασμό στην πολιτιστική τους κληρονομιά και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Η πολιτιστική κληρονομιά των Τζουμέρκων αποτυπώνεται στα μοναστήρια και στα ιστορικά μνημεία, που λειτούργησαν ως φάροι εκπαίδευσης και πνευματικότητας ιδιαίτερα κατά την Τουρκοκρατία (Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων [Ι.Λ.Ε.Τ.], 2007, σσ. 213–236).

Η τεχνολογία φέρνει νέες ευκαιρίες αλλά και προκλήσεις στη διαχείριση αυτής της κληρονομιάς. Η χρήση UAVs, όπως περιγράφουν οι Petracek et al. (2023), διευκολύνει την ψηφιακή αποτύπωση και τεκμηρίωση δύσκολα προσβάσιμων μνημείων, καθιστώντας τα προσβάσιμα σε ένα ευρύτερο κοινό και ενισχύοντας την εκπαιδευτική διάσταση της κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, όμως, εγείρονται ζητήματα ηθικής,

αυθεντικότητας και ισορροπίας ανάμεσα στην τεχνολογία και τη ζωντανή εμπειρία του τόπου (Rahman et al., 2023). Η βιώσιμη διαχείριση του πολιτιστικού τοπίου περνά μέσα από την πράσινη τεχνολογία και τις αρχές της αειφορίας. Η προσέγγιση αυτή, όπως αναδεικνύουν οι Mu'az et al. (2021), δεν αφορά μόνο την προστασία της φύσης, αλλά και την ενίσχυση της πολιτιστικής ταυτότητας και της ποιότητας ζωής των κατοίκων.

Η ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας παραμένει κρίσιμη για τη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Όπως επισημαίνουν οι Cross (2001, σσ. 3–10) ,και Shamai & Ilatov (2005, σσ. 467–476), η έννοια του ανήκειν καλλιεργεί την ευθύνη και την επιθυμία συμμετοχής σε δράσεις διατήρησης. Στα Τζουμέρκα, η συμμετοχή αυτή αποτυπώνεται στις πρωτοβουλίες για την ανάδειξη τοπικών προϊόντων και χειροτεχνιών (ΟΟΣΑ, 2002) και στις προσπάθειες συλλογικής δράσης που αντανακλούν την προσαρμοστικότητα και την ανθεκτικότητα των κατοίκων (Μπάδα, 2019).

Το μέλλον του πολιτιστικού τοπίου των Τζουμέρκων θα εξαρτηθεί από την ικανότητα συνδυασμού της τεχνολογικής καινοτομίας, της κοινωνικής συμμετοχής και της περιβαλλοντικής ευαισθησίας με σεβασμό στις τοπικές αξίες. Όπως υπογραμμίζουν οι Taylor και Lennon (2011), η διαχείριση των πολιτιστικών τοπίων είναι μια πράξη πολιτιστικής μνήμης και συλλογικής ευθύνης που υπερβαίνει την απλή συντήρηση – είναι μια πράξη αγάπης και αναγνώρισης της σύνθετης ταυτότητας ενός τόπου.

2.5 Τοπική συμμετοχή και αίσθηση του ανήκειν στα Τζουμέρκα

Αν το τοπίο και η κληρονομιά συγκροτούνται μέσα από λόγους, θεσμούς και καλλιτεχνικές πρακτικές, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο πιο κρίσιμος παράγοντας είναι οι ίδιοι οι άνθρωποι που ζουν στον τόπο. Η τοπική συμμετοχή και η αίσθηση του ανήκειν αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο η κοινότητα εγκρίνει, τροποποιεί ή αμφισβητεί τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του χώρου της. Στα Τζουμέρκα, όπου η μνήμη της ορεινής

ζωής, της μετανάστευσης και της παραδοσιακής οικονομίας εξακολουθεί να είναι ζωντανή, η ενεργός παρουσία των κατοίκων είναι καθοριστική για το αν το πολιτιστικό τοπίο θα παραμείνει βιωμένο ή θα μετατραπεί σε «σκηνικό» για τους επισκέπτες. Η ενότητα αυτή αναδεικνύει τον ρόλο της κοινότητας στη διατήρηση και επανανοηματοδότηση του τόπου.

Η έννοια του «ανήκειν» στα Τζουμέρκα δεν αποτελεί αφηρημένη θεωρητική κατασκευή, αλλά βιώνεται καθημερινά ως υπαρξιακή σύνδεση με τον τόπο, με τη φύση και με τα πολιτισμικά ίχνη του παρελθόντος. Οι κάτοικοι της περιοχής διατηρούν μια βαθιά ενσώματη σχέση με το τοπίο, που δεν περιορίζεται στη χρηστική του διάσταση, αλλά εκτείνεται σε μορφές πολιτισμικής μνήμης, καθημερινής πρακτικής και τοπικής ταυτότητας. Το φυσικό περιβάλλον των Τζουμέρκων, με τις απότομες ορεινές κορυφές, τη χαράδρα του Αράχθου, τα σπήλαια, τις λίμνες και τα πέτρινα μονοπάτια, δεν αποτελεί απλώς σκηνικό αλλά ενεργό συμμετέχοντα στη ζωή των ανθρώπων. Αυτή η αλληλεπίδραση αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην αρχιτεκτονική των οικισμών, όπως το Συρράκο και οι Καλαρρύτες, όπου η επιλογή υλικών, η διάταξη των δρόμων και η μορφή των σπιτιών αντανακλούν τις ανάγκες και τις αξίες των κοινοτήτων. Η χρήση της πέτρας, οι αναβαθμίδες, τα πέτρινα γεφύρια και οι λιθόστρωτοι δρόμοι δεν είναι απλώς λειτουργικά κατασκευάσματα αλλά πολιτισμικά αποτυπώματα – μαρτυρίες μιας συμβίωσης ανθρώπου και φύσης. Η διατήρηση αυτών των στοιχείων δεν γίνεται για λόγους αισθητικούς ή νοσταλγικούς, αλλά ως ανάγκη διατήρησης της συλλογικής ταυτότητας και ιστορίας. Το γεφύρι της Πλάκας, για παράδειγμα, ως το μεγαλύτερο μονότοξο πέτρινο γεφύρι των Βαλκανίων, αποτελεί σύμβολο της τεχνογνωσίας και της συνεργασίας των τοπικών μαστόρων.

Η πολιτιστική κληρονομιά των Τζουμέρκων δεν περιορίζεται στα υλικά μνημεία. Οι τοπικές γιορτές, η γαστρονομία, οι προφορικές αφηγήσεις και τα τοπωνύμια συγκροτούν ένα άυλο πολιτισμικό πλέγμα που ενισχύει το αίσθημα του «ανήκειν». Οι άνθρωποι των Τζουμέρκων είναι ταυτόχρονα κάτοικοι και αφηγητές, φροντιστές και δημιουργοί του τοπίου τους. Τα μονοπάτια, τα παρεκκλήσια, οι βρύσες και οι αγροτικές

κατασκευές, όπως οι ξερολιθιές και οι φράχτες, δεν είναι τυχαία στοιχεία του τοπίου – είναι προϊόντα της τοπικής γνώσης και της σχέσης με το φυσικό περιβάλλον. Αυτή η πολιτισμική σχέση με το τοπίο είναι σημαντική και για τους επισκέπτες. Ο τουρισμός στα Τζουμέρκα δεν αναπτύσσεται με λογικές μαζικού τουρισμού αλλά μέσα από βιωματικές εμπειρίες που βασίζονται στην τοπικότητα και τη συμμετοχή. Η ανάδειξη της τοπικής γαστρονομίας, των παραδοσιακών προϊόντων και των πολιτιστικών εκδηλώσεων προωθεί μια μορφή τουρισμού που ενισχύει την τοπική οικονομία χωρίς να αλλοιώνει τον πολιτισμικό χαρακτήρα της περιοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, η τοπική συμμετοχή δεν είναι μόνο επιθυμητή, αλλά αναγκαία για τη βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι κάτοικοι των Τζουμέρκων καλούνται να γίνουν συμμέτοχοι στην ερμηνεία, διατήρηση και ανάδειξη του τόπου τους. Η ενεργός τους εμπλοκή, μέσα από δράσεις διατήρησης, πολιτιστικά δίκτυα και τοπικές πρωτοβουλίες, αποτελεί τη βάση για μια μορφή πολιτιστικής δημοκρατίας, όπου το παρελθόν δεν φυλάσσεται παθητικά, αλλά επανανοηματοδοτείται δυναμικά για το παρόν και το μέλλον.

Όπως υπογραμμίζει ο Cross (2001, σσ. 3–10), το ανήκειν διαμορφώνει ισχυρούς δεσμούς με τον τόπο, καθιστώντας τους κατοίκους πρωταγωνιστές και όχι παθητικούς αποδέκτες της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Οι έρευνες δείχνουν ότι η συμμετοχή στις συλλογικές δράσεις, από τις αναστηλώσεις παραδοσιακών μονοπατιών μέχρι τις τοπικές γιορτές, αναζωογονεί την τοπική ταυτότητα και ενδυναμώνει τη συλλογική μνήμη.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον άνθρωπο και το τοπίο στα Τζουμέρκα αποτελεί το έργο του Κώστα Κρυστάλλη, ο οποίος δεν χρησιμοποιεί τη φύση ως διακοσμητικό σκηνικό, αλλά ως ενεργό πλαίσιο ζωής, εργασίας και νοήματος. Στην ποίησή του, το ορεινό περιβάλλον εμφανίζεται με υλικές λεπτομέρειες που παραπέμπουν σε εικόνες από την ζωή των βουνών, των ποταμών, των φαραγγιών και της κτηνοτροφίας, εντάσσοντας το τοπίο σε ρυθμούς εποχών, κινήσεων και καθημερινών δραστηριοτήτων. Ενδεικτικά στο ποίημα Σταυραετός το βουνό,

λειτουργεί ως χώρος ελευθερίας, δύναμης και ταυτότητας έτσι λειτουργεί ως γλώσσα μέσα από την οποία ο ποιητής αποδίδει τη σχέση της κοινότητας με τον χώρο της, μετατρέποντας τη γεωγραφία σε πολιτισμική εμπειρία και σε αφήγηση που παράγει ταυτότητα και μνήμη. Η ίδια η πρόσληψη του Κρυστάλλη ως «τραγουδιστή του χωριού και της στάνης» δείχνει ότι το έργο του ταυτίζεται με τον κόσμο της ηπειρώτικης υπαίθρου και με έναν τρόπο ζωής που συγκροτείται μέσα στο τοπίο και όχι έξω από αυτό, υπερβαίνοντας την παραδοσιακή ηθογραφία και αναδεικνύοντας το ορεινό τοπίο σε ενεργό πεδίο βιώματος (Κούγκουλος, 2021, σσ. 177–180). Το επιχείρημα ότι το τοπίο «επιστρέφει» στην κοινότητα ως αίσθηση ανήκειν μπορεί να ενισχυθεί και με δύο ακόμη τεκμήρια. Από τη μία πλευρά, η βιβλιογραφία που εξετάζει την Ήπειρο ως λογοτεχνικό μύθο (Κούγκουλος, 2012, σσ. 70–85) δείχνει πώς ο τόπος, μέσα από τη γραφή, μετασχηματίζεται σε συλλογικό φαντασιακό και σε κοινό πολιτισμικό αφήγημα, στο οποίο εντάσσεται και η περίπτωση του Κρυστάλλη. Από την άλλη, η ζωντανή πολιτισμική πρακτική του πανηγυριού στο Συρράκο, όπως καταγράφεται στο Εθνικό Ευρετήριο Αυλής Πολιτιστικής Κληρονομιάς, λειτουργεί ως κοινωνικός μηχανισμός ανανέωσης δεσμών, σύνδεσης της διασποράς με τον τόπο και συνέχειας ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Με αυτόν τον τρόπο, η λογοτεχνική αναπαράσταση και η συλλογική τελετουργία δείχνουν συμπληρωματικά πώς το τοπίο των Τζουμέρκων δεν είναι απλώς φυσικός χώρος, αλλά πεδίο μέσα στο οποίο συγκροτούνται βιώματα, μνήμες και μορφές συμμετοχής που στηρίζουν το «ανήκειν».

Η έννοια του ανήκειν, συνεπώς, δεν περιορίζεται στη ρομαντική προσκόλληση στον τόπο, αλλά συνδέεται με την ενεργό συμμετοχή στη διατήρηση και την ερμηνεία του. Όπως επισημαίνουν οι Taylor και Lennon (2011, σσ. 537–554), η ουσιαστική διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί τη συμμετοχή των ίδιων των κοινοτήτων. Συνεπώς, οι άνθρωποι δεν είναι απλοί θεατές, αλλά «φύλακες» και αφηγητές του τοπίου – από τους ποιητές του 19ου αιώνα μέχρι τους νέους που σήμερα οργανώνουν πολιτιστικές δράσεις και δίνουν νέα πνοή σε παραδοσιακές πρακτικές.

Η μελέτη του Merantzas (2015) αναλύει ένα ιδιαίτερο θεματικό μονοπάτι στα Τζουμέρκα, το οποίο ξεκινά από το χωριό Ελληνικό και καταλήγει στη Μονή Τσούκας, συνδέοντας το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεόδωρου Παπαγιάννη με έναν ιστορικό–πνευματικό χώρο. Τα μονοπάτια δεν λειτουργούν απλώς ως διάδρομοι μετακίνησης, αλλά ως περιπάτοι νοηματοδότησης: κάθε στάση, κάθε γλυπτό, κάθε γεφύρι, μετατρέπεται σε πολιτισμικό ορόσημο. Ο επισκέπτης δεν συναντά αποσπασματικά έργα τέχνης, αλλά βιώνει μια ενιαία αφήγηση που ενοποιεί το άγριο τοπίο του βουνού με την ανθρώπινη δημιουργία και την ιστορία, «επαναπροσδιορίζοντας» έτσι την αντίληψη της περιοχής σαν πεδίο συλλογικής μνήμης και ταυτότητας. Η συγχώνευση του κοσμικού με το ιερό –υλική γλυπτική με βυζαντινή τέχνη– επιτείνει τον συμβολικό χαρακτήρα του μονοπατιού, αναδεικνύοντας την ευρύτερη πολιτιστική συνάφεια και την πνευματική διττότητα της καθημερινής ζωής των πολιτών. Ταυτόχρονα, το έργο επισημαίνει ότι αυτή η συλλογική πολιτιστική πρωτοβουλία –η ενσωμάτωση έργων σύγχρονης τέχνης στο φυσικό τοπίο– δεν ήταν ένα κορυφαίο έργο «απο πάνω» προς την περιφέρεια, αλλά «από κάτω»: συνεργατική προσπάθεια κατοίκων, εικαστικών και επιστημόνων. Το μουσείο συνεισέφερε στη δημιουργία θέσεων εργασίας, την ενίσχυση της τοπικής κοινωνικής συνοχής και τη συγκρότηση τοπικών αφηγήσεων, σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης. Αυτή η πρακτική πολιτισμική αναζωογόνηση περιγράφεται ως «ζωντανή παρακαταθήκη» – δηλαδή, η τέχνη και το τοπίο δεν λειτουργούν μόνο ως αντανάκλαση μιας παρωχημένης κληρονομιάς, αλλά ως ενεργός παράγοντας βιωσιμότητας, ανάπτυξης και κοινότητας (Merantzas, 2015).

Ωστόσο, οι προκλήσεις είναι υπαρκτές, καθώς κοινωνικοοικονομικές πιέσεις, η αστικοποίηση και η μετανάστευση απομακρύνουν συχνά τους ανθρώπους από τον τόπο τους, αποδυναμώνοντας δίκτυα κοινότητας και συλλογικές πρακτικές. Σε αυτό το πλαίσιο, σύγχρονες εθνογραφικά προσανατολισμένες προσεγγίσεις της τοπικότητας δείχνουν ότι το «ανήκειν» δεν είναι απλώς συναίσθημα, αλλά παράγεται μέσα από συμμετοχή, κοινές αφηγήσεις και μορφές συνεργασίας, και μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός αναγέννησης των κοινοτήτων (Lovell, 1998, σσ. 1–24). Η ίδια λογική φαίνεται και σε μελέτες για την κληρονομιά και την ταυτότητα στη σύγχρονη Ευρώπη, όπου η

διαχείριση της μνήμης και της κληρονομιάς συνδέεται με κοινωνικές σχέσεις και με το ποιοι έχουν ρόλο στη διατήρηση και ερμηνεία της (Macdonald, 2013, σσ. 5–15).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα «ενεργοποίησης» του ανήκειν μέσα από πολιτισμική πρακτική είναι η περίπτωση του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης Θεόδωρου Παπαγιάννη και της περιπατητικής διαδρομής πολιτιστικής κληρονομιάς, όπου αναφέρεται ότι η πρωτοβουλία συνέβαλε στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στην ενίσχυση της τοπικής κοινωνικής συνοχής και στη συγκρότηση τοπικών αφηγήσεων σε περίοδο οικονομικής κρίσης, λειτουργώντας ως πρακτική πολιτισμικής αναζωογόνησης (Merantzias, 2015). Παράλληλα, σε επίπεδο διαχείρισης τοπίου και πόρων, η μελέτη των Roukos, Chatzitheodoridis και Kontogeorgos (2016) στα Τζουμέρκα δείχνει ότι πολιτικές παρεμβάσεις που μένουν σε στενά θεσμικά σχήματα δεν οδηγούν εύκολα σε ολοκληρωμένη διαχείριση, κάτι που υπογραμμίζει την ανάγκη για προσεγγίσεις που λαμβάνουν υπόψη την τοπική γνώση και τις συλλογικές πρακτικές διαχείρισης, ιδιαίτερα σε ζητήματα όπως τα λιβάδια και η αγροτική χρήση γης. Τέλος, η σημασία της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στη διατήρηση της κληρονομιάς αποτυπώνεται και σε παραδείγματα ανάδειξης τοπικών προϊόντων και χειροτεχνιών, καθώς και σε μορφές συλλογικής δράσης που αναδεικνύουν ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα των κατοίκων, στοιχεία που ενισχύουν έμπρακτα τη βιώσιμη διαχείριση (ΟΟΣΑ, 2002).

2.6 Προκλήσεις και προοπτικές για το μέλλον

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα Τζουμέρκα ως πολιτιστικό τοπίο δεν είναι μόνο περιβαλλοντικές ή οικονομικές, αλλά και βαθιά πολιτισμικές και πολιτικές. Η ανάλυση του Μωραΐτη (2015, σσ. 25–28), για τις «πολιτικές διαμορφώσεις του τόπου» δείχνει ότι κάθε τοπίο βρίσκεται στο σταυροδρόμι διαφορετικών συμφερόντων, προσδοκιών και αφηγήσεων – από την αγροτική πολιτική και τον τουρισμό μέχρι τις καλλιτεχνικές παρεμβάσεις και τις διεκδικήσεις των κατοίκων. Στο πλαίσιο αυτό, το μέλλον των

Τζουμέρκων εξαρτάται από το αν θα μπορέσει να διαμορφωθεί ένα συλλογικό όραμα που θα συνδυάζει τη βιώσιμη ανάπτυξη, την προστασία της κληρονομιάς και την ενδυνάμωση της αίσθησης του τόπου. Η ενότητα αυτή συνοψίζει τις βασικές προκλήσεις και ανοίγει τον δρόμο για την πρακτική εφαρμογή των θεωρητικών εργαλείων μέσα από την επιμέλεια της έκθεσης που επιμελήθηκαν και παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 3.

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η διαχείριση των πολιτιστικών τοπίων στα Τζουμέρκα αποτελούν μια σύνθετη και δυναμική πρόκληση που απαιτεί ολιστική προσέγγιση και διεπιστημονική συνεργασία. Όπως υπογραμμίζει ο Ken Taylor (2018, σσ.1–10), η σύνδεση των εννοιών του πολιτιστικού τοπίου και του ιστορικού αστικού τοπίου είναι κρίσιμη για την κατανόηση της κληρονομιάς. Ενώ η έννοια του πολιτιστικού τοπίου αναφέρεται στην αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον και τις παραδοσιακές πρακτικές της υπαίθρου, το ιστορικό αστικό τοπίο στρέφεται στην ιστορία, στην αρχιτεκτονική δομή και στο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες. Η θεωρητική αυτή σύγκλιση αποσκοπεί στην γεφύρωση της ανθρώπινης αρχιτεκτονικής δραστηριότητας με το φυσικό περιβάλλον και αποκτά εφαρμογή ιδιαίτερα σε περιοχές με πλούσιο ιστορικό και φυσικό υπόβαθρο, όπως τα Τζουμέρκα. Μέσα από αυτή τη σύνθεση μπορούμε να κατανοήσουμε βαθύτερα πώς αλληλεπιδρούν οι παραδοσιακές πρακτικές, οι κοινωνικές δυναμικές και οι νέες τεχνολογίες, ώστε να επιτευχθεί μια ισορροπημένη διαχείριση που σέβεται τόσο την ιστορική αξία όσο και τις ανάγκες των σημερινών τοπικών κοινωνιών.

Η σημασία αυτής της σύνδεσης αποκτά ιδιαίτερη διάσταση στα Τζουμέρκα, όπου η διατήρηση της πολιτιστικής μνήμης και του τοπίου δεν είναι απλώς μια θεωρητική έννοια, αλλά μια καθημερινή πρακτική που επηρεάζει άμεσα την ποιότητα ζωής και την ψυχολογική ευημερία των κατοίκων. Η βαθιά σχέση ανάμεσα στο φυσικό τοπίο, τις τοπικές αφηγήσεις και τις παραδόσεις αποτελεί θεμέλιο για κάθε στρατηγική που στοχεύει στην ενδυνάμωση της τοπικής ταυτότητας.

Το μέλλον της πολιτιστικής κληρονομιάς στα Τζουμέρκα καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα σε ποικίλες και συχνά αντικρουόμενες δυνάμεις: την ανάγκη προστασίας και διατήρησης, τις πιέσεις τουριστικής ανάπτυξης, την απαίτηση για οικονομική βιωσιμότητα και την ενσωμάτωση σύγχρονων τεχνολογιών. Ένα σημαντικό στοιχείο είναι η ενσωμάτωση της τεχνολογίας με σεβασμό στη μοναδική ταυτότητα και τις αξίες της περιοχής. Όπως δείχνουν οι έρευνες των Petracek et al. (2023), η χρήση ψηφιακών εργαλείων –όπως UAVs και τρισδιάστατα μοντέλα– μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην τεκμηρίωση και προστασία μνημείων που βρίσκονται σε απομονωμένες και δύσβατες τοποθεσίες, χαρακτηριστικό που συναντάται συχνά στα Τζουμέρκα. Ωστόσο, είναι απαραίτητο η τεχνολογία να λειτουργεί ως εργαλείο ενίσχυσης της αυθεντικότητας και όχι ως υποκατάστατο της πραγματικής εμπειρίας του τόπου.

Η πράσινη τεχνολογία προσφέρει έναν καθοριστικό άξονα για τη βιώσιμη διαχείριση, τόσο στο περιβάλλον όσο και στον πολιτισμό. Οι Mu'az et al. (2021) τονίζουν ότι η ενεργειακή αποδοτικότητα και η ανακύκλωση υλικών μπορούν να εφαρμοστούν στις διαδικασίες αποκατάστασης των ιστορικών κτιρίων των Τζουμέρκων, περιορίζοντας το περιβαλλοντικό αποτύπωμα και συνδέοντας τη φροντίδα για τη φύση με τη διατήρηση της ιστορίας.

Η ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στα Τζουμέρκα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την επιτυχία κάθε στρατηγικής διαχείρισης. Όπως υπογραμμίζουν οι Cross (2001, pp.3-10) και Shamaï & Ilatov (2005, σσ. 467–476) η αίσθηση του ανήκειν κινητοποιεί τους κατοίκους να γίνουν θεματοφύλακες της μνήμης τους. Στα Τζουμέρκα, οι κάτοικοι έχουν επιδείξει ανθεκτικότητα και δημιουργικότητα, συμμετέχοντας σε πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην ανάδειξη των τοπικών προϊόντων, των χειροτεχνιών και της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Η συμμετοχή τους στις διαδικασίες σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων όχι μόνο διασφαλίζει την επιτυχία των προγραμμάτων διαχείρισης, αλλά ενδυναμώνει το κοινωνικό κεφάλαιο και ενισχύει τη συλλογική ταυτότητα.

Η πολυπλοκότητα των προκλήσεων στα Τζουμέρκα, όπως επισημαίνουν οι Rahman et al. (2023), απαιτεί συνεργασία μεταξύ κρατικών φορέων, επιστημονικών ιδρυμάτων και τοπικών κοινωνιών. Η διατήρηση του μοναδικού πολιτιστικού και φυσικού πλούτου της περιοχής δεν μπορεί να επιτευχθεί μονομερώς, αλλά μέσα από έναν διάλογο που συνδυάζει την επιστημονική γνώση με τη σοφία και την εμπειρία των ίδιων των κατοίκων.

Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι το μέλλον της πολιτιστικής κληρονομιάς των Τζουμέρκων δεν μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά σε τεχνικές λύσεις ή οικονομικές στρατηγικές. Απαιτείται και μια βαθύτερη πολιτισμική ευαισθησία, που θα δει την κληρονομιά ως ζωντανό οργανισμό που εξελίσσεται, αντανakλώντας τις προκλήσεις και τις προσδοκίες της κοινότητας. Όπως τονίζει ο Harvey (2001, σσ.319–338), η αναγνώριση αυτής της δυναμικής φύσης είναι το πρώτο βήμα για τη δημιουργία πολιτικών που ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, χωρίς να υπονομεύουν την ουσία και τον πολιτιστικό πλούτο του τόπου. Το μέλλον της πολιτιστικής κληρονομιάς και του πολιτιστικού τοπίου στα Τζουμέρκα θα κριθεί από την ικανότητά μας να παντρέψουμε την τεχνολογία, τη βιωσιμότητα και την κοινωνική συμμετοχή με σεβασμό στις τοπικές αξίες. Μόνο μέσα από αυτή την ισορροπημένη και ευαίσθητη προσέγγιση θα καταφέρουμε να διατηρήσουμε όχι μόνο την αισθητική και περιβαλλοντική αξία της περιοχής, αλλά και τον βαθύτερο ρόλο της ως φορέα μνήμης, ταυτότητας και συλλογικής ελπίδας για το μέλλον.

Συνοψίζοντας, τα Τζουμέρκα αναδείχθηκαν ως ένα σύνθετο πολιτιστικό τοπίο, όπου η φύση, η ιστορία, οι τοπικές πρακτικές, η μνήμη και οι σύγχρονες προκλήσεις συνυφαίνονται σε ένα ενιαίο, αλλά δυναμικό πεδίο εμπειριών. Η θεωρητική προσέγγιση του τόπου, της κληρονομιάς, της τοπικής συμμετοχής και των τεχνολογικών/αναπτυξιακών μετασχηματισμών, μας επιτρέπει να κατανοήσουμε βαθύτερα τις πολλαπλές αναγνώσεις των Τζουμέρκων σήμερα. Στο επόμενο κεφάλαιο, η προβληματική αυτή μεταφέρεται στην πράξη μέσα από την εικαστική έκθεση «Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως πολιτιστικό τοπίο», η οποία επιχειρεί, με τα μέσα της

σύγχρονης τέχνης, να αρθρώσει ένα επιμελητικό αφήγημα για την αίσθηση του τόπου και να δοκιμάσει πώς οι θεωρητικές έννοιες που παρουσιάστηκαν μπορούν να ενεργοποιηθούν σε έναν συγκεκριμένο εκθεσιακό και κοινωνικό πλαίσιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: «SENSE OF PLACE» – Η ΕΚΘΕΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΤΗΣ

3.1 Η Έκθεση “Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο”

Η έκθεση «Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο» πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2025 από την Envioia Art Gallery που φιλοξενείται στο ξενοδοχείο Ορίζοντες Τζουμέρκων hotel resort, ως μια πολυμεσική, συλλογική καλλιτεχνική και πολιτισμική διερεύνηση της έννοιας του "τόπου". Στοχεύοντας να εξετάσει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον των Τζουμέρκων και τη βιωμένη εμπειρία των κατοίκων και των επισκεπτών, η έκθεση συνέδεσε καλλιτεχνική έκφραση, εθνογραφία και τοπική ταυτότητα. Ο τίτλος "Sense of Place" δεν χρησιμοποιήθηκε μόνο ως εννοιολογικός δείκτης, αλλά και ως εργαλείο αφήγησης.

Η έκθεση αποτέλεσε μέρος ενός ευρύτερου επιμελητικού και ερευνητικού εγχειρήματος που βασίστηκε σε επιτόπια εργασία, συμμετοχή της κοινότητας και συνεργασία με ντόπιους τεχνίτες, καλλιτέχνες και ερευνητές. Το αφήγημα αναπτύχθηκε γύρω από δύο βασικές θεματικές ενότητες:

- Επανερμηνεύοντας τον τόπο – Ο Τόπος ως Εμπειρία
- Η Ύλη ως μνήμη

Κάθε ενότητα περιλάμβανε ποικίλες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης: ζωγραφική, βίντεο, ηχητικά τοπία, γλυπτά, κεραμική και φωτογραφία, αλλά και έργα που αναδείκνυαν τη χειρωνακτική δημιουργία (ξυλογλυπτική, εργασία με φυσικά υλικά). Έμφαση δόθηκε στη συνάντηση της τέχνης με την καθημερινότητα, της αίσθησης με τη μνήμη, και της αφήγησης με τη φυσική εμπειρία του τοπίου.

Ο κατάλογος της έκθεσης περιλάμβανε 13 καλλιτέχνες και καλλιτέχνιδες, με έργα που συνομιλούσαν με το τοπίο, τη μνήμη, την εγκατάλειψη, αλλά και την προσδοκία. Κάποια έργα δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια φιλοξενιών (artist residencies), ενώ

άλλα ήταν προϊόν εννοιολογικής επεξεργασίας του υλικού των Τζουμέρκων από απόσταση. Οι λεζάντες που συνόδευαν κάθε έργο παρείχαν στους επισκέπτες πληροφορίες για το περιεχόμενο, την τεχνική και το πλαίσιο δημιουργίας τους, καθώς και το βιογραφικό του καλλιτέχνη ενισχύοντας τον βιωματικό χαρακτήρα της εμπειρίας.

Η Envoia Art Gallery ως χώρος φιλοξενίας δεν λειτούργησε απλώς ως ουδέτερο πλαίσιο παρουσίασης έργων, αλλά εντάχθηκε ενεργά στο αφήγημα της έκθεσης ως μέρος του ίδιου του «τόπου»: ένα σημείο συνάντησης, μαρτυρίας και καλλιτεχνικής αφήγησης στο κέντρο του ορεινού πολιτιστικού τοπίου.

Η συνολική επιμελητική προσέγγιση εστίασε σε έναν διάλογο μεταξύ αισθητηριακής εμπειρίας και πολιτιστικής μνήμης. Η έκθεση προσκάλεσε τον επισκέπτη να βιώσει τα Τζουμέρκα όχι μόνο ως φυσικό περιβάλλον, αλλά ως πολιτιστικό πεδίο – ως ένα σύνολο σχέσεων, ιστοριών και αισθημάτων, που διαμορφώνουν την αίσθηση του τόπου.

3.1.1 Report της Έκθεσης: *Sense of Place* – Τζουμέρκα

Η εικαστική έκθεση με τίτλο «Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο» φιλοξενήθηκε από την Envoia art gallery στο ξενοδοχείο Ορίζοντες Τζουμέρκων (Πράμαντα Ιωαννίνων) σε επιμέλεια δική μου της Ελένης Ρίζου, στο πλαίσιο των απαιτήσεων του ΠΜΣ “Επιμέλεια Εκθέσεων: θεωρητικές και Πρακτικές Προσεγγίσεις” του Τμήματος Εικαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Διήρκησε από τις 31/08/2025 έως τις 5/09/2025. Στόχος της έκθεσης ήταν να αναδείξει τη σχέση ανθρώπου και τοπίου στα Τζουμέρκα μέσα από τη σύγχρονη τέχνη και τη συμμετοχική εμπειρία. Το επιμελητικό σκεπτικό βασίστηκε στη διερεύνηση της έννοιας του *sense of place*, δηλαδή της αίσθησης του τόπου, όπως αυτή βιώνεται τόσο από τους κατοίκους όσο και από τους επισκέπτες και αποτυπώθηκε στα θεωρητικά κεφάλια της εργασίας μου. Η έκθεση οργανώθηκε σε δύο κύριες ενότητες:

- Επανερμηνεύοντας τον τόπο – Ο Τόπος ως Εμπειρία– επικεντρώνεται στο πώς ο «ξένος» προσλαμβάνει τον τόπο, τον αισθάνεται, τον φωτογραφίζει, τον ερμηνεύει.
- Η Ύλη ως μνήμη– φωτίζει τη μνήμη του τόπου, την παρουσία και την απουσία της ανθρώπινης δραστηριότητας, τα αποτυπώματα της ζωής που υπήρξε και αυτής που συνεχίζεται.

Η έκθεση φιλοξένησε έργα 13 σύγχρονων καλλιτεχνών, των Χρήστου Κεχαγιόγλου, Ευάγγελου Κωστούλα, Σπυρίδων Λισγάρας, Σύνης Παπαγιάννη, Θεόδωρου Παπαγιάννη, Αγαθής Παππά, Κωνσταντίνου Πάτσιου, Βαγγέλη Πολύζου, Γιώργου Πολύζου, Αλέξανδρου Τσίουρη, Δήμητρη Τσιρογιάννη, Ιωάννας Φωτάκη και Αμαλίας Χαβέλα.

Τα εκθέματα περιελάμβαναν:

- Έργα ζωγραφικής και χαρακτικής που χαρτογραφούν τα Τζουμέρκα και αποδίδουν το τοπίο άλλοτε ρεαλιστικά και άλλοτε ονειρικά εμβαθύνοντας την σχέση του ανθρώπου με τον τόπο.
- Φωτογραφία και βίντεο: με θεματικές γύρω από τη φύση, τις ανθρώπινες διαδρομές, τη μοναξιά, τη μαγεία του τοπίου.
- Ηχητικά περιβάλλοντα (field recordings): καταγραφή ήχων της φύσης και του ποιήματος Σταυραετός του ηπειρώτη ποιητή Κώστα Κρυστάλλη ως αφετηρία για την δημιουργία ηχητικών και εικαστικών εγκαταστάσεων που συνδέουν τη λογοτεχνία με το τοπίο και τη μνήμη.
- Εικαστικές εγκαταστάσεις κεραμικών και γλυπτών: με φυσικά υλικά, ξύλο, πέτρα, επεξεργασμένο αλουμίνιο, μπρούντζος

Ο χώρος της έκθεσης ήταν συνεδριακός – εκθεσιακός χώρος του ξενοδοχείου Ορίζοντες Τζουμέρκων. Κατά τη διάρκεια της έκθεσης, πραγματοποιήθηκαν παράλληλες δράσεις, όπως ξεναγήσεις από τους ίδιους τους καλλιτέχνες και την επιμελήτρια, ανάγνωση του ποιήματος Σταυραετός του Κώστα Κρυστάλλη, παραδοσιακό τραγούδι που υμνεί την συλλογική ταυτότητα ερμηνευμένο από τραγουδοποιό της τοπικής κοινότητας. Η ανταπόκριση του κοινού υπήρξε συγκινητική. Πέρα από τους επισκέπτες από την ευρύτερη Ήπειρο και τα Ιωάννινα, πολλοί ντόπιοι κάτοικοι συμμετείχαν ενεργά στις δράσεις, ενισχύοντας την ιδέα ότι ο τόπος γίνεται ζωντανός όταν μοιράζεται. Η έκθεση αποτέλεσε μια απόπειρα κατανόησης της έννοιας «ανήκειν» στον τόπο των Τζουμέρκων.

3.2 Παραδείγματα διεθνών εκθέσεων για την αίσθηση του τόπου

Η έννοια του *sense of place* έχει αποτελέσει τα τελευταία χρόνια αντικείμενο επιμελητικής και μουσειολογικής επεξεργασίας, καθώς η σχέση μεταξύ χώρου, μνήμης και ταυτότητας αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο ως κρίσιμος παράγοντας πολιτισμικής πρόσληψης. Εκθέσεις σε μουσεία, εικαστικοί θεσμοί και καλλιτεχνικές πλατφόρμες έχουν υιοθετήσει τη θεματική του «τόπου» όχι μόνο ως σκηνικό, αλλά ως ενεργό υποκείμενο αφήγησης και εμπειρίας.

Στο Museum of Contemporary Art Australia (Sydney) – *The National 2021: New Australian Art*: στην έκθεση *The National 2021*, η έννοια του τόπου προσεγγίστηκε ως ένα δυναμικό πεδίο πολιτικής, οικολογίας και προσωπικής μνήμης. Η καλλιτέχνης Megan Cope παρουσίασε ένα έργο που συνδύαζε υλικά του τόπου (πέτρα, χαλκό, ηχητικές εγγραφές) με ιστορικές αφηγήσεις των ιθαγενών Quandamooka. Η επιμελητική πρόθεση ήταν να μετασχηματιστεί η γκαλερί σε "χρονικό τοπίου" (landscape chronotope), όπου η εμπειρία του επισκέπτη γινόταν χωρικά και συναισθηματικά εμβυθιστική (Museums Australia, 2021).

Η διαδραστική έκθεση της Smithsonian Institution Traveling Exhibition Service (SITES) – *Our Places: Connecting People and Nature* (2020) παρουσίασε μέσα από μια συμμετοχική ψηφιακή πλατφόρμα τις προσωπικές ιστορίες και αντικείμενα που αναδείκνυαν τον τρόπο με τον οποίο οι κοινότητες στις ΗΠΑ σχετίζονται με το φυσικό τοπίο – από τα Απαλάτσια Όρη έως τις ερήμους της Αριζόνα. Το αφήγημα βασίστηκε στη σύνδεση βιωμένων εμπειριών με πολιτισμικά τοπία (cultural landscapes), δίνοντας έμφαση στον συναισθηματικό και ηθικό δεσμό με τον χώρο (SITES, 2020).

Στο μουσείο Tate Modern του Λονδίνου η έκθεση «*A Year in Art: Australia 1992*» εξετάζει μέσα από έργα καλλιτεχνών όπως ο Richard Bell και η Emily Kame Kngwarreye, τον «τόπο» ως αντικείμενο αμφισβήτησης και επανερμηνείας. Η πολιτική του ανήκειν και της γαιοκτησίας επανεξετάστηκε μέσα από τη μετα - αποικιακή οπτική, και το μουσείο λειτούργησε ως πεδίο αφήγησης «αντι - γεωγραφιών» (alternative geographies), φέρνοντας σε διάλογο τοπικές και παγκόσμιες αναπαραστάσεις του τοπίου (Tate, 2021).

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς –Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, Τήνος: Η μόνιμη έκθεση του Μουσείου εστιάζει στην ανάδειξη της τηνιακής κουλτούρας ανάγοντας το μάρμαρο της περιοχής σε υλικό σύμβολο και αναδεικνύοντας εκ παραλλήλου το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο των τοπικών εργαστηρίων. Ως αποτέλεσμα η έκθεση δίνει έμφαση στην έννοια του δεσμού με τον τόπο και την διατήρηση της τοπικής ταυτότητας . (ΠΙΟΠ, χ.χ.)

Τα παραπάνω παραδείγματα καταδεικνύουν ότι ο «τόπος» δεν είναι απλώς γεωγραφική σταθερά αλλά ένα πολύσημο πολιτισμικό πεδίο. Η σύγχρονη επιμελητική πρακτική εστιάζει στη βιωματική διάσταση της σχέσης ανθρώπου–τοπίου, ενσωματώνοντας προφορικές ιστορίες, φυσικά υλικά, ηχητικά τοπία και συναισθηματική γεωγραφία. Οι εκθέσεις δεν λειτουργούν πλέον μόνο ως χώροι αναπαράστασης, αλλά ως "χώροι κατοίκησης" της μνήμης και της ταυτότητας (Tuan, 1977, σσ. 8–18· Casey, 1993, σσ. 22–34· Macdonald, 2013, σσ. 5–15).

3.3 Ανάλυση του αφηγήματος της έκθεσης

Η έκθεση «Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο» επιχειρήσε να συγκροτήσει ένα πολυφωνικό αφήγημα γύρω από την έννοια του «τόπου», αξιοποιώντας το τοπίο, τη μνήμη και τη βιωματική εμπειρία ως βασικούς άξονες. Ο τίτλος της, δανεισμένος από τη γεωανθρωπολογική έννοια του *sense of place*, προϋποθέτει για την πρόθεση των επιμελητών να αναδείξουν τα Τζουμέρκα όχι μόνο ως γεωγραφική ενότητα, αλλά κυρίως ως πεδίο βιωμένης εμπειρίας, πολιτιστικής ταυτότητας και αισθητηριακής ενσώματης μνήμης (Tuan, 1977; Casey, 1993, σσ. 257–272).

Η έκθεση επιχειρεί να διαμορφώσει ένα αφήγημα που δεν αποτυπώνει απλώς τον τόπο ως σκηνικό, αλλά τον αναδεικνύει ως πολυστρωματικό φορέα μνήμης, εμπειρίας και ταυτότητας. Ο τίτλος της, δανεισμένος από τη γεωανθρωπολογική έννοια του *sense of place*, συνδέεται με τη θεωρητική παράδοση που βλέπει τον τόπο ως βίωμα και σχέσεις – όχι ως ουδέτερο χώρο (Tuan, 1977· Relph, 1976, σσ .45–55· Casey, 1993, σσ. 22–34). Στο πλαίσιο αυτό, τα Τζουμέρκα δεν παρουσιάζονται ως «ωραίο τοπίο» προς θέαση, αλλά ως πλέγμα ιστοριών, μνημών, εργασίας και συναισθημάτων.

Η προσέγγιση αυτή συναντά τη σκέψη του Μωραΐτη (2015) για το «επιστημικό τοπίο», δηλαδή το τοπίο ως προϊόν συγκεκριμένων τρόπων θέασης και γνώσης, οι οποίες ιστορικά συνδέονται με την τέχνη, τις επιστήμες και τις πολιτικές του χώρου. Όπως αναδεικνύει ο συγγραφέας, το τοπίο δεν είναι ποτέ απλώς «φύση», αλλά ένα δυναμικό πεδίο όπου εγγράφονται σχέσεις εξουσίας, ιδεολογίες, εθνικές και τοπικές αφηγήσεις. Η τοπιογραφία, από τη στιγμή που γίνεται αντικείμενο αναπαράστασης, μετατρέπεται σε γλώσσα: επιλέγει, ιεραρχεί, αποκλείει, φωτίζει ορισμένες όψεις και αποσιωπά άλλες.

Μέσα σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η έκθεση στα Τζουμέρκα φέρνει στο προσκήνιο όχι μόνο την εικόνα των βουνών, αλλά και τη μνήμη της μετανάστευσης, τη

χειρωνακτική γνώση, τις γυναικείες παρουσίες, τις κοινότητες που επιβιώνουν σε έναν «δύσκολο» τόπο.

Το αφηγηματικό σχήμα της έκθεσης οργανώνεται γύρω από δύο βασικές θεματικές ενότητες – «Επανερμηνεύοντας τον τόπο – Ο τόπος ως εμπειρία» και «Η Ύλη ως μνήμη». Η πρώτη ενότητα εστιάζει στο βλέμμα του επισκέπτη: πώς ο «ξένος» φτάνει στα Τζουμέρκα, πώς τα κοιτάζει, πώς τα φωτογραφίζει ή τα ζωγραφίζει· δηλαδή πώς εντάσσει τον τόπο σε ένα προσωπικό, αλλά και πολιτισμικά διαμορφωμένο, καθεστώς θέασης. Η δεύτερη ενότητα μετατοπίζει το κέντρο βάρους στους ίδιους τους Τζουμερκιώτες και στα ίχνη της παρουσίας τους: την πέτρα, το μέταλλο, την υφαντική, τα σώματα στον χορό, τις γυναικείες φιγούρες, τα ίχνη της απουσίας. Έτσι, η έκθεση συνομιλεί με τη θέση του Μωραΐτη ότι το τοπίο είναι «συμπύκνωση πρακτικών και επιθυμιών» και όχι απλή φυσική σκηνή.

Από επιμελητική άποψη, το αφήγημα δεν ακολουθεί γραμμική χρονική διάταξη, αλλά μια θεματική, σχεδόν «δικτυωτή» οργάνωση. Οι θεατές κινούνται ανάμεσα σε ζωγραφική, χαρακτική, γλυπτά, εγκαταστάσεις και ηχητικά τοπία, χωρίς αυστηρή ιεράρχηση. Αυτή η επιλογή αντανakλά την ιδέα του τόπου ως «ανοικτού συνόλου σχέσεων», όπως την περιγράφει η Massey (2005 ,σσ. 9–12), όπου διαφορετικές διαδρομές, εμπειρίες και αφηγήσεις συνυπάρχουν. Ο επισκέπτης δεν λαμβάνει ένα ενιαίο, «επίσημο» αφήγημα για τα Τζουμέρκα· καλείται να συνθέσει το δικό του, διασχίζοντας τις ενότητες και ενεργοποιώντας τις δικές του μνήμες.

Η θεωρία του Μωραΐτη για τις καλλιτεχνικές προσεγγίσεις του τοπίου υπογραμμίζει ότι η σύγχρονη τέχνη μπορεί να αποδομήσει τις στερεότυπες εικόνες της φύσης (το «γραφικό», το «παρθένο», το «ειδυλλιακό») και να αναδείξει τον τόπο ως πεδίο πολιτισμικών και πολιτικών διεργασιών.

Σε αυτό το πνεύμα, η έκθεση «Sense of Place» αποφεύγει τόσο τον τουριστικό φολκλωρισμό όσο και την καθαρά ρομαντική νοσταλγία. Τα έργα δεν δείχνουν απλώς «ωραία τοπία», αλλά ενσαρκώνουν εμπειρίες: το βάρος της σκιάς μιας γυναίκας με

παραδοσιακή φορεσιά, τη σωματικότητα του κυκλικού χορού, τον ήχο της λύρας που ανασυνδέει τον μύθο με τη σημερινή καθημερινότητα, τον μετασχηματισμό της πέτρας και του μετάλλου σε σύμβολα συνύπαρξης ανθρώπου και βουνού.

Παράλληλα, η έκθεση κινείται σε μια λεπτή ισορροπία ανάμεσα στην «επιστημονική» και την «καλλιτεχνική» ματιά. Από τη μία πλευρά, αξιοποιεί εθνογραφικό υλικό, τοπικές μαρτυρίες, ιστορικές αναφορές και βιβλιογραφία για τα Τζουμέρκα. Από την άλλη, αφήνει χώρο στη φαντασία, στο όνειρο, στον υπαινιγμό. Αυτή η διπλή κίνηση αντανakλά ακριβώς αυτό που ο Μωραΐτης ονομάζει μετατόπιση από το τοπίο ως «αντικείμενο παρατήρησης» στο τοπίο ως «πεδίο διαλόγου», όπου συναντιούνται επιστημονικός λόγος, καλλιτεχνική πρακτική και βιωμένη εμπειρία.

Η Envroia Art Gallery και ο συνεδριακός χώρος του ξενοδοχείου «Ορίζοντες Τζουμέρκων» εντάσσονται οργανικά σε αυτό το αφήγημα. Δεν είναι απλώς ουδέτεροι «λευκοί κύβοι», αλλά σημεία μέσα στο ίδιο το πολιτιστικό τοπίο: χώροι φιλοξενίας, εργασίας, συνάντησης καλλιτεχνών, κατοίκων και επισκεπτών. Έτσι, ο εκθεσιακός χώρος λειτουργεί ως ενδιάμεσος τόπος ανάμεσα στο «έξω» τοπίο και στο «μέσα» της καλλιτεχνικής αναπαράστασης, όπου οι αναπαραστάσεις δεν απεικονίζουν απλώς τον τόπο, αλλά τον ανακατασκευάζουν.

Η προσέγγιση αυτή συναντά τη σκέψη του Μωραΐτη (2015) για το «επιστημικό τοπίο», δηλαδή το τοπίο ως προϊόν συγκεκριμένων τρόπων θέασης και γνώσης, οι οποίοι ιστορικά συνδέονται με την τέχνη, τις επιστήμες και τις πολιτικές του χώρου. Ο Μωραΐτης δείχνει ότι το τοπίο δεν είναι ποτέ απλώς «φύση», αλλά ένα πεδίο όπου εγγράφονται σχέσεις εξουσίας, ιδεολογίες, εθνικές και τοπικές αφηγήσεις, αναδεικνύοντας τα Τζουμέρκα ως πεδίο όπου η φύση, η μνήμη, η εργασία, η ποίηση (με σημείο αναφοράς τον Κρυστάλλη) και η σύγχρονη τέχνη συνυφαίνονται. Με αυτόν τον τρόπο, η έκθεση δεν απαντά μονοσήμαντα στο ερώτημα «τι είναι τα Τζουμέρκα», αλλά ανοίγει έναν χώρο για να διατυπωθούν πολλαπλές απαντήσεις – από τους καλλιτέχνες, τους κατοίκους και τους επισκέπτες.

Η δομή της έκθεσης βασίστηκε σε δύο κύριες ενότητες: Η Ματιά του Επισκέπτη – Ο Τόπος ως Εμπειρία και Ίχνη Μνήμης – Χώρος, Ιστορία και Παρουσία, ενώ περιλάμβανε και την υποενότητα «Η Ψυχή του Βουνού», αφιερωμένη στον ποιητή Κώστα Κρυστάλλη. Μέσω αυτών των θεματικών, το αφήγημα της έκθεσης κινήθηκε ανάμεσα στο προσωπικό και το συλλογικό, το αισθητηριακό και το ιστορικό, δημιουργώντας μια σύνθεση όπου ο τόπος αναγνωρίζεται ως πεδίο ταυτόχρονα υλικό και φαντασιακό.

Στην πρώτη ενότητα, η οπτική του επισκέπτη εξετάζεται ως ένα εργαλείο πρόσληψης και (ανα)νοηματοδότησης του τοπίου. Η εμπειρία της περιπλάνησης στα Τζουμέρκα μετατρέπεται σε ενεργό καλλιτεχνικό υλικό, μέσα από ζωγραφικά κυρίως έργα, ,φωτογραφικά ημερολόγια και *in situ* παρεμβάσεις που επιχειρούν να καταγράψουν όχι μόνο την εικόνα αλλά και την αίσθηση του τόπου. Όπως υποστηρίζει ο Tuan (1977), ο χώρος μετατρέπεται σε «τόπο» μέσα από τη συναισθηματική και βιωματική επένδυση του ανθρώπου, κάτι που αναδεικνύεται έντονα στις προτάσεις των καλλιτεχνών.

Η δεύτερη ενότητα εστιάζει στη μνήμη, ως ενεργό και ζωντανό στοιχείο της πολιτιστικής ταυτότητας των Τζουμέρκων. Ζωγραφική, χαρακτηριστικά, γλυπτά λειτουργούν ως φορείς μνήμης και ιστορίας. Η μνήμη, σε αυτό το πλαίσιο, δεν αποτελεί μια παθητική αναπόληση, αλλά μια μορφή αντίστασης στη λήθη και τη φθορά, ένα στοιχείο που «κυλά στα ρυάκια» και «επιστρέφει στα χέρια των κατοίκων», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο *open call*.

Η υποενότητα «Η Ψυχή του Βουνού» φέρνει στο προσκήνιο την ποίηση του Κώστα Κρυστάλλη με ηχητικά πεδία, εγκατάσταση βίντεο και χαρακτηριστικά ,συνδέοντας τον λογοτεχνικό λόγο με τη σύγχρονη καλλιτεχνική έκφραση. Η παρουσία του ποιητή λειτουργεί ως συμβολική γέφυρα μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, αναδεικνύοντας την Ηπειρωτική φύση ως χώρο εσωτερικότητας, αγώνα και αποχωρισμού. Το τοπίο στα έργα του Κρυστάλλη μετατρέπεται σε ένα είδος ποιητικής εθνογραφίας, όπου η φύση δεν περιγράφεται απλώς, αλλά βιώνεται μέσα από το συναίσθημα, την απώλεια και την πατρίδα.

Το δελτίο τύπου της έκθεσης, που πλαισιώνει αφηγηματικά το γεγονός, ενισχύει αυτό το πολυδιάστατο νόημα του τόπου, αναφέροντας ότι το τοπίο αποτελεί «ζωντανό αρχείο εμπειριών, μνήμης και ανθρώπινων ιχνών». Αυτή η θεώρηση ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες προσεγγίσεις της πολιτισμικής γεωγραφίας, σύμφωνα με τις οποίες το πολιτιστικό τοπίο δεν είναι στατικό ή ουδέτερο, αλλά το αποτέλεσμα κοινωνικών πρακτικών, σχέσεων και αφηγήσεων (Macdonald, 2013, σσ. 5–15· Massey, 2005, σσ. 9–12).

Η έκθεση υιοθετεί μια ανθρωπολογική ματιά στον τόπο, συνδέοντας τον βιωματικό διάλογο με την ενσώματη εμπειρία, τη μνήμη με την καλλιτεχνική έκφραση, και το φυσικό με το πολιτισμικό στοιχείο. Το αφήγημα της έκθεσης δεν προσφέρει μια ενιαία ερμηνεία των Τζουμέρκων, αλλά προτείνει ένα πεδίο συνάντησης πολλαπλών φωνών, απόψεων και αισθήσεων – μια «πολυτροπική ανάγνωση του τόπου», όπου κάθε έργο λειτουργεί ως κόμβος μιας μεγαλύτερης ιστορίας.

Ο Χρήστος Κεχαγιόγλου, μέσα από τα έργα του «**Το δάσος με τις σκιές 1,2**» και «**Γεφύρι χιονισμένο στο δάσος**», μετατρέπει το φυσικό τοπίο σε έναν εσωτερικό χώρο υπαρξιακής αναζήτησης. Το δάσος παύει να είναι ένα γεωγραφικό περιβάλλον και αναδεικνύεται σε μεταφορά του αχαρτογράφητου, ως ένας τόπος μετάβασης, αναμονής και στοχασμού. Τα μονοπάτια, φωτισμένα αμυδρά ή χαμένα στο σκοτάδι, θυμίζουν τις "Holzwege" του Heidegger — πορείες που φαίνεται να μην οδηγούν πουθενά, αλλά τελικά αποκαλύπτουν βαθύτερες αλήθειες. Ο Κεχαγιόγλου, με έντονα ακρυλικά χρώματα σε καμβά, αποτυπώνει αυτή τη μυσταγωγική διάσταση του τοπίου, προσκαλώντας τον θεατή σε μια προσωπική διαδρομή εντός και εκτός τόπου.

Η Σύνη Παπαγιάννη, μέσα από το έργο της «**Τοπίο**», προσεγγίζει τη φύση όχι ως πιστή αναπαράσταση, αλλά ως εσωτερική αίσθηση και φαντασιακή σύνθεση. Χρησιμοποιώντας μικτή τεχνική με ακρυλικά, χαρτομάζα και άλλα υλικά, δημιουργεί τοπία που δεν απεικονίζουν απαραίτητα υπαρκτούς τόπους, αλλά μεταδίδουν την αίσθηση της τοπικότητας, του ελληνικού φωτός και της γης. Οι υφές που δημιουργούνται είναι ανάγλυφες και απτικές, ενώ οι χρωματικές επιλογές — οι θερμές

ώχρες και το χαρακτηριστικό μπλε του ουρανού— εντείνουν τη βιωματική εμπειρία του θεατή. Το έργο λειτουργεί ως ποιητικός τόπος, στον οποίο η μνήμη και το όραμα συναντιούνται.

Ο Γιώργος Πολύζος συμμετέχει στην έκθεση με δύο διαφορετικά έργα, τα οποία αποτυπώνουν τη στενή του σχέση με τον τόπο και την παράδοση. Στη φωτογραφική τριλογία **«Ορίζοντες 1, 2, 3»**, ο καλλιτέχνης καταγράφει τα Αθαμανικά όρη όπως φαίνονται από το ξενοδοχείο Ορίζοντες Τζουμέρκων, προσφέροντας ένα ήρεμο και καθηλωτικό βλέμμα στον ορεινό ορίζοντα, ως φυσικό και συναισθηματικό τοπίο. Παράλληλα, με την **ανακατασκευή μιας αρχαίας λύρας του 6ου αιώνα**, χρησιμοποιεί υλικά που αντλούνται από τη φύση των Τζουμέρκων – κέλυφος χελώνας, δέρμα αίγας, ξύλο – για να αναβιώσει έναν αρχαίο ήχο που ενώνει τον μύθο με τη σύγχρονη πολιτιστική εμπειρία. Η λύρα γίνεται σύμβολο της διαχρονικής συνομιλίας ανάμεσα στη φύση και την ανθρώπινη δημιουργία.

Ο Δημήτρης Τσιρογιάννης παρουσιάζει στην έκθεση δύο διαφορετικές όψεις της καλλιτεχνικής του δημιουργίας, μέσα από τοπία και μορφές που ενσωματώνουν τη μνήμη του τόπου. Στη σειρά **«Τοπία Εντός»**, τρεις ξυλογραφίες αποτυπώνουν σχηματοποιημένα μονοπάτια, πέτρινα δρομάκια και αρχιτεκτονικές δομές, ως χαράξεις της μνήμης πάνω στην ύλη. Με περιορισμένη χρωματική παλέτα και έντονη χάραξη, δημιουργείται μια αίσθηση ενδοσκόπησης και πνευματικής διαδρομής. Παράλληλα, τα μπρούντζινα γλυπτά **«Ηπειρώτισσες γυναίκες»** και **«Λουλούδι»** αναδεικνύουν τη ζωντανή δύναμη της ηπειρώτικης πολιτιστικής ταυτότητας. Μέσα από λιτές φόρμες και καθαρότητα γραμμής, ο καλλιτέχνης φέρνει στο παρόν μορφές του παρελθόντος, τονίζοντας τον ρυθμό και τη διαχρονική αξία της λαϊκής παράδοσης.

Ο Κωνσταντίνος Πάτσιος, μέσα από το έργο του **«Horizons»**, συνθέτει έναν τόπο μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας, προσφέροντας στον θεατή μια πρώτη συνάντηση με τα Τζουμέρκα ως σκηνή ενός ονειρικού αλλά οικείου κόσμου. Η φωτογραφική βάση του έργου, που περιλαμβάνει στοιχεία από τον πραγματικό τόπο όπως το ξενοδοχείο Ορίζοντες Τζουμέρκων, εμπλουτίζεται με ζωγραφικές και

κολληριστές επεμβάσεις. Ζώα, φυτά και έντονα χρώματα εισβάλλουν στην εικόνα, μετατρέποντας την τοπιογραφία σε πεδίο παιχνιδιού και συναισθηματικής ενδοσκόπησης. Ο τόπος εδώ αποκτά μια παιδική αθωότητα και λειτουργεί ως καθρέφτης εσωτερικών καταστάσεων, αναδεικνύοντας τη συναισθηματική διάσταση της αίσθησης του τόπου.

Ο Αλέξανδρος Τσιούρης, με τα έργα **«Night café»** και **«Πάνω από τα σύννεφα»**, αξιοποιεί τα ακρυλικά χρώματα για να αποδώσει μια σκηνή γεμάτη αίσθηση και μυστήριο. Η χρήση έντονων χρωμάτων και φωτός δεν στοχεύει μόνο στην αναπαράσταση, αλλά στην ενσώματη εμπειρία του τοπίου. Η πλατεία του χωριού δεν παρουσιάζεται απλώς ως χώρος, αλλά ως βίωμα – μια πρόσκληση στον καλλιτέχνη να σταθεί, να κατοικήσει και να συνδεθεί ουσιαστικά με τον τόπο. Μέσα από αυτή την προσέγγιση, ο Τσιούρης μετατρέπει το τοπίο σε φορέα μνήμης και προσωπικής ταύτισης, αναδεικνύοντας τη βιωματική διάσταση της τοπικότητας.

Ο Θεόδωρος Παπαγιάννης παρουσιάζει μια σειρά από κεραμικά έργα —**«Περιστέρη»**, **«Όργανοπαίκτης»**, **«Χορός Γυναικών»**, **«Χορός»**— που αντλούν έμπνευση από τη συλλογική μνήμη και την ηπειρώτικη παράδοση. Οι μορφές του ανακαλούν σκηνές από πανηγύρια και κοινότητες όπου η μουσική, ο χορός και η συνύπαρξη αποτελούν δομικά στοιχεία της τοπικής ταυτότητας. Η χρήση της κεραμικής, υλικού γήινου και διαχρονικού, υπογραμμίζει τη συνέχεια της πολιτιστικής έκφρασης. Μέσα από την πλαστικότητα και τη λιτή μορφή, τα έργα του αποπνέουν μια αίσθηση αρχετυπικής ενότητας, όπου το άτομο εντάσσεται στον κύκλο της κοινότητας.

Η Ιωάννα Φωτάκη, μέσα από το έργο της **«Το βάρος της σκιάς»**, επιχειρεί μια ποιητική αναμέτρηση με τη μνήμη και την παράδοση. Η σκιά της γυναίκας με την παραδοσιακή φορεσιά δεν λειτουργεί μόνο ως εικαστικό στοιχείο, αλλά ως σύμβολο της αθέατης ιστορίας, της ενσώματης μνήμης που κουβαλά η συλλογική και προσωπική ταυτότητα. Το λάδι και το μολύβι σε πανί δίνουν υλικότητα σε αυτή τη σκιά, καθιστώντας την μια παρουσία με βάρος και διάρκεια. Η εικαστική γλώσσα της

Φωτάκη φέρνει στο προσκήνιο το άυλο και το σιωπηλό, κάνοντας τη σκιά όχι απλώς αναπαράσταση, αλλά φορέα ιστορίας.

Ο Σπυρίδων Λισγάρας, μέσα από το έργο του **«Η καρδιά του βουνού»**, συνθέτει έναν έντονο εικαστικό διάλογο ανάμεσα στη φύση και την ανθρώπινη παρέμβαση. Χρησιμοποιώντας επεξεργασμένο μέταλλο και πέτρα από τις κορυφές των Τζουμέρκων, επιχειρεί να αναδείξει τη διαχρονική σχέση του ανθρώπου με το φυσικό τοπίο. Η πέτρα, φορτισμένη με το βάρος της ιστορίας του τόπου, γίνεται η "καρδιά" του βουνού — το αυθεντικό, το ανεπηρέαστο. Αντίθετα, το βιομηχανικό σίδερο παραπέμπει στη σύγχρονη επέμβαση, χωρίς όμως να αποξενώνει· λειτουργεί ως αποτύπωμα, ως ίχνος παρουσίας. Το έργο ισορροπεί ανάμεσα στο οργανικό και το τεχνητό, υπενθυμίζοντας τη δυνατότητα συνύπαρξης και διαλόγου.

Ο Ευάγγελος Κωστούλας, με το έργο του **«Περιστέρι»**, δημιουργεί ένα λιτό αλλά ισχυρό σύμβολο ειρήνης και ελευθερίας, εμπνευσμένο από το φυσικό και πολιτιστικό τοπίο των Τζουμέρκων. Το γλυπτό, κατασκευασμένο από ανοξείδωτο μέταλλο, εκπέμπει μια αίσθηση αιωνιότητας και σταθερότητας, ενώ ταυτόχρονα αντανακλά το περιβάλλον στο οποίο τοποθετείται, ενισχύοντας τη σχέση του με τον τόπο. Το περιστέρι, ως παγκόσμιο σύμβολο ελπίδας και αναγέννησης, μεταμορφώνεται εδώ σε φορέα νοημάτων που υπερβαίνουν τα τοπικά όρια, εντάσσοντας την παράδοση της Ηπείρου σε έναν ευρύτερο διάλογο για τη ζωή, τη συνύπαρξη και την πολιτιστική συνέχεια.

Ο Βαγγέλης Πολύζος, μέσα από τα έργα του **«Δέντρα»** και **«Φτερό»**, αντλεί έμπνευση από τη φύση και τη μετατρέπει σε εικαστική γλώσσα γεμάτη ποίηση και ευαισθησία. Με υλικά όπως ο μπρούντζος, το κοράλλι και το ανοξείδωτο μέταλλο, ο καλλιτέχνης φτιάχνει χειροποίητα γλυπτά που ακροβατούν ανάμεσα στο φυσικό και το υπερβατικό, διατηρώντας τη λιτότητα και την ουσία της φόρμας. Αυτοδίδακτος, με ρίζες στην τέχνη της πέτρας, έχει εξελίξει ένα αναγνωρίσιμο ύφος που αξιοποιεί την επανάχρηση υλικών και αναδεικνύει τη γοητεία της απλότητας. Το έργο του αποτελεί έναν στοχασμό πάνω

στη σχέση ανθρώπου και φύσης, αφήνοντας ένα έντονα προσωπικό αποτύπωμα στον σύγχρονο εικαστικό χώρο.

Η Αγαθή Παππά, μέσα από το έργο της «**Ορεινά Τοπία**», αξιοποιεί την τεχνική της ξηρής χάραξης σε ζελατίνη για να αποδώσει την ψυχική και πολιτισμική τοπογραφία των Τζουμέρκων. Εμπνευσμένη από την ποίηση του Κώστα Κρυστάλλη, η καλλιτέχνιδα μετατρέπει τα φυσικά στοιχεία —όπως ο σταυραετός και το ποτάμι— σε σύμβολα της συλλογικής μνήμης και της παράδοσης. Τα χαρακτηριστικά της λειτουργούν ως μνημονική γλώσσα, αποτυπώνοντας τη φύση όχι απλώς ως τοπίο, αλλά ως πεδίο εσωτερικής αναζήτησης, πάλης και μεταμόρφωσης. Με καταγωγή από τα Ιωάννινα και σπουδές στις Εικαστικές Τέχνες, η Παππά διακρίνεται για τη σύγχρονη αλλά βαθιά ριζωμένη στην τοπική κουλτούρα εικαστική της ματιά.

Η παρουσία τόσων εικαστικών στην έκθεση διαμορφώνει ένα πολυφωνικό αφήγημα γύρω από την «αίσθηση του τόπου», όπου το τοπίο δεν αντιμετωπίζεται ως στατική εικόνα, αλλά ως δυναμικός χώρος βιωμάτων, μνήμης και φαντασίας. Κάθε έργο λειτουργεί ως μια διαφορετική προσέγγιση της τοπικότητας: άλλοτε ως σωματική εμπειρία, άλλοτε ως συμβολική αναπαράσταση, ιστορική ανάκληση ή υπαρξιακή αναζήτηση. Από τις γλυπτικές χειρονομίες που ενώνουν το παρελθόν με το παρόν, μέχρι τις αφαιρετικές χαράξεις και τις τοπιογραφίες του φαντασιακού, οι συμμετέχοντες καλλιτέχνες ενεργοποιούν τον τόπο όχι ως φόντο αλλά ως πρωταγωνιστή. Έτσι, η έκθεση αναδεικνύεται σε ένα συλλογικό πεδίο διαλόγου, όπου η εικαστική πράξη γίνεται γέφυρα ανάμεσα στο ατομικό βίωμα και τη συλλογική ταυτότητα.

Συνοψίζοντας, το αφήγημα της έκθεσης δεν συγκροτείται απλώς ως αισθητική πρόταση, αλλά ως ένα πολυεπίπεδο πεδίο εμπειρίας, όπου η τέχνη λειτουργεί ως μέσο ενσώματης προσέγγισης του τόπου. Μέσα από τη συνανάγνωση του τοπίου, της μνήμης και της προσωπικής ή συλλογικής μαρτυρίας, το εγχείρημα αναδεικνύει την πολιτισμική αξία του να «ανήκει» κανείς – έστω και στιγμιαία – σε έναν τόπο. Το αφήγημα που προκύπτει, ενισχυμένο από τα έργα, τις προθέσεις των καλλιτεχνών και

την επιμελητική σύλληψη, συνθέτει έναν διάλογο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, τέχνης και ζωής, προσωπικής ερμηνείας και κοινής εμπειρίας. Πρόκειται, τελικά, για μια ενεργή πολιτισμική πράξη που επιδιώκει να αποκαταστήσει τη σχέση μας με τον χώρο, όχι μόνο ως γεωγραφικό, αλλά ως υπαρξιακό και βιωματικό τόπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

4.1 Η αξιολόγηση της εκθεσιακής εμπειρίας

Η αξιολόγηση μιας έκθεσης δεν αφορά μόνο την οργάνωση ή την αισθητική παρουσίαση των έργων, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο η έκθεση γίνεται αντιληπτή και βιώνεται από το κοινό. Στο πλαίσιο των visitor studies, ο επισκέπτης αντιμετωπίζεται ως ενεργός παράγοντας της εκθεσιακής εμπειρίας, καθώς η πρόσληψη, η ερμηνεία και η συναισθηματική του ανταπόκριση αποτελούν βασικά στοιχεία για την κατανόηση της λειτουργίας μιας έκθεσης (Hooper-Greenhill, 1994; Falk & Dierking, 2013, σσ. 23–30, 157–159). Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική στην παρούσα εργασία, επειδή η έκθεση δεν σχεδιάστηκε μόνο ως παρουσίαση έργων τέχνης, αλλά ως επιμελητική πρόταση γύρω από την έννοια του τόπου, της μνήμης και του ανήκειν.

Η σημασία των visitor studies για τη συγκεκριμένη έρευνα συνδέεται με το γεγονός ότι η έκθεση επιδίωξε να μεταφέρει το τοπίο των Τζουμέρκων όχι ως απλό φυσικό φόντο, αλλά ως πολιτισμικό και βιωμένο χώρο. Υπό αυτή την έννοια, η αξιολόγηση της εμπειρίας των επισκεπτών ήταν αναγκαία, ώστε να διερευνηθεί κατά πόσο το εκθεσιακό αφήγημα έγινε αντιληπτό και αν ενεργοποίησε συνδέσεις με τον τόπο, τη μνήμη και την τοπική ταυτότητα. Η σχετική βιβλιογραφία υποστηρίζει ότι η εκθεσιακή εμπειρία διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση προσωπικών, κοινωνικών και χωρικών παραγόντων, γι' αυτό και η μελέτη του κοινού αποτελεί ουσιαστικό μέρος της αξιολόγησης μιας έκθεσης (Falk & Dierking, 2013 ,σσ. 23–30· Falk, 2009, σσ. 23–37, 157–159)

4.2 Το ερωτηματολόγιο ως εργαλείο έρευνας

Με βάση τα παραπάνω, στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε το ερωτηματολόγιο ως βασικό εργαλείο συλλογής δεδομένων. Η επιλογή αυτή συνδέεται με τη δυνατότητα του ερωτηματολογίου να αποτυπώνει με συστηματικό τρόπο τις απόψεις, τις εντυπώσεις και τις ερμηνείες των επισκεπτών σχετικά με την έκθεση. Τα ερωτηματολόγια χρησιμοποιούνται συχνά για τη διερεύνηση της εμπειρίας του κοινού, επειδή επιτρέπουν την καταγραφή της ανταπόκρισης των επισκεπτών ως προς την κατανόηση του αφηγήματος, τη συναισθηματική εμπλοκή και τη συνολική αποτίμηση της επίσκεψης (Hooper-Greenhill, 1994·Falk & Dierking, 2013).

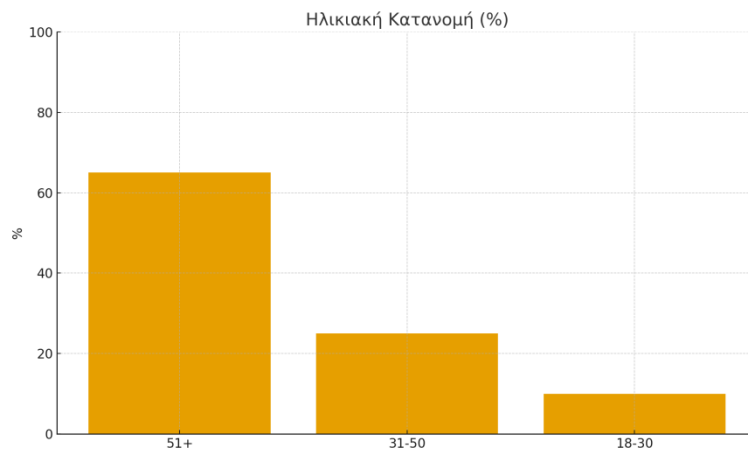
Στην περίπτωση της έκθεσης Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο, το ερωτηματολόγιο κρίθηκε κατάλληλο, επειδή επέτρεψε τη διερεύνηση του αν και σε ποιον βαθμό οι επισκέπτες προσέλαβαν την έκθεση ως εμπειρία τόπου. Με άλλα λόγια, το εργαλείο αυτό χρησιμοποιήθηκε για να φανεί αν τα έργα, ο χώρος και το συνολικό επιμελητικό σκεπτικό ενεργοποίησαν σκέψεις και συναισθήματα που σχετίζονται με τη μνήμη, την ταυτότητα και το ανήκειν. Η επιλογή του ερωτηματολογίου δεν ήταν επομένως μόνο τεχνική, αλλά συνδέθηκε άμεσα με τον θεωρητικό προσανατολισμό της εργασίας και με την ανάγκη να αξιολογηθεί η έκθεση μέσα από την οπτική του κοινού της (Falk, 2009, σσ. 157–164· Hooper-Greenhill, 1994, σσ. 54–62).

4.3 Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων

Μέρος Α: Δημογραφικά

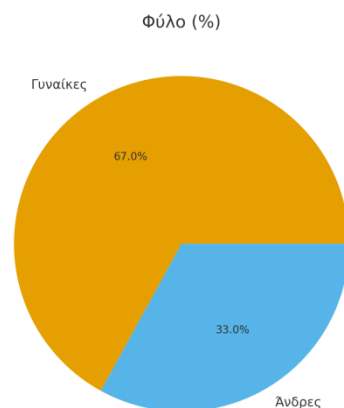
Η πλειονότητα των επισκεπτών ανήκε στην ηλικιακή ομάδα των 51 ετών και άνω, γεγονός που καταδεικνύει την έντονη ανταπόκριση ενός ώριμου κοινού με εδραιωμένους δεσμούς με τον τόπο. Οι ηλικίες 31–50 κατείχαν επίσης σημαντικό ποσοστό (25%), ενώ η συμμετοχή νεότερων ατόμων (18–30 ετών) ήταν περιορισμένη (10%), υποδεικνύοντας πιθανή ανάγκη προσέλκυσης νεότερων κοινοτήτων σε μελλοντικές δράσεις.

Ηλικία

Η συμμετοχή των γυναικών κυριάρχησε, με δύο στις τρεις απαντήσεις να προέρχονται από γυναίκες επισκέπτριες (67%). Το στοιχείο αυτό υπογραμμίζει την ιδιαίτερη ευαισθησία και ανταπόκριση του γυναικείου κοινού σε καλλιτεχνικά και πολιτισμικά δρώμενα, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τη δυναμική τους παρουσία στον πολιτιστικό διάλογο.

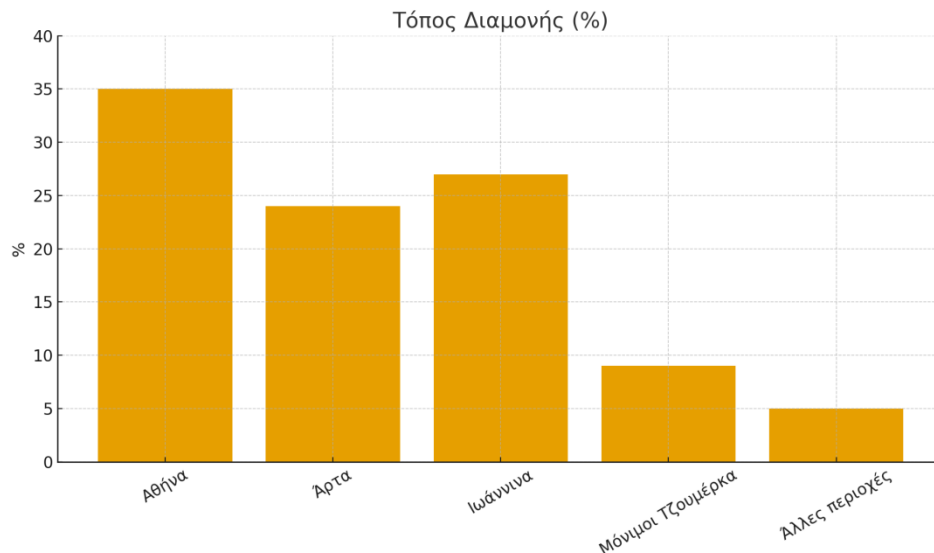
Φύλο

Αν και ένα μικρό μόνο ποσοστό των επισκεπτών κατοικεί μόνιμα στα Τζουμέρκα, 9%, το ενδιαφέρον για την έκθεση προήλθε κυρίως από κατοίκους αστικών κέντρων, όπως

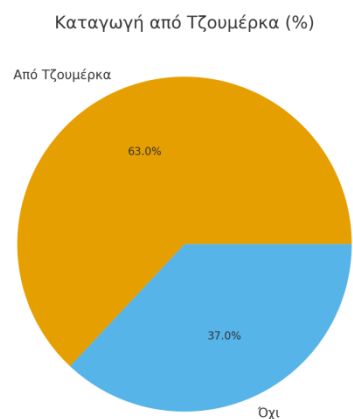
η Αθήνα (35%) και τα Ιωάννινα (27%). Συμπληρωματικά, η μεγάλη συμμετοχή από την Άρτα (24%) δηλώνει ότι η εμβέλεια της έκθεσης ξεπέρασε τα στενά όρια της περιοχής, προσελκύοντας κοινό από το ευρύτερο Ηπειρωτικό τόξο.

Τόπος Διαμονής

Πάνω από τους μισούς συμμετέχοντες ανέφεραν καταγωγή από τα Τζουμέρκα (63%), γεγονός που ενισχύει την υπόθεση ότι η πολιτιστική πρωτοβουλία λειτούργησε ως γέφυρα επανασύνδεσης με τον τόπο. Η συναισθηματική σχέση με την περιοχή φαίνεται να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ενεργοποίηση του κοινού.

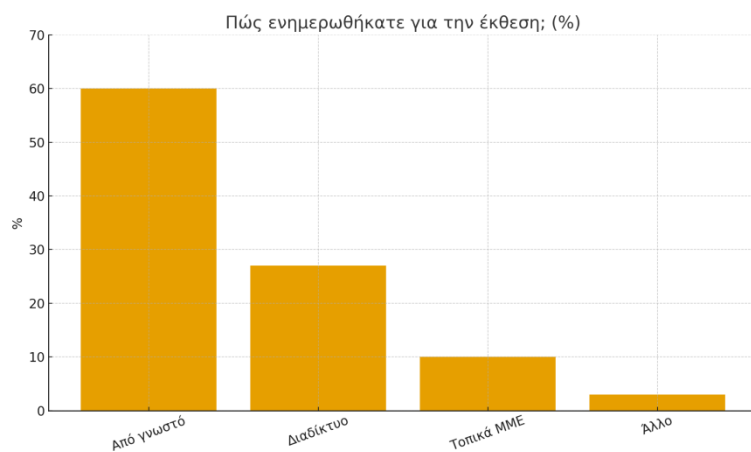
Καταγωγή

Μέρος Β: Εμπειρία της Έκθεσης

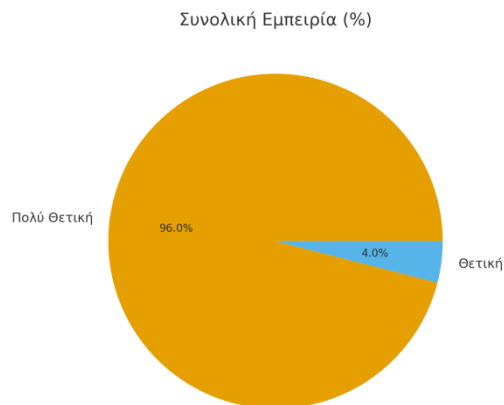
Η προσωπική σύσταση αναδείχθηκε ως ο βασικός τρόπος διάδοσης της πληροφορίας με ποσοστό 60%, γεγονός που υπογραμμίζει τη σημασία της άμεσης ανθρώπινης επικοινωνίας σε περιοχές με ισχυρούς δεσμούς κοινότητας. Ακολουθεί με 27% το διαδίκτυο, 10% τα τοπικά μέσα και 3% από άλλες πηγές.

Πώς ενημερώθηκαν

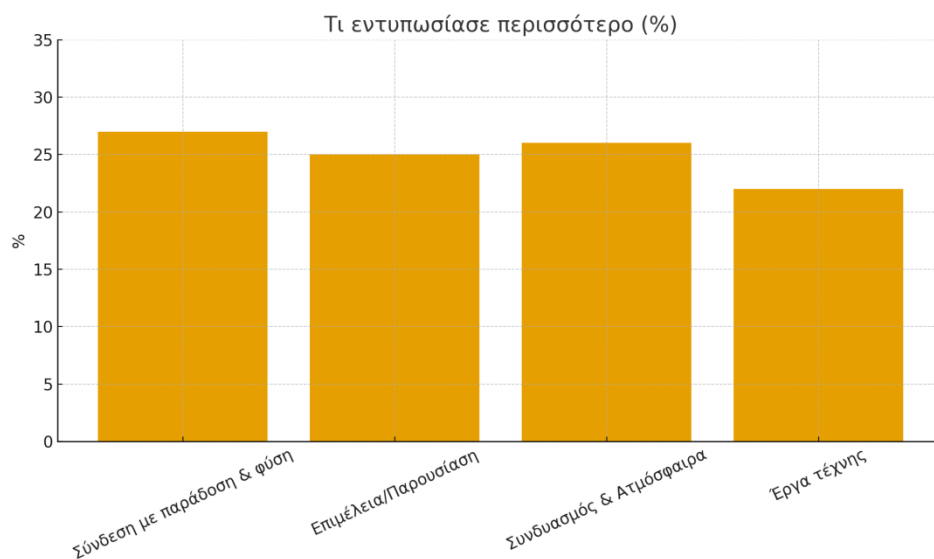
Σχετικά με τη συνολική εμπειρία, το 96% χαρακτήρισε την εμπειρία 'πολύ θετική' και το 4% 'θετική'. Δεν υπήρξαν ουδέτερες ή αρνητικές απαντήσεις.

Συνολική Εμπειρία

Τέλος, σχετικά με το τι εντυπωσίασε περισσότερο, το 27% εντυπωσιάστηκε από τη σύνδεση με παράδοση και φύση, το 25% από την επιμέλεια, το 26% από την ατμόσφαιρα/συνδυασμό και το 22% από τα έργα τέχνης. Η διασπορά των εντυπώσεων επιβεβαιώνει τη συνολική επιμέλεια της έκθεσης, η οποία ενίσχυσε ποικίλες αισθητηριακές και νοηματικές διαστάσεις.

Τι εντυπωσίασε περισσότερο

Μέρος Γ: Αίσθηση του Τόπου

Οι απαντήσεις των επισκεπτών φανερώνουν έντονη σύνδεση των έργων της έκθεσης με την τοπική ταυτότητα και το τοπίο των Τζουμέρκων.

Πιο συγκεκριμένα, το 53% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι τα έργα τέχνης μετέφεραν «πάρα πολύ» την αίσθηση του τόπου, ενώ ένα επιπλέον 42% απάντησε «πολύ». Μόλις 5% θεώρησε ότι αυτή η μετάδοση επιτεύχθηκε «αρκετά», γεγονός που αποδεικνύει τη σχεδόν καθολική επιτυχία της έκθεσης στη δημιουργία μιας ισχυρής χωρικής εμπειρίας.

Όσον αφορά τη συναισθηματική σύνδεση, το 84% των συμμετεχόντων ανέφερε ότι ένιωσε «πάρα πολύ» κοντά σε μνήμες, εμπειρίες και συναισθήματα κατά την επίσκεψη. Το 13% αισθάνθηκε αυτή τη σύνδεση «αρκετά», ενώ ένα μικρό 3% απάντησε «εν μέρει».

Ιδιαίτερα σημαντικός κρίθηκε και ο ρόλος των υλικών των γλυπτών στην ενίσχυση της αίσθησης του τόπου. Το 93% των ερωτηθέντων αξιολόγησε τη συμβολή των υλικών ως «πολύ» σημαντική, ενώ το 7% επέλεξε το «αρκετά», δείχνοντας πως η υλικότητα των έργων ενίσχυσε την τοπική αναφορά και την αυθεντικότητα της εμπειρίας.

Τέλος, μια από τις πιο καθοριστικές ενδείξεις της επιτυχίας της έκθεσης είναι το γεγονός ότι το 98% των επισκεπτών δήλωσε πως η εμπειρία τούς βοήθησε να δουν την περιοχή με νέο τρόπο, ενώ μόλις 2% απάντησε ότι αυτό συνέβη «εν μέρει».

Η παραπάνω καταγραφή αποδεικνύει ότι η έκθεση λειτούργησε ως ένα ισχυρό εργαλείο επανοσηματοδότησης του τοπίου, ενισχύοντας τη σχέση κοινού και τόπου μέσω της τέχνης.

Μέρος Δ: Εκθεσιακός Χώρος & Διάδραση

Η συνολική εμπειρία των επισκεπτών σε σχέση με τον εκθεσιακό χώρο και τον τρόπο παρουσίασης των έργων υπήρξε εξαιρετικά θετική, ενισχύοντας την αισθητική και νοηματική πρόσληψη της έκθεσης.

Συγκεκριμένα, το 87% των συμμετεχόντων χαρακτήρισε τον εκθεσιακό χώρο ως «εξαιρετικό», ενώ το υπόλοιπο 13% τον αξιολόγησε ως «πολύ καλό». Η επιλογή και διαμόρφωση του χώρου φάνηκε να υποστηρίζει ουσιαστικά τη θεματική και τον χαρακτήρα της έκθεσης.

Σε ερώτηση σχετικά με την ενσωμάτωση των έργων στο φυσικό περιβάλλον, το 97% των επισκεπτών απάντησε ότι η παρουσίαση ταίριαζε απόλυτα με το τοπίο και την ατμόσφαιρα των Τζουμέρκων, ενώ μόνο ένα 3% δήλωσε ότι η σύνδεση αυτή έγινε «εν μέρει». Η τοποθέτηση των έργων σε άμεση επαφή με το περιβάλλον φαίνεται πως ενίσχυσε την αίσθηση της ενότητας ανάμεσα στην τέχνη και τον τόπο.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι το 99,9% των επισκεπτών δήλωσε πως θα σύστηνε την έκθεση σε άλλους, ενώ μόλις 0,1% εξέφρασε μια πιο επιφυλακτική στάση, επιλέγοντας το «μάλλον». Το ποσοστό αυτό υποδηλώνει την ευρύτατη αποδοχή της έκθεσης και την ισχυρή επίδραση που άσκησε στους επισκέπτες.

Τα δεδομένα αυτά αναδεικνύουν την επιτυχία της έκθεσης όχι μόνο ως καλλιτεχνικού γεγονότος, αλλά και ως εμπειρίας που συνδυάζει δημιουργικά τον πολιτισμό, τον χώρο και τη διάδραση με το κοινό.

Μέρος Ε: Ελεύθερες Σκέψεις

Οι ελεύθερες απαντήσεις των συμμετεχόντων αποτυπώνουν τις πιο προσωπικές και συγκινησιακές πτυχές της εμπειρίας τους, προσφέροντας πολύτιμες ενδείξεις για τον αντίκτυπο της έκθεσης αλλά και προτάσεις για μελλοντικές δράσεις.

Αγαπημένες στιγμές της έκθεσης αναδείχθηκαν ποικίλες, με πρώτη σε προτίμηση την ερμηνεία του παραδοσιακού τραγουδιού από την Αμαλία Χαβέλα, που συγκέντρωσε 35% των αναφορών και ξεχώρισε για την αυθεντικότητα και τη συναισθηματική της φόρτιση. Ακολούθησαν το γλυπτό "Φτερό" του Βαγγέλη Πολύζου (23%), το "Περιστέρι" του Ευάγγελου Κωστούλα (19%), καθώς και τα κεραμικά του Θεόδωρου Παπαγιάννη (20%), που αγκάλιασαν με ευαισθησία την ηπειρώτικη παράδοση. Το βίντεο - εγκατάσταση της Αγαθής Παππά σημειώθηκε από ένα μικρότερο ποσοστό (3%), υποδηλώνοντας ωστόσο το ενδιαφέρον για πιο πειραματικές προσεγγίσεις.

Στις προτάσεις των επισκεπτών, διαφαίνεται έντονη επιθυμία για συνέχιση και εμπλουτισμό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Το 45% πρότεινε περισσότερες εκθέσεις με θεματική γύρω από την πολιτιστική παράδοση, ενώ το 35% πρότεινε τη διεξαγωγή εκθέσεων σε εξωτερικούς, φυσικούς χώρους. Το 12% πρότεινε ως θεματική την «Ηπειρώτισσα μάνα», και το 8% ζήτησε περισσότερα γλυπτά από πέτρα, υπογραμμίζοντας την επιθυμία σύνδεσης με υλικά και θεματικές του τόπου.

Στα γενικά σχόλια, κυριάρχησε η θετική αποτίμηση της έκθεσης ως «πολύ ωραίας», με έμφαση στην καταλληλότητα του χώρου. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η πρόταση να μετατραπεί η συνεδριακή αίθουσα του ξενοδοχείου σε μόνιμο εκθεσιακό χώρο, γεγονός που φανερώνει την ανάγκη για σταθερούς πολιτιστικούς πυρήνες στην περιοχή και την επιθυμία του κοινού για συνεχή πρόσβαση στην τέχνη.

Συνολικό Συμπέρασμα

Η έκθεση SENSE OF PLACE κατάφερε να αναδείξει την παράδοση και τη φύση των Τζουμέρκων, να δημιουργήσει έντονη συναισθηματική σύνδεση με το κοινό και να αφήσει άριστες εντυπώσεις. Τα αποτελέσματα δείχνουν υψηλή ικανοποίηση, με δυνατότητες για περαιτέρω ανάπτυξη πολιτιστικών δράσεων που θα εμπλουτίσουν την τοπική ταυτότητα και θα ενισχύσουν τη συμμετοχή των μόνιμων κατοίκων και των νέων ηλικιών.

Η έρευνα ανέδειξε με σαφήνεια τον ισχυρό συναισθηματικό και πολιτισμικό αντίκτυπο της δράσης στους επισκέπτες, επιβεβαιώνοντας την επιτυχία της τόσο σε καλλιτεχνικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Καταρχάς, η αισθητική και εννοιολογική πρόσληψη του τόπου από το κοινό υπήρξε εντυπωσιακή: το 95% των συμμετεχόντων ένιωσε ότι τα έργα μετέφεραν "πολύ" ή "πάρα πολύ" την αίσθηση των Τζουμέρκων, ενώ 98% δήλωσε πως η έκθεση τούς βοήθησε να δουν την περιοχή με νέο τρόπο. Τα έργα, μέσω της επιλογής υλικών, θεματικών και εικαστικών αφηγήσεων, ενεργοποίησαν συλλογικές και προσωπικές μνήμες, όπως αποδεικνύεται και από το 84% που ένιωσε σύνδεση με μνήμες και συναισθήματα "πάρα πολύ".

Εξίσου σημαντική ήταν η εμπειρία του εκθεσιακού χώρου. Το 87% χαρακτήρισε τον χώρο "εξαιρετικό" και το 97% πίστεψε ότι η παρουσίαση των έργων ενσωματώθηκε αρμονικά στο φυσικό περιβάλλον, στοιχείο που υπογραμμίζει την επιτυχία της επιμελητικής προσέγγισης. Η συντριπτική πλειοψηφία (99,9%) θα σύστηνε την έκθεση σε άλλους, ένδειξη βαθιάς ικανοποίησης και επιθυμίας για περαιτέρω διάδοση της εμπειρίας.

Τα ποιοτικά δεδομένα των ελεύθερων απαντήσεων ενίσχυσαν περαιτέρω την παραπάνω εικόνα: οι επισκέπτες αναφέρθηκαν σε στιγμές που λειτούργησαν συγκινησιακά και βιωματικά, ενώ εξέφρασαν συγκεκριμένες και ουσιαστικές προτάσεις για το μέλλον, με έμφαση στην πολιτιστική παράδοση, τη διατήρηση της τοπικής ταυτότητας, τη φύση και τη γυναικεία ηπειρώτικη παρουσία.

Συνολικά, η έκθεση λειτούργησε όχι μόνο ως καλλιτεχνικό γεγονός, αλλά και ως πολιτισμικός και κοινωνικός καταλύτης, ενισχύοντας την αίσθηση του τόπου, ενεργοποιώντας μνήμες και ταυτότητες και θέτοντας τις βάσεις για βιώσιμες πολιτιστικές πρωτοβουλίες στην ορεινή Ήπειρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να διερευνήσει κατά πόσο μια εικαστική έκθεση μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο ερμηνείας και ανάδειξης του τόπου, ενεργοποιώντας σχέσεις μνήμης, ταυτότητας και συμμετοχής. Η έκθεση *Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο* δεν οργανώθηκε μόνο ως παρουσίαση έργων σύγχρονης τέχνης, αλλά ως επιμελητική πρόταση που αντιμετώπισε τον τόπο όχι ως ουδέτερο γεωγραφικό δεδομένο, αλλά ως πεδίο βιώματος, ιστορίας και πολιτισμικού νοήματος (Feld & Basso, 1996, σσ. 3–11).

Μέσα από αυτή την οπτική, τα Τζουμέρκα δεν παρουσιάστηκαν απλώς ως φυσικό τοπίο, αλλά ως χώρος στον οποίο εγγράφονται μνήμες, αφηγήσεις, ανθρώπινες πρακτικές και συλλογικές εμπειρίες. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τη θεωρητική θέση ότι ο τόπος αποκτά σημασία μέσα από τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται, κατοικείται και νοηματοδοτείται από τις κοινότητες που συνδέονται μαζί του (Feld & Basso, 1996, σσ. 3–11). Κατά συνέπεια, η έκθεση επιχείρησε να μεταφέρει το τοπίο των Τζουμέρκων από το επίπεδο της απλής θέασης στο επίπεδο της εμπειρίας και του αναστοχασμού.

Παράλληλα, η έννοια του πολιτιστικού τοπίου αποδείχθηκε καθοριστική για την κατανόηση του ίδιου του εκθεσιακού εγχειρήματος. Σύμφωνα με τον Olwig (2002), το τοπίο δεν αποτελεί ένα παθητικό φυσικό φόντο, αλλά ένα ιστορικά διαμορφωμένο πεδίο, στο οποίο αποτυπώνονται οι σχέσεις ανθρώπου, φύσης, κοινότητας και εξουσίας. Υπό αυτό το πρίσμα, τα Τζουμέρκα προσεγγίστηκαν ως τόπος που έχει διαμορφωθεί μέσα από τη διαχρονική αλληλεπίδραση φυσικού περιβάλλοντος και ανθρώπινης παρουσίας. Η έκθεση, επομένως, δεν αναπαρέστησε μια «παρθένα» φύση, αλλά έναν τόπο πολιτισμικά και ιστορικά φορτισμένο, όπου η μνήμη, η εργασία, η κατοίκηση και η παράδοση συνδιαμορφώνουν τη σημασία του (Olwig, 2002, σσ. 15–25).

Ταυτόχρονα, η συμβολή της Kirshenblatt-Gimblett (1998) είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την κριτική αποτίμηση της έκθεσης, καθώς υπογραμμίζει ότι η πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι κάτι αυτονόητο ή δεδομένο, αλλά προκύπτει μέσα από διαδικασίες επιλογής, ερμηνείας και δημόσιας παρουσίας. Με αυτή την έννοια, η έκθεση δεν λειτούργησε μόνο ως χώρος προβολής έργων, αλλά και ως πολιτισμική πρακτική που κατασκεύασε έναν συγκεκριμένο τρόπο θέασης και κατανόησης των Τζουμέρκων. Η επιμελητική διαδικασία ανέδειξε ορισμένες όψεις του τόπου, όπως τη μνήμη, τη σχέση με το φυσικό περιβάλλον, την τοπική ταυτότητα και την αίσθηση του ανήκειν, μετατρέποντάς τις σε αντικείμενο εικαστικής και πολιτισμικής εμπειρίας (Kirshenblatt-Gimblett, 1998, σσ. 131–138).

Υπό αυτή την έννοια, η έκθεση μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη, επειδή κατόρθωσε να συνδέσει τη θεωρία με την πράξη. Δεν περιορίστηκε σε μια αισθητική αναπαράσταση του τοπίου, αλλά επιχείρησε να δημιουργήσει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο ο επισκέπτης μπορούσε να προσεγγίσει τα Τζουμέρκα ως βιωμένο και πολιτισμικά σημαίνοντα τόπο. Τα έργα, ο εκθεσιακός χώρος και το συνολικό αφήγημα λειτούργησαν συνδυαστικά, ενισχύοντας τη δυνατότητα του κοινού να προσλάβει τον τόπο ως φορέα μνήμης και ταυτότητας (Feld & Basso, 1996; Olwig, 2002).

Ωστόσο, η κριτική αποτίμηση της έκθεσης οφείλει να αναγνωρίσει ότι κάθε επιμελητική πρακτική εμπεριέχει αναγκαστικά επιλογές και αποκλεισμούς. Όπως επισημαίνει η Kirshenblatt-Gimblett (1998, σσ. 131–138), κάθε διαδικασία έκθεσης και ανάδειξης πολιτισμικού υλικού παράγει ένα συγκεκριμένο βλέμμα πάνω στον τόπο και την κληρονομιά. Επομένως, και η παρούσα έκθεση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτύπωσε το σύνολο των διαστάσεων των Τζουμέρκων, αλλά ότι πρότεινε μια συγκεκριμένη ερμηνευτική ανάγνωση του τόπου, με έμφαση στη μνήμη, στο τοπίο και στην εμπειρία του ανήκειν. Αυτή η επιλεκτικότητα δεν μειώνει τη σημασία της, αλλά αντιθέτως αναδεικνύει τον χαρακτήρα της ως συνειδητής πολιτισμικής παρέμβασης.

Συνολικά, η εργασία ανέδειξε ότι η σύγχρονη τέχνη μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην επαναανοηματοδότηση του τόπου και στην ανάδειξη του πολιτιστικού τοπίου ως

ζωντανού πεδίου εμπειρίας. Η έκθεση έδειξε ότι τα Τζουμέρκα μπορούν να ιδωθούν όχι μόνο ως φυσικός χώρος ιδιαίτερης ομορφιάς, αλλά και ως πεδίο όπου διασταυρώνονται ιστορία, μνήμη, πολιτισμός και συλλογική ταυτότητα. Με αυτή την έννοια, η συμβολή της δεν είναι μόνο αισθητική, αλλά και πολιτισμική, καθώς κατέδειξε ότι η επιμελητική πρακτική μπορεί να λειτουργήσει ως τρόπος σύνδεσης του κοινού με τον τόπο, μέσα από διαδικασίες εμπειρίας, ερμηνείας και αναστοχασμού (Feld & Basso, 1996, σσ.3–11 ; Kirshenblatt-Gimblett, σσ. 131–138 1998; Olwig, 2002, σσ.15–25).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Basso, K. H. (1996). *Wisdom sits in places: Notes on a Western Apache landscape*. University of New Mexico Press.

Casey, E. S. (1993). *Getting back into place: Toward a renewed understanding of the place - world*. Indiana University Press.

Cross, J. E. (2001). What is sense of place? *Headwaters Conference, Western State College*.

Falk, J. H. (2009). *Identity and the museum visitor experience*. Left Coast Press.

Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2013). *The museum experience revisited*. Routledge.

Feld, S., & Basso, K. H. (Eds.). (1996). *Senses of place*. School of American Research Press.

Harvey, D. C. (2001). *Heritage pasts and heritage presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies*. *International Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319–338. <https://doi.org/10.1080/13581650120105534>

Hastrup, K., & Fog - Olwig, K. (Eds.). (1996). *Sitting culture: The shifting anthropological object*. Routledge.

Hay, R. (1998). Sense of place in developmental context. *Journal of Environmental Psychology*, 18(1), 5–29. <https://doi.org/10.1006/jevp.1997.0060>

Hooper-Greenhill, E. (1994). *Museums and their visitors*. Routledge.

Kershenblatt - Gimblett, B. (1998). *Destination culture: Tourism, museums, and heritage*. University of California Press.

Landscape Theory Elkins, J., & DeLue, R. Z. (Eds.). (2008). *Landscape theory*. Routledge.

Lippard, L. R. (1997). *The lure of the local: Senses of place in a multicentered society*. The New Press.

Lovell, N. (Ed.). (1998). *Locality and belonging*. Routledge, 1–24.

Macdonald, S. (2013). *Memorylands: Heritage and identity in Europe today*. Routledge,

Massey, D. (2005). *For space*. SAGE Publications.

Merantzas, C. (2015). Assessing local cultural heritage through a walking trail: The case study of the Theodoros Papagiannis Museum of Contemporary Art (Helliniko Ioanninon, Epirus, Greece). *Museum Management and Curatorship*, 30(5), 416–432. <https://doi.org/10.1080/09647775.2015.1094672>

Mergos, G., & Patsavos, N. (Επιμ.). (2017). *Cultural heritage and sustainable development*. Technical University of Crete.

Mitchel, N., Rössler, M., & Tricaud, P. M. (2009). *World Heritage Cultural Landscapes: A handbook for conservation and management*. UNESCO, World Heritage Centre.

Mu'az, A., Zaidi, M. A., & Ahmad, N. A. (2021). *Green technology in improving defect management model for operated heritage buildings in Malaysia—a literature review*. *Journal of Islamic*, 6(36), 11–17.

Museums Australia. (2021). *The National 2021: New Australian Art*. Museum of Contemporary Art Australia. <https://www.mca.com.au/whats-on/national-2021-new-australian-art/>

N. Hammond, Epirus. *The Geography, the Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus and the Adjacent Areas*, Οξφόρδη 1967, σ. 314.

OECD. (2002). *OECD Territorial Reviews: Tzoumerka, Greece 2002* (OECD Territorial Reviews). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264195967-en>

Olwig, K. R. (2002). *Landscape, nature, and the body politic: From Britain's renaissance to America's new world*. University of Wisconsin Press.

Petracek, P., Kratky, V., Baca, T., Petrlik, M., & Saska, M. (2023). *New era in cultural heritage preservation: Cooperative aerial autonomy: Supervised autonomy for fast digitalization of difficult - to - access interiors of historical monuments*. IEEE Robotics & Automation Magazine. <https://doi.org/10.1109/MRA.2023.3252509>

Rahman, S., Rahman, M., Baharom, F., Rahman, M., & Mustafa, M. (2023). A review on the issues and challenges of heritage preservation in the Industry Revolution 4.0. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(12). <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v13 - i12/19922>

Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion Limited.

Roukos, C., Chatzitheodoridis, F., & Kontogeorgos, A. (2016). Towards bridging the gap between Common Agricultural Policy implementation and pastures sustainable management: A case study from Tzoumerka, Greece. In A. P. Kyriazopoulos, A. López - Francos, C. Porqueddu, & P. Sklavou (Eds.), *Ecosystem services and socio - economic benefits of Mediterranean grasslands* (Options Méditerranéennes: Série A. Séminaires Méditerranéens, No. 114, pp. 451–454). CIHEAM.

Shamai, S., & Ilatov, Z. (2005). Measuring sense of place: Methodological aspects. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96(5), 467–476. <https://doi.org/10.1111/j.1467 - 9663.2005.00479.x>

Smithsonian Institution Traveling Exhibition Service (SITES). (2020). Our places: Connecting people and nature.

<https://sites.si.edu/s/topic/0TO5a000000TnXwGAK/our - places>

Tate. (2021). A Year in Art: Australia 1992. Tate Modern.

<https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-modern/year-art-australia-1992>

Taylor, K. (2018). *Connecting concepts of cultural landscape and historic urban landscape: The politics of similarity*. *Built Heritage*, 2(3), 1–10.

<https://doi.org/10.1186/BF03545710>

Taylor, K., & Lennon, J. (2011). Cultural landscapes: A bridge between culture and nature? *International Journal of Heritage Studies*, 17(6), 537–554.

Tuan, Y. F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Pres.

Urry, J. (2002). *The tourist gaze* (2nd ed.). SAGE Publication.

Wali, A. (1999). Review of “Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage” by Barbara Kirshenblatt - Gimblett. *American Anthropologist*, 101(3), 629–630.

<https://doi.org/10.1525/aa.1999.101.3.629>

Αγγέλη, Α. (2015, 23 Μαρτίου). *Η αρχαιολογία των Τζουμέρκων (Μέρος Α') και (Μέρος Β'): Προϊστορική περίοδος – Ύστερη Αρχαιότητα*. *Αρχαιολογία Online*.

<https://www.archaiologia.gr/>

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών, Τομέας Υδατικών Πόρων και Περιβάλλοντος. (2021). *Μελέτη υδροδότησης Δήμου Κεντρικών Τζουμέρκων – Μελέτη εξωτερικού υδραγωγείου και Μ.Υ.Η.Ε.*

Ζαφειρόπουλος, Θ. (Επιμ.). (2024). *Εδώ! Τόπος – Τοπίο – Χώρος – Χρόνος: Καλλιτεχνικές πρακτικές & ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Εκδόσεις Τζιόλα.

Ζώρα, Π. (1972). *Δύο μεγάλοι μάστορες του Ασημιού: Αθανάσιος Τζημούρης, Γεώργιος Διαμαντής Μπάφας*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΟΕΧ.

Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων (Ι.Λ.Ε.Τ.). (2007). *Τα Μνημεία και η Ιστορία των Τζουμέρκων* (σσ. 213–236). Έκδοση Ι.Λ.Ε.Τ..

Καραβασίλη, Μ., & Μικελάκης, Ε. (1999). *Πολιτιστικές διαδρομές: Προς μια ερμηνευτική του «πολιτισμικού τοπίου» με αναπτυξιακή προοπτική*. Αρχαιολογία & Τέχνες.

Κούγκουλος, Θ. Β. (2021). *Η ηθογραφία και τα πεζογραφήματα του Κώστα Κρυστάλλη: προϋποθέσεις μιας επανεκτίμησης*. Νέα Εστία, 186(1886), 177–194.

Κούγκουλος, Θ. Β. (2012). *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία* (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων). Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. didaktorika.gr

Κώτσιος, Β. (2007). *Η Ανάπτυξη στα Τζουμέρκα. Όνειρα και προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής*. Στο: *Πρακτικά Συνεδρίου Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) Ε.Μ.Π., Μέτσοβο*.

Μπάδα, Κ. (Επιμ.). (2019). *Ιστορία και μνήμη του καπνού στο Αγρίνιο τον 20ο αιώνα: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτισμός*. Εκδόσεις Παρασκήνιο..

Μπεριάτος, Η. (2007). *Για μια πολιτική του τοπίου στην Ελλάδα*. Στο Η. Μπεριάτος & J. Ballesta (Επιμ.), *Θεωρία και πολιτική του τοπίου: Ελληνικές και γαλλικές εμπειρίες*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μωραΐτης, Κ. (2012). *Εισαγωγικό σημείωμα για το τοπίο και την κληρονομιά του πολιτισμού*. Monumenta, (06). <https://monumenta.org>

Μωραΐτης, Κ. (2015). *Η τέχνη του τοπίου: Πολιτιστική επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλίων (Κάλλιπος), 25–28. <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3313>

Ν. Παπακώστας, *Ηπειρωτικά*, βιβλίο 2, Αθήνα 1967, σ. 93-102.

Νιτσιάκος, Β., Ποτηρόπουλος, Π., & Δρίνης, Γ. Ν. (Επιμ.). (2015). *Πολιτιστικές κληρονομίες, νέες αναγνώσεις – κριτικές προσεγγίσεις*. Ars Nova.

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. (2006, 27 Αυγούστου). *Τα πέτρινα γεφύρια της Ηπείρου: Το γεφύρι της Πλάκας*. Ανακτήθηκε από <http://www.petrinagefiria.uoi.gr/gefiri.php?id=143>

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς. (χ.χ.). *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας*. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς. <https://www.piop.gr/diktuo-mouseion/mouseio-marmarotehnias/>

Ρωμαίου, Κ. (1969). *Ελλάς: Μεγάλη εικονογραφημένη λαογραφία – γεωγραφία – ιστορία*. Εκδόσεις Χρ. Γιοβάννη, Τόμος Ηπείρου.

Σταυρίδης, Σ. (1990). *Η συμβολική σχέση με τον χώρο: Πώς οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν τον χώρο*. Κάλβος.

Στεφάνου, Ι. (2001). *Η φυσιογνωμία ενός τόπου: Ο χαρακτήρας της ελληνικής πόλης τον 21ο αιώνα*. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης ΕΜΠ.

Χατζημιχάλης, Κ. (2016). *Ζητήματα γεωγραφίας, κατάλληλα και για μη γεωγράφους*. Νήσος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

OPEN CALL: "Τα Τζουμέρκα της Ηπείρου –Sense of place"

Τίτλος έκθεσης: «Sense of place»

Τα Τζουμέρκα, μια ορεινή περιοχή με τραχιά ομορφιά και έντονη ιστορική συνείδηση, αποτελούν το σκηνικό μιας εικαστικής έκθεσης που επιχειρεί να διερευνήσει τη σχέση του ανθρώπου με τον τόπο. Η έκθεση καλεί καλλιτέχνες από διαφορετικά πεδία να εστιάσουν σε δύο κύριες ενότητες: τη βιωματική εμπειρία του επισκέπτη και τη μνήμη των κατοίκων, έτσι όπως αυτή εγγράφεται στα ίχνη του τοπίου, στους ανθρώπους και στη λογοτεχνία.

Η Envroia art gallery σε συνεργασία με το ξενοδοχείο Orizontes Tzoumerkou Hotel resort διοργανώνει από 31/08 έως 04/09/2025 εικαστική έκθεση που περιλαμβάνει in situ έργα, τεκμηρίωση, καθώς και συνέργειες με την τοπική κοινότητα.

Κύριες Ενότητες

1. Η Ματιά του Επισκέπτη – Ο Τόπος ως Εμπειρία

Πώς συλλαμβάνει ο επισκέπτης την ενέργεια και τη σιωπή των Τζουμέρκων; Πώς χαρτογραφεί συναισθηματικά τον χώρο μέσα από εικόνες, ήχους, διαδρομές; Η ενότητα αυτή καλεί τους καλλιτέχνες να αποτυπώσουν τη μεταμόρφωση του βλέμματος μέσα από την περιήγηση.

Ενδεικτικά έργα:

- Φωτογραφικά ημερολόγια
- Εγκαταστάσεις με ηχογραφήσεις πεδίου

- Βίντεο - ντοκουμέντα ή performance σε φυσικά τοπία
- Χειροποίητοι χάρτες, σημειωματάρια παρατήρησης
- Έργα με αναφορές στην περιπατητική εμπειρία και τη σωματικότητα της εξερεύνησης

Η ματιά του περαστικού δεν είναι ουδέτερη. Είναι μια συνάντηση — συχνά συγκινησιακή — με το άγνωστο και το οικείο. Στα Τζουμέρκα, το βλέμμα δεν καταγράφει μόνο, αλλά συνομιλεί με τη σιωπή των πλαγιών και τη γλώσσα των ανέμων.

2. Ίχνη Μνήμης – Χώρος, Ιστορία και Παρουσία

Το τοπίο μιλάει — μέσα από ξερολιθιές, εγκαταλελειμμένα σπίτια, κρυμμένα μονοπάτια. Η ενότητα αυτή εστιάζει στη σχέση των ντόπιων με τη μνήμη και τον τόπο, αναδεικνύοντας τον τρόπο που ο τόπος γίνεται φορέας ιστορίας, συναισθήματος και κοινής εμπειρίας.

Ενδεικτικά έργα:

- Συλλογές αντικειμένων και προφορικών μαρτυριών
- Εγκαταστάσεις με υλικά της εγκατάλειψης (πέτρα, σίδερο, χώμα)
- Συνθέσεις με ηχητικά ντοκουμέντα ηλικιωμένων
- Εικαστική επανερμηνεία αρχαιικού υλικού ή οικογενειακών φωτογραφιών

Η μνήμη εδώ δεν έχει μορφή ερείπιου. Είναι ενεργή, ανθεκτική, κυλά στα ρυάκια, επιστρέφει στα χέρια των κατοίκων που καλλιεργούν, θυμούνται, φροντίζουν, δημιουργούν.

Υποενότητα

«Η Ψυχή του Βουνού» – Ο Κώστας Κρυστάλλης και η Ποιητική του Τόπου

Ο Κώστας Κρυστάλλης, ποιητής της Ηπείρου και γεννημένος στο Συρράκο, αποτελεί εμβληματική μορφή που συνέδεσε όσο λίγοι τη φύση με τη μνήμη και τον λόγο. Η υποεπνότητα αυτή αντλεί από το έργο του (ιδίως από τη "Φωνή της Ηπείρου" και τα πεζογραφήματα του) για να εμπνεύσει έργα που γεφυρώνουν παρελθόν και παρόν.

Ενδεικτικά έργα:

- Εικαστική απεικόνιση ποιητικών εικόνων (το πρόβατο, το βουνό, η απώλεια, ο έρωτας)
- Ηχητικές εγκαταστάσεις με ποιήματα ή απαγγελίες
- Έργα που συνδέουν τον Κρυστάλλη με σύγχρονες θεματικές (μετανάστευση, ταυτότητα, επιστροφή στον τόπο)
- Αλληλογραφίες, νοητά ημερολόγια, εικαστικές μεταγραφές από αποσπάσματα

Η ποίηση του Κρυστάλλη δεν είναι ύμνος στη φύση αλλά εξομολόγηση. Μέσα από τους στίχους του, τα Τζουμέρκα μιλούν — και ζητούν από τον σημερινό καλλιτέχνη να συνεχίσει τον διάλογο.

Πληροφορίες Υποβολής

Προθεσμία υποβολής προτάσεων: 20/07/2025

Υποβολές & πληροφορίες: info@evroia-gallery.com / www.evroia-gallery.com

Μέσα από την έκθεση, θέλουμε να επανεξετάσουμε την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς στα Τζουμέρκα, αναδεικνύοντας όχι μόνο τα μνημεία, αλλά και τις αφηγήσεις, τα συναισθήματα και τις μνήμες που την κρατούν ζωντανή. Γιατί τελικά, η πολιτιστική κληρονομιά είναι πρωτίστως οι άνθρωποι που τη φέρουν μέσα τους και την ανανεώνουν καθημερινά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Δελτίο Τύπου

Εικαστική έκθεση:

“Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο”

31 Αυγούστου – 4 Σεπτεμβρίου 2025 / Εγκαίνια: Κυριακή 31 Αυγούστου, ώρα 17:00

Η Enroia art gallery φιλοξενεί στο ξενοδοχείο Ορίζοντες Τζουμέρκων την εικαστική έκθεση “Sense of Place – Τα Τζουμέρκα ως Πολιτιστικό Τοπίο”, σε επιμέλεια της Ελένης Ρίζου.

Με ποιους τρόπους ένα τοπίο αφηγείται τις ιστορίες του; Μπορεί η τέχνη να ανασυνθέσει τις εμπειρίες ενός τόπου; Πώς τα υλικά – πέτρα, ξύλο, πηλός – γίνονται φορείς πολιτιστικής μνήμης; Μπορεί ένα έργο τέχνης να αλλάξει τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε έναν τόπο;

Η έκθεση «Sense of Place» προσεγγίζει τα Τζουμέρκα ως ζωντανό αρχείο εμπειριών, μνήμης και ανθρώπινων ιχνών. Εμπνευσμένη από σύγχρονες θεωρίες κοινωνικής ανθρωπολογίας και πολιτισμικής γεωγραφίας, η έκθεση παρουσιάζει το τοπίο ως φορέα πολιτιστικής κληρονομιάς και ταυτότητας, ανοίγοντας έναν πρωτότυπο διάλογο ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, τη μνήμη των κατοίκων και τη σύγχρονη καλλιτεχνική έκφραση.

Ημερομηνίες: 31 Αυγούστου – 4 Σεπτεμβρίου 2025

Εγκαίνια: Κυριακή 31 Αυγούστου 2025, ώρα 17:00

Ωρες λειτουργίας: 11:00–13:30 & 17:30–19:00

Είσοδος: Ελεύθερη

Επιμέλεια: Ελένη Ρίζου (Π.Μ.Σ. «Επιμέλεια Εκθέσεων: Θεωρητικές και Πρακτικές Προσεγγίσεις», Τμήμα Εικαστικών Τεχνών & Επιστημών της Τέχνης, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων)

Επίβλεψη: Εσθήρ Σολομών, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Μουσειολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Συμμετέχοντες Καλλιτέχνες:

Χρήστος Κεχαγιόγλου, Ευάγγελος Κωστούλας, Σπυρίδων Λισγάρας, Σύνη
Παπαγιάννη, Θεόδωρος Παπαγιάννης, Αγαθή Παππά, Κωνσταντίνος Πάτσιος,
Βαγγέλης Πολύζος, Γιώργος Πολύζος, Αλέξανδρος Τσιούρης, Δημήτρης
Τσιρογιάννης, Ιωάννα Φωτάκη, Αμαλία Χαβέλα

Με την υποστήριξη του ΠΜΣ "Επιμέλεια Εκθέσεων: Θεωρητικές και Πρακτικές
Προσεγγίσεις" του Τμήματος Εικαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης της
Σχολής Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Αφίσα , φυλλάδιο έκθεσης & wall texts

SENSE OF PLACE

ΤΑ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΜΙΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

Πώς μπορεί ένα τοπίο να αφηγηθεί τις ιστορίες του;

Η εικαστική έκθεση *Sense of Place* προσεγγίζει τα Τζουμέρκα όχι ως απομονωμένη και άγρια ορεινή φύση, αλλά ως ζωντανό αρχείο όπου η φύση, η μνήμη και η ανθρώπινη παρουσία πλέκονται αδιάσπαστα. Το τοπίο παρουσιάζεται ως τόπος διαμορφωμένος από τις ιστορίες, τα ίχνη κατοίκησης και τα συναισθήματα όσων το διασχίζουν. Εμπνευσμένη από σύγχρονες θεωρίες της κοινωνικής ανθρωπολογίας και γεωγραφίας που βλέπουν το τοπίο ως αναπαράσταση του χώρου, πολιτιστική κληρονομιά και παράγοντα συγκρότησης κοινωνικών ταυτοτήτων, η έκθεση ανοίγει έναν «εντοπισμένο» διάλογο ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, ανάμεσα στη μνήμη των κατοίκων, το βλέμμα των επισκεπτών και τη σύγχρονη καλλιτεχνική έκφραση.

THE TZOUMERKA MOUNTAINS AS CULTURAL LANDSCAPE AN ART EXHIBITION

How can a landscape tell its own stories?

The art exhibition *Sense of Place* presents the Tzoumerka mountains not as an isolated fragment of wilderness, but as a living archive of experiences, memories and human traces. The landscape is approached as topos, a place charged with stories of belonging, signs of habitation and the emotions of those who encounter it.

Influenced by contemporary theories of social anthropology and cultural geography that view landscape not as an untouched image but as active cultural heritage and a socially specific representation of space constitutive of personal and collective identity, the exhibition opens up a dialogue between past and present, and, not least, between collective memory, the visitor's gaze, and contemporary artistic expression.

Επιμέλεια: **Ελένη Ρίζου** (Π.Δ.Σ. «Στηλέσια Εκθέσεις: Θεωρητικές και Πράκτικές Προσεγγίσεις», Τμήμα Επιστημών Τεχνών & Επιστημών της Ψυχής, Σχολή Εικαστικών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων)
Επιβλέπων: **Ευθύμιο Σολομών**, Αναπληρωτής Καθηγητής Μουσειολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Συμμετέχουν οι καλλιτέχνες: Χρήστος Καραγιάννης, Ευαγγελία Κωσταλάκη, Σπυρίδων Λαζαράς, Ζένη Παπαγιάννη, Θεόδωρος Παπαγιάννης, Αγγελή Παππά, Κωνσταντίνος Ράπτης, Βαγγέλης Πολύζος, Γιώργος Πολύζος, Αλέξανδρος Τσιούρας, Δημήτρης Τσιουγιάννης, Ιωάννα Φωτιάδου

Curated by: **Eleni Rizou** (Postgraduate Program "Stelasia Exheses: Theoretical and Practical Approaches," Department of Fine Arts & Art Sciences, School of Fine Arts, University of Ioannina)

Supervised by: **Euthymio Solomon**, Associate Professor of Museology, University of Ioannina

Participating artists: Christos Karagiannis, Evangelia Kostalaki, Spyridon Lazaras, Zene Papagianni, Theodoros Papagiannis, Aggelis Pappa, Konstantinos Raptis, Vangelis Polyzos, Giorgos Polyzos, Alexandros Tsiouras, Dimitris Tsiougiannis, Ioanna Fotiadou

Επανερμηνεύοντας τον τόπο

Ο γεωγράφος **Yi-Fu Tuan** ορίζει την αίσθηση του τόπου — *sense of place* ως τον συναισθηματικό και ψυχολογικό δεσμό ανάμεσα στους ανθρώπους και σε συγκεκριμένους χώρους, διαμορφωμένο από τη μνήμη, την εμπειρία και την ταυτότητα. Για τον δεσμό αυτό μιλούν τα έργα της πρώτης ενότητας, επιδιώκοντας να χαρτογραφήσουν τα Τζουμέρκα με διαφορετικά εκφραστικά μέσα: ζωγραφική που αποδίδει το τοπίο άλλοτε ρεαλιστικά κι άλλοτε ονειρικά, φωτογραφία που συλλαμβάνει στιγμές καθημερινής ποίησης, χαρακτική που ανακαλεί τη μνήμη της πέτρας και της αρχιτεκτονικής, κολάζ που συνδυάζει πραγματικά στοιχεία με φανταστικές εικόνες. Μέσα από αυτά, δεν προκύπτουν απλώς αισθητικές εικόνες των Τζουμέρκων αλλά τρόποι συσχετισμού με τον τόπο και τη σημασία του, πολιτισμικές αναπαραστάσεις που εντάσσουν τόσο τους δημιουργούς όσο και του θεατές/επισκέπτες της έκθεσης σε αυτό που σημαίνει κάθε τοπίο: μια κοινωνικά καθορισμένη και διαρκώς μεταβαλλόμενη οπτική του κόσμου γύρω μας.

Επιμέλεια: **Ελένη Ρίζου** (Π.Ν.Σ. «Επιμέλεια Εκθέσεων: Θεωρητικές και Πρακτικές Προσεγγίσεις», Τμήμα Επιστήμης Τεχνών & Επιστημών της Τέχνης, Σχολή Θεών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων)

Reinterpreting the Place

Geographer **Yi-Fu Tuan** defines the sense of place as the emotional and psychological bond between people and specific spaces, shaped by memory, experience, and identity. The works in the first section speak of this connection, seeking to map Tzoumerka through diverse expressive means: painting that renders the landscape sometimes realistically and sometimes dreamlike; photography that captures moments of everyday poetry; printmaking that recalls the memory of stone and architecture; and collage that combines real elements with imagined images. Through these works, not merely aesthetic depictions of Tzoumerka emerge but ways of relating to the place and its significance—cultural representations that embed both creators and viewers within what every landscape ultimately signifies: a socially determined and constantly shifting perspective on the world around us.

Curated by **Eleni Rizou** (Postgraduate Program "Exhibition Curation: Theoretical and Practical Approaches," Department of Fine Arts & Art Science, School of Fine Arts, University of Ioannina)

Η Ύλη ως Μνήμη

Ποιες αναμνήσεις κρύβει μέσα του ο τόπος;
Πώς η τέχνη συνδέει το παρελθόν με το παρόν διαμορφώνοντας τη σχέση μας με αυτό που ονομάζουμε παράδοση;
Ο τόπος δεν είναι ποτέ μία θετικιστική γεωγραφική οντότητα.
Μνήμη και η ύλη συνδέονται αδιάρρηκτα, διαμορφώνοντας την αίσθηση του τόπου, όπως περιγράφει ο Edward Relph. Τα εικαστικά έργα της ενότητας μετατρέπουν το ξύλο, την πέτρα, το μέταλλο, τα ζωικά κατάλοιπα και τον πηλό σε ζωντανό αρχείο ανθρώπινων εμπειριών: υποστασιοποιούν τη σχέση παρελθόντος και παρόντος, δίνοντας νόημα στις προκείμενες εννοιολογήσεις της παράδοσης.

Επιμέλεια: **Ελένη Ρίζου** (M.A.S., ετήσια Εξέταση: Θεωρητικές και Πρακτικές Προσεγγίσεις, Τμήμα Επιστημών Τεχνών & Επιστήμη της Τέχνης, Σχολή Καλών Τεχνών, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο)

Matter as Memory

What memories does a place hold?
How does art connect the past with the present, shaping our relationship with what we call tradition?
Place is never a positivist geographical entity. Memory and matter are inextricably linked, shaping the sense of place, as Edward Relph has argued. The artworks of this thematic unit transform wood, stone, metal, animal remains and clay into a living archive of human experiences: they embody the relationship between past and present, thus giving meaning to the diverse conceptualizations of tradition.

Curated by **Eleni Rizou** (Postgraduate Program "Exhibition Curation: Theoretical and Practical Approaches", Department of Fine Arts & Art Science, School of Fine Arts, University of Ioannina)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV

Φωτογραφικό υλικό της έκθεσης

